

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Адам Хайнц

ЛАТИНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

Переклад із польської мови
О. М. Кобякова, І. К. Кобякової

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2020

УДК 811.124(075.8)

X12

Рецензенти:

С. О. Швачко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології Сумського державного університету;

Т. О. Анохіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу НПУ імені М. П. Драгоманова;

О. М. Алексеева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу НПУ імені М. П. Драгоманова

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 12 від 22 травня 2019 року)*

Хайнц Адам

X12 Латинська мова : навчальний посібник / Адам Хайнц ; переклад із польської мови О. М. Кобякова, І. К. Кобякової. – Суми : Сумський державний університет, 2020. – 143 с.
ISBN 978-966-657-808-5

Цей посібник укладений для студентів спеціальності «Філологія» відповідно до робочої програми з латинської мови. Він є гарним прикладом колективної праці польського мовознавця Адама Хайнца та українських мовознавців-перекладачів Олександра та Ірини Кобякових. У навчальному посібнику «Латинська мова» послідовно викладаються явища латинської граматики, зразки відмінювання іменників, прикметників, дієслів тощо наведені в таблицях та рекомендуються до вивчення напам'ять. Стилість, довідниковий характер викладу матеріалу зумовлені й орієнтовані на поставлену мету: за найкоротший термін ознайомити майбутніх філологів-перекладачів із нормативним тезаурусом латинської мови й навчити читання та перекладу навчальних текстів.

УДК 811.124(075.8)

© Адам Хайнц, 2020

© Кобяков О. М., Кобякова І. К.,

переклад, 2020

© Сумський державний університет, 2020

ISBN 978-966-657-808-5

Адам Хайнц (1914–1984) **Латинська мова**

Адам Хайнц (нар. 20 листопада 1914 р., помер 1 червня 1984 р. в Кракові) – польський мовознавець, структураліст, який спеціалізувався в загальному мовознавстві і класичній філології, професор. Від 1973 року до смерті в 1984 році – керівник кафедри загального мовознавства Ягеллонського університету. Раніше, в 1959–1970 роках, був професором кафедри мовознавства у Вищій педагогічній школі в Кракові (тепер – Краківський педагогічний університет).

- Вибрані праці: ● Słownik terminologii językoznawczej (1970);
● Dzieje językoznawstwa w zarysie (1978);
● Język i językoznawstwo: wybór prac (1988, posm).

Переклад ● N. S. Trubiecki. Podstawy fonologii (1970)

Вступ

Латинська мова належить до мовної індоєвропейської родини, до якої, крім неї, належать сьогодні романські мови (італійська, французька, іспанська, португальська, румунська), кельтські (ірландська), германські (англійська, німецька, скандинавські мови), слов'янські (польська, чеська, словацька, сербо-хорватська, болгарська, українська, білоруська, російська), балтійські (литовська, латиська), грецька, албанська, вірменська, перська і індійські мови (хінді, бенгальська тощо). Крім того, сюди належить багато інших мов, а також мертві мови, такі як (крім латини) санскрит (Індія), хетська (Мала Азія), пруська (Прусське заозір'я) тощо.

Колискою латинської мови був невеликий регіон в Італії, біля гирла Тібру, що у стародавні часи мав назву Лаціум (*Latium*), столицею якого спочатку було місто Альба Лонга (*Alba Longa*), а потім Рим (*Roma*), а населення якого, латиняни, розмовляло латинською мовою – *lingua Latina*. Крім латинської мови, решту Італії, області незрівнянно більші, охоплювали спочатку близькоспоріднені з нею мови – умбрійські (північ і північний захід) і оскські (південь і південний схід). На захід від Лаціума проживали етруски, у долині р. По – кельти, а на південь від Риму узбережжя Італії займали грецькі міста. Всі ці мови, крім грецької, були витіснені латиною, яка швидко стала панівною на терені всієї Італії.

Найдавніші латинські тексти – це написи на речах повсякденного вжитку (посуд, броші, застібки), скульптурах, таблицях, гробницях, будівлях тощо. Вони з'явилися близько 600 р. до н. е і траплялися все частіше потоці протягом усієї античності. Одним із найбільших і водночас найстаріших текстів, що дійшли до нас, був

перший правничий римський кодекс, так звані Закони 12 таблиць (*Leges XII tabularum*), 450 р. до н. е, відомий із дрібних фрагментів, що були спочатку розміщені в таблицях.

Починаючи з III ст. до н. е. виникає художня і науково-рукописна література, яка значною мірою розвивалася під впливом грецької.

На початковому найдавнішому етапі (III–II ст. до н. е.) чільне місце посідає великий комедіограф Т. Макцій Плавт (251–184), а із прозаїків – М. Порцій Катон (234–149), автор трактату про оброблення землі, що зберігся (*De agricultura*).

На другому класичному етапі (I ст.) діяла ціла плеяда письменників, імена яких переважно залишились у світовій літературі. Це поети: Т. Лукрецій Кар (1-ша половина I ст.) – творець поеми «Про природу речей» (*De rerum natura*), Г. Валерій Катул (1-ша половина I ст.) – ліричний поет, П. Вергілій Марон (70–19) – автор «Енеїди» (*Aeneis*), римської народної епопеї, «Буколік», тобто ідилій, і «Георгік» – поеми про оброблення землі, К. Горацій Флакк (65–8) – автор відомих віршів і сатир, П. Овідій Назон (43–17 р. н. е), який писав еротичні міфологічну і елегійну поезії, і, нарешті, елегійні поети: Альбій Тібул і Секст Проперцій. Із прозаїків сюди належать: М. Тулій Цицерон (106–43) – оратор і політик, а крім того, автор філософських трактатів і листів, Г. Юлій Цезар (100–44) як автор мемуарів про завоювання Галлії й громадянську війну, історик Г. Салюстій Крисп (86–35), а також Тіт Лівій (59–17 р. н. е) – автор об'ємистої римської історії; тут потрібно згадати ще М. Теренція Варона (116–27), вченого-енциклопедиста.

На більш пізньому післякласичному етапі (I ст. н. е.) потрібно назвати Л. Аннея Сенеку – автора філософських трактатів і трагедій, П. Папірія Статія – автора епічних

поем, М. Валерія Марціала, який був відомий як автор епіграм, Д. Юнія Ювенала – сатирика. Серед прозаїків сюди належать також: М. Фабій Квінтіліан – учитель і теоретик риторики, а також П. Корнелій Тацит (55–120) – найбільший римський історик.

Від початку II ст. розпочинається занепад римської літератури. Письменники які працювали в цій добі не дорівнюють талантом своїм попередникам. Цей занепад триває аж до кінця римської імперії. Наприкінці II ст. постає латинська християнська література, яка розвивається паралельно із сучасною язичницькою літературою і своїми найвидатнішими представниками (Тертуліан, Кипріан, Ориген, Лактанцій) перевищує її.

Історія латинської мови протягом близько тисячі років (V ст. до н. е. – V ст. н. е) розвивалася у досить специфічний спосіб. Перелічені тут для прикладу імена великих римських письменників репрезентують писемну латинську мову, літературну, мову офіційних культурних середовищ, римської інтелігенції. Однак паралельно з нею поміж більшості населення римського суспільства існувала і розвивалась повсякденна мова. Ця мова з плином часу дедалі більше відрізнялася від літературної, але оскільки крім окремих написів вона не вживалася на письмі, то відома дуже частково. Ще у Плавта і Катона різниця між літературною і усною мовою, вочевидь, не була надто великою. Але вже в класичну епоху спостерігалася надзвичайна розбіжність унаслідок того, що літературна мова починаючи з I ст. до н. е., коли вона досягла завдяки діяльності великих письменників вершини свого розвитку, стала мовою мертвою, тобто замкнутою системою, у якій нічого не можна змінити, нічого ні додати, ні відняти, тоді як усна мова, вживана щоденно, розвивалася вільно далі, а отже змінювалась. Ця розмовна мова у процесі експансії Римської імперії опанувала величезні території в усій

західній частині держави (на сході розмовляли завжди грецькою). Природно, що ця мова як живий витвір, еволюціонуючи протягом століть, змінювалася в різних краях у різний спосіб. З іншого боку, одночасно з політичним занепадом держави все зменшувалося коло осіб, здатних добре знати класичну Цицеронівську латину, а натомість повільно, але систематично почала проникати до літератури поточна розмовна мова. Від моменту, коли Західна Римська імперія внаслідок переселення народів була поділена на окремі уламки – провінції, згадана диференціація усної латини стала ще більш виразною, а її остаточним результатом було виокремлення нових мов, так званих романських мов, які поступово почали утворювати власні літератури і які є досі прямими нащадками старовинної латини в її спрощеній, нелітературній формі. Зокрема на території старовинної Галлії виникли такі мови: провансальська (на півдні) і французька (північ), в Іспанії – іспанська, каталонська і португальська, в Італії – італійська і сардинська, у Гельветії (Швейцарії) – ретороманська, Дакії (нижній Дунай) – румунська, в Африці латина була ліквідована під натиском арабів, а в Далмації – витіснена слов'янами.

Що ж стосується долі літературної, класичної латини, то її знання, різною мірою спотворене під іншомовними впливами (різними в різних країнах), вважалося в середньовіччі знанням міжнародної, церковної, наукової та адміністративної мови. Епоха Відродження характеризується поверненням до чистої класичної латини часів Цицерона і Вергілія. Проте розквіт національних літератур в окремих країнах Європи, що відбувався саме тоді, являв собою водночас зародок нового чергового занепаду латини, котра власне починаючи з епохи Просвітництва у швидкому темпі видаляється з різних царин суспільного життя, тому

сьогодні вона залишається лише мовою католицької церкви.

Однак попри те, що сьогодні латина перестала відігравати будь-яку практичну роль у світі, не можна забувати, що вся Європейська цивілізація, а отже вся західна цивілізація взагалі на початку свого існування і протягом кількох століть пізніше послуговувалася власне латиною як міжнародною мовою, у якій сформульовані будь-які думки і почуття, гідні, на думку тих, хто розмовляє, фіксації на письмі. Тим самим весь гуманістичний доробок Західної Європи просякнутий впливом латинської мови. Особливо виразно це виявляється у філології як науці власне про літературу і мову окремих суспільств Європи. Оскільки ці суспільства, цивілізаційний доробок яких становить напряму продовження греко-римської цивілізації, від світанку свого існування протягом довгих віків користувалися різною мірою саме латиною як знаряддям їхньої художньої і наукової творчості, то серйозне вивчення таких продуктів цивілізації, як література, історія, право, без принаймні елементарного ознайомлення з латиною не є можливим.

Частина перша – pars prima

Lectio I (prima)

Алфавіт. Латинський алфавіт, який римляни запозичили у греків із південної Італії напевно, за посередництвом етрусків є, як відомо, підставою всіх західно-європейських алфавітів, а відтак, не набагато від них відрізняється. Містить у собі 24 літери:

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u v x y z,

які називаються так само, як у польській мові (а, бе, це тощо). Їхня звукова вартість, у принципі, також схожа. Відрізняються від польської літери:

c у добу класичної латини вимовлялося як **k** (ка) просте за традицією з V ст. н. е., ми читаємо як проривну **c** (це) перед передніми голосними **e, i, y**, а також перед **ae** (=e) і **oe** (=ö), а в інших позиціях (тобто перед голосними задніми, а також у кінці слова) як **k** (ка), наприклад, **sedo** я ступаю, **cito** швидко, **susnus** лебідь, **Caesar** Цезар, **coepi** я розпочав, але **cano** я співаю, **color** колір, **curo** я біжу, **victoria** перемога, **lasc** молоко.

i означає два звуки: голоснийі, наприклад, **circus** цирк, а також її приголосний відповідник **j**, наприклад, **ianua** двері.

k вживається лише в кількох словах, наприклад, **Kalendae** перший день місяця.

q вживається лише в поєднанні з **u**, означало один задньоязичний лабіалізований звук, вимовляється традиційно як (кВ), наприклад, **quinque** п'ять, **aqua** вода.

r вживається іноді разом з **h**, вимовляється як **г**, наприклад, **Rhenus** Рейн.

t у поєднанні з **i**, тобто **ti** читається як **ті** (ті) або (ці) перед голосним, наприклад. **oratio** промова, але після **s i t** потрібно читати тільки (ті), наприклад, **gestio**, **mixtio**, **Attius**.

u у з'єднанні *ngu* вимовляється як *у*, наприклад, *lingua* мова; також у з'єднанні *su* читається (*у*), а в деяких (*в*) словах як, наприклад, *suavis* приємний солодкий, але *suus* свій.

x = *ks*

ph трапляється у словах грецького походження, читається як *ф*, наприклад, *philosophus* філософ.

v = польському *w* (*в*).

ae – за походженням дифтонг, але читається як *е*, наприклад, *caelum* небо.

oe – за походженням також дифтонг, але читається як *ө*, наприклад, *soeri* я почав.

Що стосується правопису, то з великої літери пишуться не лише власні імена, але і прикметники, й прислівники, які від них походять, наприклад. *Latium*, *Latinus*, *Latine*.

Довгота. Тут мається на увазі розрізнення голосних довгих і коротких, із чим у латинській мові асоціюється розрізнення довгих і коротких складів (силаб). Ця різниця, на відміну від польської мови, становила в латині важливу фонологічну властивість, наприклад, лат *rosa* означає «троянда», а *rosā* трояндою», *legit* він читає, але *lĕgit* він читав, тоді як у польській мові можна однаково сказати *róža* або *różā*, *czyta* або *czyta*. Довготу голосного позначаємо *ā* – *rosā*, короткість *ă* – *rosă*. З довготою голосного тісно зв'язана довгота силаби, складу.

Склад є довгим:

1) якщо він містить довгий голосний або дифтонг, наприклад, *doctrīna*, *gronōmen*, *augum*, *soeri*, тоді склад є природно довгим (*naturā longā*).

2) якщо він містить короткий голосний, але є закритим, тобто закінчується на приголосний (це відбувається, коли після голосного йде два або більше

приголосних), наприклад *elementum*, *columna*, *classis* і тоді склад є позиційно довгим (*positione longā*).

Склад є коротким: якщо він містить короткий голосний і є відкритим, тобто не закінчується на приголосний (це відбувається, коли після голосного йде тільки один приголосний), наприклад, *littēra*, *statūa*, *discipūlus*.

Довготу голосних в основі слова і в словах, що не відмінюються, подають у словнику, а довготу голосних у закінченнях вказує граматики.

Зауваження: поєднання проривного (k, t, p, g, d, b) + плавного (l, r), так званого *muta cum liquida* все переходить до наступного складу, не утворюючи позиції у принципі, наприклад, *ténébrae*.

Наголос. У латинській мові наголос падає на другий або третій склад із кінця слова. Це залежить від довготи передостаннього складу. Якщо другий склад із кінця є довгим, то наголос падає на нього, наприклад, *humānus*. Якщо ж другий із кінця склад є коротким, то наголос переноситься на третій склад із кінця, наприклад *dómīnus*.

Відміна. Загальне зауваження. Відмінювання слів за відмінками називається відміною (*declinatio*). У латині є п'ять типів відмінювання, а приналежність слова до певного типу відмінювання ми визначаємо за закінченням другого відмінка однини, яке в іменників подається у словнику, наприклад *orator*, *oratoris* промовець належить до III відміни, бо другий відмінок однини закінчується на *-is*. Про приналежність прикметників до цієї відміни свідчить закінчення окремих родів, які також подаються у словнику, наприклад, *bonus*, *-a*, *-um* добрий *-a*, *-e*, де закінчення *-us*, *-a*, *-um* чоловічого, жіночого і середнього родів свідчить про відмінювання за II (*-us*, *-um*) і I (*-a*) відмінами.

Існує два числа: одина *numerus singularis* і множина *numerus pluralis*. Відмінків є шість:

1. Називний – *casus nominativus*, на питання хто? що?
2. Родовий – *casus genetivus*, на питання кого? чого?
3. Давальний – *casus dativus*, на питання кому? чому?
4. Знахідний – *casus accusativus*, на питання кого? що?
5. Кличний – *casus vocativus*, форма вигуку
casus ablativus, який не має в польській відповідника, і виконує в латині функції трьох відмінків:
 - а) орудного (*instrumentalis*) на питання ким? чим?
 - б) місцевого (*locativus*) на питання в кому? в чому?
 - в) відмінка, що означає особу або річ, від якої щось віддаляється (*separativus*), на питання від кого? з кого? або від чого? з чого?

Зауваження: індоєвропейська прामова, з якої походять згадані у вступі індоєвропейські мови, мала 8 відмінків, окрім названих 6 – ще *instrumentalis* (орудний) і *locativus* (місцевий). У латині ця кількість була зменшена так, що аблятив, властивою функцією якого є називання особи або речі, від якої щось віддаляється, перебрав додатково функцію *instrumentalis* і *locativus*. Отже, латинський аблятив виконує функції трьох різних за походженням відмінків. У польській мові, де є 7 відмінків, також сталося скорочення кількості відмінків, але в інший

спосіб: тут існують окремі орудний і місцевий відмінки, але бракує власного аблятива, функцію якого перебрав родовий відмінок, який у польській, на відміну від латини, виконує функцію двох відмінків (первинного генетива й аблятива), відповідаючи на питання кого? чого? і від (з) кого, від (з) чого?

Nominativus і Vocativus однакові в singularis у всіх відмінах, крім II, а в pluralis у всіх без винятку відмінах. Dativus і Ablativus pluralis однакові в усіх відмінах. Іменники і прикметники середнього роду мають однакові перший, четвертий і п'ятий відмінки в усіх відмінах, а в pluralis ці відмінки мають завжди закінчення -а.

І відміна

До неї належать іменники (іменник, *nomen substantivum*) і прикметники (прикметник, *nomen adiectivum*), які мають закінчення в генетиві singularis на -ae, а в номінативі singularis на -a, пор. *rosa, rosae* троянда, *pulchra, ae* гарна. Вони жіночого роду (*genus femininum*). Відмінювання:

Singularis		Pluralis	
1. Nom.	<i>rosa</i> троянда	<i>rosae</i>	троянди
2. Gen.	<i>rosae</i> троянди	<i>rosarum</i>	троянд
3. Dat.	<i>rosae</i> троянді	<i>rosis</i>	трояндам
4. Acc.	<i>rosam</i> троянду	<i>rosas</i>	троянди
5. Voc.	<i>rosa</i> трояндо	<i>rosae</i>	троянди
6. Abl.	<i>rosā</i> трояндою	<i>rosis</i>	трояндами
	(в) троянді		(в) трояндах
	(з) троянди		(з) троянд

Зауваження: 1) Gen. і Dat. sing. однакові. В Abl. sing. кінцеве -ā довге і цим відрізняється від закінчень Nom. і Voc. sing;

2) за цією відміною відмінюються також назви осіб чоловічого роду, що закінчуються в Nom. sing. на -a, наприклад., poëta поет, nauta моряк (пор. пол. Starosta, wojewoda).

Дієвідміна. Загальні зауваження. Відмінювання слів за особами, часами, способами, тощо називається coniugatio. У латині є чотири дієвідмини (coniugationes), а приналежність дієслова (дієслово, verbum) до певної дієвідмини ми визначаємо за закінченням неозначеної форми, modus infinitivus, яке завжди дається у словнику. Тому кожне дієслово потрібно наводити у двох формах: у 1 особі теперішнього часу і в неозначеній формі. Дієслово в 1 особі теперішнього часу закінчується на -ō, наприклад, laudō я хвалю (теперішній час), laudāre (неозн. ф). Теперішній час називається tempus praesens (gen. praesentis), дійсний спосіб – modus indicativus, наказовий спосіб – modus imperativus.

I дієвідміна

До неї належать дієслова, що закінчуються в неозначеній формі на -are, наприклад, laudō, laudāre я хвалю. Суфіксом в неозначеній формі є морфема -re, після відсікання якої отримуємо основу, що закінчується на -ā (laudā-), як підставу для відмінювання.

Indicativus praesentis (дійсний спосіб теперішнього часу).

Singularis		Pluralis	
1. laudo	я хвалю	laudā-mus	ми хвалимо
2. laudā-s	ти хвалиш	laudā-tis	ви хвалите
3. lauda-t	він хвалить	lauda-nt	вони хвалять

Imperativus praesentis (наказовий спосіб теперішнього часу).

Singularis

2. laudā хвали

Pluralis

laudā-te хваліть

Зауваження: 1) у 1 особі sing. закінчення основи -ā підлягає стягненню із особовим закінченням -ō в -ō, laudā -ō > laudō;

2) у кінцевому складі довгий голосний підлягає скороченню перед приголосним, окрім -s, а також перед -mus, -tis (це в латині явище обов'язкове), звідси laudās, але laudāt, laudānt.

Текст

Lucia in scholam properat. In scholā amicas suas salutat. Puellae magistram amant et scholam libenter frequentant. Cervae in silvis habitant. Agricolaе terram arant. Poëtae saepe vitam agricolarum laudant. Quo properatis, amicae, Metella rogat. Cornelia rosas et violas aviae e silva portat. Agricolaе, laudate fortunam vestram. Propera mecum ad aviam meam.

Ranae in aqua habitant. Ranae in aquam saltant. Lucia ad amicam clamat: specta quam pulchrae rosae. Agricolaе patriae divitias parant. Nautae peregrinas terras visitant. Properate mecum in villam meam. Cornelia laudat filiam suam. Puellae cum magistra oram maritimam spectant. Narra nobis, avia, fabulam de formica. Puellae coronis scholam ornant.

Слова

Lucia, ae – Люція

fortuna, ae – доля

in з Acc. (на питання куди?) – vestra, ae – ваша

до, на

з Abl. (на питання де?) – в,

ad з Acc. – до (поблизу)

на

коло, при

schola, ae – школа
propero, āre – спішу
amica, ae – подруга
sua, ae – своя
saluto, are – вітаю
puella, ae – дівчина
magistra, ae – вчителька

amo, are – люблю
et – і
libenter – охоче

frequento, āre (з Acc.) –
відвідную (що?)
cerva, ae – лань
silva, ae – ліс
habito, āre – проживаю
agricola, ae – землероб
terra, ae – земля
poëta, ae – поет

saepe – часто
vita, ae – життя
quo – куди
Metella – Метелла
rogo, āre – прошу, запитую
Cornelia, ae – Корнелія
pulchra, ae – гарна
viola, ae – фіалка
avia, ae – бабуся
porto, āre – приношу
e, ex з Abl. – з (когось,
чогось), від

mecum – зі мною
mea, ae – моя
rana, ae – жаба
aqua, ae – вода
salto, āre – скачу, плигаю
clamo, āre – кричу
specto, āre (з Acc.) – дивлюся
(на щось)
quam – як, яка
patria, ae – вітчизна
divitiae, arum (тільки plur.) –
багатство
nauta, ae – моряк

paro, āre – готую, приношу
peregrina, ae – чужа
visito, āre – відвідную
villa, ae – дім
filia, ae – дочка
cum (з Abl.) – з (кимось,
чимось)
ora, ae – берег
maritima, ae – морська
narro, āre – розповідаю
nobis – нам
fabula, ae – казка
de (з Abl.) – про
formica, ae – мурашка
corona, ae – вінок
orno, -āre – прикрашаю

Lectio II (Secunda)

II, III і IV дієвідміни

У всіх дієвідмінах закінчення в теперішньому часі такі самі, а відмінність між дієвідмінами полягає у відмінності кінцевої голосної основи, яка в I дієвідміні закінчується на *-ā-*, в II на *-ē-*, в III на *-ĕ-*, в IV на *-ī-*. Як уже відомо, основа (= незмінна частина слова у процесі відмінювання) одержується через відсікання суфікса *-re* в інфінітиві.

II дієвідміна. Зразок *deleō, delē-re* я руйную, основа *delē-*. I особа *praesentis* закінчується тут завжди на *-eō*, на відміну від інших дієвідмін, де завжди є закінчення приголосна + *ō*.

Indicativus praesentis

Singularis

1. *dele-ō* я знищую
2. *delē-s* ти знищуєш
3. *dele-t* він знищує

Pluralis

- delē-mus* ми знищуємо
- delē-tis* ви знищуєте
- dele-nt* вони знищують

Imperativus praesentis

2. *delē* знищуй *delē-te* знищуйте

III дієвідміна. Зразок *legō, legĕ-re* я читаю; основа *legĕ-*. Закінчення інфінітива тут тільки позірно ідентичне закінченню II дієвідміни, насправді ж кінцевий голосний основи тут короткий, тоді як у II дієвідміні довгий, а отже у неозначеній формі дієслова це завжди склад другий від кінця, то наголос тут має падати завжди на третій склад від кінця: *légĕre*, на відміну від неозначеної форми II дієвідміни, де наголошеним є другий від кінця склад як довгий: *delēre*. Водночас кінцевий голосний основи підлягає тут у процесі відмінювання зміні на короткий голосний: *-ī-*, *-ŷ-*.

Indicativus praesentis

Singularis

1. legō я читаю
2. legī-s ти читаєш
3. legī-t він читає

Pluralis

- legī-mus ми читаємо
- legī-tis ви читаєте
- legū-nt вони читають

Imperativus praesentis

2. legē читай legī-te читайте

Зауваження: Кінцевий голосний основи підлягає в 1 ос. sing. стягненню з кінцевий голоснийю в -ō.

IV дієвідміна. Зразок audiō, audīre я слухаю; основа audī-. Довготою кінцевого -ī- основа тут відрізняється від тих форм III дієвідміни, де основа також закінчується на -ī, пор. legī-s, legī-t тощо.

Indicativus praesentis

Singularis

1. audi-ō я слухаю
2. audi-s ти слухаєш
3. audi-t він слухає

Pluralis

- audi-mus ми слухаємо
- audi-tis ви слухаєте
- audi-unt вони слухають

Imperativus praesentis

2. audi слухай audi-te слухайте

Зауваження: у 3 особі plur. тут має місце закінчення -unt, перенесене за допомогою фальшивої рекомпозиції з III дієвідміни.

Відмінювання допоміжного дієслова sum я є як неправильного дієслова.

Indicativus praesentis

Singularis

1. sum я є
2. es ти є
3. est він є

Pluralis

- sumus ми є
- estis ви є
- sunt вони є

Imperativus praesentis	
2. es	будь es-te будьте
Infinitivus praesentis	
esse	бути

Текст

Luxuriae filia inopia est. Honesta vita beata est. Silvarum umbrae nobis gratae sunt. Puellis pulchrae pallae placent. Puellae cum magistra e schola discedunt et pilā in arena ludunt. Mala herba cito crescit. In silvis variae plantae florent et bestiae vivunt. Vivere militare est. Patriam nostram non quia magna, sed quia nostra est, amamus. Aquila non captat muscas. Sicilia est insula Italiae. Luna et stellae terram noctu illustrant. Historia vitae magistra est.

Non scholae, sed vitae discimus. Magistra puellas linguam Latinam docet. Minerva sapientiae et litterarum dea est. Agricolae vitam laboriosam agunt, sed fortunam suam laudant. Metella litteras ad aviam suam mittit. Veni ad me in scholam. Puellae in schola fabulas poetarum legunt. Gloriam patriae nostrae semper memoriā tenete. Britannia est magna insula, Italia tamen paeninsula est. Gloria Romae antiquae magna est. Pecuniae imperare oportet, non servire. Nihil sine causa gignit.

Слова

luxuria, ae – розкіш	herba, ae – трава, земля
inopia, ae – бідність	mala, ae – погана
honesta, ae – порядна	cito – швидко
beata, ae – щаслива	cresco, ěre – расту
umbra, ae – тїнь	varia, ae – різна
grata, ae – приємна	planta, ae – рослина
palla, ae – плащ	floreo, ěre – цвіту
placeo, ěre – подобаюсь	bestia, ae – звір
discedo, ěre – виходжу	vivo, ěre – живу

pila, ae – м'яч
arena, ae – пісок
magna, ae – велика
nostra, ae – наша
aquila, ae – орел
capto, āre – ловлю
musca, ae – муха
Sicilia, ae – Сицилія
insula, ae – острів
Italia, ae – Італія
luna, ae – місяць
stella, ae – зірка
noctu – вночі
illustro, āre – освітлюю
historia, ae – історія
disco, ěre – навчаюся
lingua, ae – мова
Latina, ae – латинська
doceo, ěre – навчаю

Minerva, ae – Мінерва
sapientia, ae – мудрість
littera, ae – літера
litterae, arum – література,
лист
dea, ae – богиня

non – не
quia – тому що, що
laboriosa, ae – працююча
ago, ěre – роблю, проводжу
fortuna, ae – доля
Metella, ae – Метелла
mitto, ěre – посилаю
venio, ĩre – приходжу
me (Acc. sing) – мене
semper – завжди
memoria, ae – пам'ять
teneo, ěre – тримаю
Britannia, ae – Британія
tamen – однак, ж
paeninsula, ae – півострів
antiqua, ae – стародавня
pecunia, ae – гроші
impero, āre – наказую
oportet (не особовий вираз) –
треба
servio, ĩre – служу
nihil – ніщо
sine (зAbl) – без
causa, ae – причина
gigno, ěre – виникаю

Зауваження: 1) присудок у латині стоїть у тому самому відмінку, що й підмет, а в польській мові може стояти в шостому відмінку (орудному);

2) прями́й додаток (такий, що в пасивній конструкції стає підметом) стоїть у латині завжди в акузативі, а в польській, крім знахідного відмінка, може

стояти в родовому (а саме – після дієслів із запереченням) або в орудному відмінках.

Lectio III (tertia)

Додаток до III дієвідміни I. У третій дієвідміні поряд із дієсловами із закінченнями на -ō типу legō існує також група дієслів, що закінчуються на -iō, як у IV дієвідміні, але про їх що приналежність до III дієвідміни свідчить закінчення інфінітиву -ēre (а не -īre), порівняй capīō, capere ловлю. Відмінювання: capīō, capis, capit, capimus, capitis, capiunt; imperativus: cape, capite.

II Відміна.

До неї належать іменники і прикметники, що закінчуються у генетиві sing. на ī, а в номінативі sing на -us, -er, -um. Слова із закінченнями на -us, -er чоловічого роду (genus masculinum), а слова на -um середнього роду (genus neutrum).

а) тип на -us, зразок hortus, -ī сад:

	Singularis		Pluralis	
1. Nom.	hortus	сад	Hortī	сади
2. Gen.	hortī	саду	Hortōrum	садів
3. Dat.	hortō	саду	hortīs	садам
4. Acc.	hortum	сад	hortōs	сади
5. Voc.	horte	саде	hortī	сади
6. Abl.	hortō	садом	hortīs	садами
	(в) саді		(в) садах	
	(із) саду		(із) садів	

в) тип на -er: або зберігає -e- у процесі відмінювання, наприклад, puer, pueri хлопець, або це -e- втрачає, наприклад, ager, agri поле.

	Sing	Plur	Sing	Plur
1. Nom.	puer	puerī	ager	agrī
2. Gen.	puerī	puerōrum	agrī	agrōrum
3. Dat.	puerō	puerīs	agrō	agrīs
4. Acc.	puerum	puerōs	agrum	agrōs
5. Voc.	puer	puerī	ager	agrī
6. Abl.	puerō	puerīs	agrō	Agrīs

c) тип на -um зразок bellum, війна:

	Singularis		Pluralis	
1. Nom.	bellum	війна	bella	війни
2. Gen.	bellī	війни	bellōrum	воєн
3. Dat.	bellō	війні	bellīs	війнам
4. Acc.	bellum	війну	bellā	війни
5. Voc.	bellum	війно	bellā	війни
6. Abl.	bellō	війною	bellīs	війнами
	(y) війні		(y) війнах	
	(з) війни		(з) воєн	

Зауваження: 1) тільки в типі hortus vocat sing. закінчується на -e, всюди в інших типах і в інших відмінках він є однаковий з номінативом. Dativus і ablativus sing. і plur. однаковий в усіх типах II відміни. Іменники середнього роду мають nominativus, accusativus і ablativus однакові, а в pluralis ці відмінки закінчуються на -a, порівняй на сторінці 13.

2) за II відміною відмінюється також іменник vir, viri чоловік, voc., vir.

Прикметники I і II відмін. Узагальнюючи наведені вище відомості про прикметники, потрібно сказати, що прикметники відмінюються в чоловічому і середньому роді за II відміною, а в жіночому – за I відміною. У чоловічому роді вони мають закінчення -us або -er, у жіночому роді -a,

у середньому -um. Наприклад. bonus, bona, bonum добрий, -a, -e, або liber, libera, liberum вільний, -a, -e.

1. Nom.	bonus	bona	bonum	boni	bonae	bona
2. Gen.	bonī	bonae	bonī	bonōrum	bonārum	bonōrum
3. Dat.	bonō	bonae	bonō	bonīs	bonīs	bonīs
4. Acc.	bonum	bonam	bonum	bonōs	bonās	bona
5. Voc.	bone	bona	bonum	boni	bonae	bona
6. Abl.	bonō	bonā	bonō	bonīs	bonīs	bonīs

Зауваження: 1) так само відмінюються прикметники на -er, з яких, як і в іменниках, одні зберігають -e- наприклад, liber. -era, -erum вільний, а інші втрачають -e-, наприклад, aeger, aegra, aegrum хворий.

2) Надалі ми будемо подавати прикметники не в номінативі і генетиві sing., як іменники, а за трьома родами, напр., bonus, bona, bonum або liber, libera, liberum, а також aeger, aegra, aegrum.

Текст

Amicum certum in periculo cernimus. Stulti dum vitia vitant in contraria currunt. Somniis credere non oportet. Marcus amicos in Forum Romanum ducit, ubi pulchra aedificia sunt. Verba volant, scripta manent. Discipulis gratum est linguam Latinam discere. Vergilii libros legere et Aeneae fortunam discere pueri cupiunt. Ducite, pueri, exemplum de viro vere Romano. Amico meo multi et pulchri libri sunt. Templum antiquum non habet fenestras. Secreto amicos admone, lauda palam. Magnum bonum est amicitia.

Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt. Errare humanum est. Inimici saepe verum dicunt, amici raro. De mortuis nil nisi bene. Inter doninum et servum nulla anicitia est. Per aspera ad astra. Iucunda memoria est praeteritorum malorum. Nemo nuntios malorum amat. Mercurius inter caelum et terram currit. Templo multae columnae sunt Nihil est

tam angusti animi, quam amare divitias. C. Iulius Caesar oppidum Gallorum occupant ibique praesidium collocat. Parva scintilla magnum saepe excitat incendium.

Слова

amicus, i – друг	vito, āre – уникаю
certus, a, um – надійний	vitium, ii – вада
periculum, i – небезпека	contrarius, a, um – протилежний
cerno, ěre – пізнаю	curro, ěre – біжу
stultus, a, um – дурний	somnium, ii – сон
dum – поки	tergum, i – спина
credo, ěre – вірю	noster, tra, trum – наш
forum, i – ринкова площа	erro, āre – помилятись
Romanus, a, um – римський	humanus, a, um – людський
duco, ěre – веду	inimicus, i – ворог
ubi – де	verŭs, a, um – справжній
pulcher, chra, chrum – красивий	dico, ěre – кажу
aedificium, ii – будинок	raro – рідко
verbum, i – слово	nil = nihil
volo, āre – літаю, лечу	mortuus, a, um – померлий
scriptus, a, um – написаний	nisi – якщо не, тільки
maneo, ěre – залишаюсь	bene – добре
discipulus, i – учень	inter (з Acc.) – між
gratus, a, um – приємний	dominus, i – пан
liber, bri – книга	servus, i – раб
Aeneas, Aeneae – Еней	nullus, a, um – жодний
cupio, ěre – прагну	per (з Acc.) – через
traho, ěre – тягну, беру	asper, era, erum – трудний
exemplum, i – приклад	astrum, i – зірка
vir, viri – чоловік	iucundus, a, um – приємний
vere – дійсно	praeteritus, a, um – минулий
meus, a, am – мій	nuntius, ii – посланець, звістка
multi, ae, a – численні	malus, a, am – поганий

templum, i – храм	Mercurius, ii – Меркурій
habeo, ēre – маю	caelum, i – небо
fenestra, ae – вікно	columna, ae – колона
secreto – приховано, таємно	tam – так (порівняльно)
admoneo, ēre – нагадую	angustus, a, um – тісний
palam – відкрито	animus, i – дух, розум
magnus, a, um – великий	C. = Gaius
amicitia, ae – дружба	oppidum, i – місто
alienus, a, um – чужий	Gallus, i – гал
oculus, i – око	occupo, āre – займаю
a, ab (з Abl.) – від, через	ibique – і там
praesidium, ii – сторожа	scintilla, ae – іскра
colloco, āre – поміщую	excito, āre – піднімаю
parvus, a, um – малий	incendium, ii – пожежа

Зауваження: 1) прикметник у реченні, якщо він не є означенням, сам є іменником. Тоді рід чоловічий і жіночий означає особу (чоловічу або жіночу), а середній рід у sing. або plur. – річ;

2) у звороті: amico libri sunt dativus amico означає особу, що володіючу, libri – річ, якою володіють, а sunt (допоміжне слово) означає відношення володіння. Така конструкція називається dativus possessoris або possessivus (власника);

3) Genetivus при esse (наприклад, est animi) означає «є рисою, властивістю, звичаєм»; це певного роду присвійний родовий відмінок (gen. possessivus).

Lectio IV (quarta)

Tempus imperfectum 4 дієвідміни. Indicativus imperfecti – це минулий недоконаний час. Він утворюється у всіх 4 дієвідмінах однаково через додавання до основи

теперішнього часу суфікса -bā- у I і II дієвідмінах, і суфікса -ēbā- у III і IV дієвідмінах. Закінчення ті ж самі, що і в praesens, за винятком 1 особи sing., де є закінчення -m. Відмінювання такі:

Indicativus imperfecti I дієвідміни (основа: laudā-re)

Singularis	Pluralis
1. laudā- ba -m я хвалив	laudā- bā -mus ми хвалили
2. laudā- bā -s ти хвалив	laudā- bā -tis ви хвалили
3. laudā- ba -t він хвалив	laudā- ba -nt вони хвалили

Indicativus imperfecti II дієвідміни (основа: delē-re)

Singularis	Pluralis
1. delē- ba -m я знищував	delē- bā -mus ми знищували
2. delē- bā -s ти знищував	delē- bā -tis ви знищували
3. delē- ba -t він знищував	delē- ba -nt вони знищували

Indicativus imperfecti III дієвідміни (основа: legē-re)

Singularis	Pluralis
1. leg- ēba -m я читав	leg- ēbā -mus ми читали
2. leg- ēbā -s ти читав	leg- ēbā -tis ви читали
3. leg- ēba -t він читав	leg- ēba -nt вони читали

Зауваження: 1) кінцева коротка голосна основи тут непомітна;

2) дієслова на -iō, типу cario, мають imperfectum carīēbam, carīēbās тощо

Indicativus imperfecti IV дієвідміни (основа: audī-re)

Singularis	Pluralis
1. audi- ēba -m я слухав	audi- ēbā -mus ми слухали
2. audi- ēbā -s ти слухав	audi- ēbā -tis ви слухали
3. audi- ēba -t він слухав	audi- ēba -nt вони слухали

Зауваження: 1) кінцеве -i- основи тут у короткій формі.

Indicativus imperfecti слова sum

Singularis	Pluralis
1. eram я був	erāmus ми були
2. erās ти був	erātis ви були
3. erat він був	erant вони були

Текст

Servi rustici agros colebant. Romani cum finitimis populis multa bella gerebant. Sparta muros non habebat, nam in viris erat praesidium. In gymnasiis Spartae pueri ludebant et discebant. Aedificia Romanorum publica et privata simulacra virorum clarorum ornabant. Opulenti Romani multos servos habebant. In foro Romano templum deae Vestae erat, ubi focus sempiternus ardebat. Saepe mora remedium potest esse irae. Pyrrhus Alexandri Magni gloriam adaequare cupiebat. Dareus numero copiarum fretus cum Graecis configere cupiebat. Antiqui Romani gladio et pilis pugnabant.

Vita servorum Romanorum saepe molesta erat. Domini servos saepe iniuste puniebant, nihil igitur mirum, quod servi dominos suos fugiebant, nonnumquam etiam arma capiebant. Eruditi servi domini pueros docebant et educabant. Regulus bellum in Africa cum Poenis gerebat. Magister pueris de antiquis poetis et claris vivis narrabat. Olim in Europa densae silvae erant. Populus Romanus publicam magnificentiam diligebat. Agricola fortunam nautae, nauta agricolae praedicat. Romani Poenos diu superare non poterant. Cito arescit lacrima praesertim in alienis malis. Doctrina Graecia Romanos et litterarum studio superabat.

Слова

rusticus, a, um – сільський	clarus, a, um – славний
colo, ěre – обробляю	gladius, ii – меч
finitimus, a, um – сусідній	pilum, i – спис
populus, i – народ	pugno, āre – б'юсь, борюсь

gero, ěre – веду
Sparta, ae – Спарта
murus, i – стіна, мур
nam – бо
gymnasium – гімнасій
publicus, a, um – публічний
privatus, a, um – приватний
simulacrum, i – статуя
remedium, ii – ліки
possum, posse – можу
ira, ae – гнів
Pyrrhus – Пірр
adaequo, āre – дорівнюю
Dareus, i – Дарій
numerus, i – число, кількість
coriae, arum – військо
fretus, a, um – упевнений
Graecus, i – грек
confligo, ěre – б'юсь
molestus, a, um – прикрий,
обтяжливий
iniuste – несправедливо
punio, ĩre – караю
igitur – отже
mirus, a, um – дивний
quod – що, оскільки
fugio, ěre – біжу

opulentus, a, um – багатий
Romanus, i – римлянин
Vesta, ae – Веста
focus, i – вогнище
sempiternus, a, um – вічний
ardeo, ěre – палаю
mora, ae – затримка
nonnumquam – іноді
etiam – також
arma, orum – зброя
eruditus, a, um – освічений
educio, āre – виховую
Regulus, i – Регул
Poenus, i – карфагенянин
olim – іноді
densus, a, um – густий
magnificentia, ae – пишність
diligio, ěre – поважати, любити
praedico, āre – прославляти
diu – довго
aresco, ěre – висихаю
lacrima, ae – сльоза
praesertim – особливо
doctrina, ae – наука
stadium, ii – захоплення

Зауваження: дієслово possum відмінюється як sum, але водночас початковий елемент pos- є тільки перед приголосним, а перед голосним з'являється у формі pot-, порівняй possum, pot-es, pot-est, pos-sumus, pot-estis, pos-sunt; imperfectum: pot-eram, pot-eras тощо. Infinitivus posse утворюється нерегулярним способом.

Lectio V (quinta)

III відміна. Загальні зауваження. Сюди належать іменники і прикметники, що закінчуються у genet. sing. a - is. Що стосується закінчень номінатива sing., то вони дуже різнорідні (можуть бути : голосні -e, -ō, -a, приголосні -s, -r, -l, -n, -t, -c), отже відношення номінатива до генетива часто не можна заздалегідь передбачити (порівняй наприклад, iter, itineris – дорога, senex, senis – старий).

Тут існує три типи відмінювання, які відрізняються один від одного тільки в трьох відмінкових формах, а саме: в аблятиві sing., у номінативі plur. середнього роду (зокрема і в акузативі, і вокативі plur. середнього роду) і генетиві plur. Що стосується роду іменників III відміни, то правила тут дещо складніші і будуть наведені в наступних вправах, а наразі при кожному іменнику буде зазначатися його рід. Окремо піде мова про іменники.

Іменники

I тип (так званий приголосний). Сюди належать деякі іменники чоловічого, жіночого і середнього роду. В цьому типі ablat.sing. закінчується на -e, nominat plur. середнього роду (зокрема і accusat і vocat. plur.) на -a, genet.plur. на -um .

1. Nom. Rex	цар	regēs	nomen	ім'я	nomina
2. Gen. Regis		regum	nominis		nominum
3. Dat. Regī		regibus	nomini		nominibus
4. Acc. Regem		regēs	nomen		nomina
5. Voc. Rex		regēs	nomen		nomina
6. Abl. Rege		regibus	nomine		nominibus

За цим типом відмінюються:

1. Іменники нерівноскладові (imparisyllaba), тобто такі, що мають різну кількість складів у номінативі і

генетива, наприклад, rex, але regis, такі, що перед закінченням генетиву sing., мають один приголосний, наприклад. rex, reg-is; nomen, nomin-is.

2. Кілька окремих рівноскладових іменників:

pater, patris	батько	frater, fratris	брат
mater, matris	мати	senex, senis	старий
iuvenis, iuvenis	юнак	vates, vatis	пророк, поет
canis, canis	собака		

II тип (так званий голосний). Сюди належать деякі іменники середнього роду. В цьому типі ablat. sing. закінчується на -i, nominat. plur. середнього роду (отже і accusat. і vocat. plur.) на -ia, genet. plur. на -ium. Відмінювання:

Singularis		Pluralis
1. Nom.	mare море	Maria
2. Gen.	maris	Marium
3. Dat.	marī	Maribus
4. Acc.	mare	Maria
5. Voc.	mare	Maria
6. Abl.	marī	Maribus

За цим типом відмінюються: іменники середнього роду, що закінчуються в номінативі на -e, -al, -ar, напр., mare, animal тварина, exemplar зразок.

III тип (так званий змішаний). Сюди належать деякі іменники чоловічого і жіночого роду. В цьому типі ablat. sing. закінчується на -e (як і в I типі), genet. plur. на ium (як у II типі).

Singularis		Pluralis
1. Nom.	ars мистецтво	artes
2. Gen.	artis	artium
3. Dat.	arti	artibus
4. Acc.	artem	artes

5. Voc. ars	artes
6. Abl. arte	artibus

За цим типом відмінюються:

1. Іменники нерівноскладові (*imparisyllaba*), які мають перед закінченням генетива *sing.* більш ніж один приголосний, наприклад, *ars, art-is*.

2. Іменники рівноскладові (*parisyllaba*), тобто такі, що мають однакову кількість складів у номінативі і генетиві, і закінчуються на *-ēs-* або *-is*, наприклад, *nubes, -is* хмара, *civis, -is* громадянин.

Зауваження: 1) існування трьох флексійних типів у III відміні – це наслідок того, що в цій відміні злилися два первинні типи основ:

а) які закінчуються на приголосний

б) які закінчуються на голосний *-i-*. III тип виник внаслідок змішування обох названих вище типів;

2) у III відміні *nominativus, accusativus* і *vocativus pluralis* завжди однакові (у *neutrum* ці відмінки закінчуються на *-a* або *-ia*).

Текст

Saturni dei tempora Romani aetatem auream appellabant. Germani maximam partem lacte et carne vivunt. Nevii erant homines feri magnaque virtutis. In vita humana dolores et gaudia mixta sunt. In aurea aetate terra cibos sine hominum labore creabat, pulchrorum florum plena erat. Laus senectutis est, quod nullas desiderat voluptates. Alpes Italiam a Gallia seiungunt. Improbi homines vitiis suis nomen virtutis imponunt. Nemo sine crimine vivit. In Britannia antiqua, ut Caesar dicit, erat magnus numerus pecorum. Iudex saepe non credit testibus. Alii praeponunt divitias, alii bonum

valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates.

Virtus nullam aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter mercedem laudis et gloriae. Diligere parentes prima naturae lex est. Caesar magnis itineribus in Italiam contendit. Naves hostium magnas tempestates Oceani sustinere poterant. Homerus in suis carminibus de certaminibus Graecorum et Troianorum, de ira Achillis, de morte et funere Hectoris narrat. Graeci terra marique cum Persis pro libertate pugnabant. Romani senatorii ordinis mercaturam non faciebant. Helvetii ceteros Gallos virtute superabant, quia cotidianis fere proeliis cum Germanis contendebant. Germani in proelio saepe equis desiliebant et pedibus pugnabant.

Слова

Saturnus, i – Сатурн
deus, i – бог
tempus, ōris n – час
aetas, ātis f – вік
aureus, a, um – золотий
appello, āre – називаю
Germanus, i – германець
maximus, a, um –
найбільший
pars, partis f – частина
lac, lactis n – молоко
caro, carnis f – м'ясо
Nervii, orum – нерви
(германське плем'я)
homo, inis – людина
ferus, a, um – дикий
virtus, utis f – чеснота
dolor, ōris m – біль, мука

crimen, inis n – злочин, провина
ut – як
pecus, ōris n – худоба
iudex, ias m – суддя
testis, testis – свідок
alius, a, ud – інший
alius ... alius – один ... другий
praerono, ěre – надаю перевагу
valetudō, ĩnis f – здоров'я
potentia, ae – сила, влада
honor, ōris – гідність, почесть
merces, ědis f – плата
lex, legis f – закон
iter, itinēris f – дорога, марш
navis, navis f – корабель
contendo, ěre – поспішаю

gaudium, ii n – радість
mixtus, a, um – змішаний
cibus, i – їжа
labor, ōris f – праця
creo, āre – творю, породжую
flōs, flōris – квітка
plēnus, a, um – повний
laus, laudis f – слава, хвала
senectus, ūtis f – старість
desidero, āre – прагну
voluptas, ātis f – насолода
Alpes, Alpium f – Альпи
Gallia, ae – Галлія
seiungo, ěre – відділяю
improbus, a, um – злий
nomen, inis n – ім'я
impono, ěre – надаю
facio, ěre – роблю
Helvetii, ōrum – гельвети
ceteri, ae, a – інші

hostis, is – ворог
tempestas, ātis – буря
Oceanus, i – океан
sustineo, ěre – витримую
Homerus, i – Гомер
carmen, ĩnis n – пісня
certamen, ĩnis n – битва
Troianus, i – троянець
Achilles, Achillis – Ахіл
mors, mortis f – смерть
funus, ěris n – поховання
Hector, ōris – Гектор
libertas, ātis f – вільність
senatorius, a, um – сенаторський
ordo, ĩnis – стан
mercatūra, ae – торгівля
fere – майже
proelium, ii – битва
desilio, ĩre – зіскакую
pes, pēdis – нога
equus, i – кінь

Lectio VI (sexta)

III відміна. Прикметники. У III відміні існують прикметники усіх трьох родів (чоловічий, жіночий і середній). Поділяються вони на три групи залежно від форми номінативу sing.:

1) прикметники трьох закінчень (на кожний рід окреме): masculinum -er, femininum -is, neutrum -e, наприклад. acer, acris, acre гострий;

2) прикметники двох закінчень (одне – чоловічого і жіночого роду, одне – середнього): *masculinum* і *femininum* -is, *neutrum* -e, наприклад, *fortis, forte* хоробрий;

3) прикметники одного закінчення на всі три роди; це закінчення в різних прикметниках різне, і тому не може бути заздалегідь подане, наприклад, *felix* щасливий, *ingens* величезний тощо.

Названі три групи прикметників відрізняються одна від одної лише в номінативі *sing.*, а в усіх наступних відмінках цей поділ неістотний, бо відмінювання їх поза номінативом відбувається цілком ідентично. Всі прикметники засадничо відмінюються за голосним типом (*ablat. sing. -i, nom., acc., voc. plur. neut. -ia, genet. plur. -ium*). Відмінювання таке:

1) прикметники трьох закінчень

	Singularis		Pluralis
1. Nom.	<i>acer, acris, acre</i>	гострий	<i>acres, acria</i>
2. Gen.	<i>Acris</i>		<i>acrium</i>
3. Dat.	<i>Acri</i>		<i>acribus</i>
4. Acc.	<i>acrem, acre</i>		<i>acres, acria</i>
5. Voc.	<i>acer, acris, acre</i>		<i>acres, acria</i>
6. Abl.	<i>Acri</i>		<i>acribus</i>

2) прикметники двох закінчень

	Singularis		Pluralis
1. Nom.	<i>fortis, forte</i>	хоробрий	<i>fortes, fortia</i>
2. Gen.	<i>Fortis</i>		<i>fortium</i>
3. Dat.	<i>Forti</i>		<i>fortibus</i>
4. Acc.	<i>fortem, forte</i>		<i>fortes, fortia</i>
5. Voc.	<i>fortis, forte</i>		<i>fortes, fortia</i>
6. Abl.	<i>Forti</i>		<i>Fortibus</i>

3) прикметники одного закінчення

	Singularis		Pluralis
1. Nom.	Felix	щасливий	felices, felicia
2. Gen.	Felicis		feliciūm
3. Dat.	Felici		felici bus
4. Acc.	felice m , felix		felices, felicia
5. Voc.	Felix		felices, felicia
6. Abl.	Felici		felici bus

Participium praesentis activi, дієприкметник теперішнього часу активного стану.

Утворюється від основи praesentis через додавання суфікса в I, II та III дієвідмінах -ns (gen. -ntis), у IV дієвідміні -ens (gen. -entis):

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
Infinit.	laudā-re	delē-re	legē-re	audī-re
Partic.	lauda- ns	dele- ns	lege- ns	audi- ens
	laudant is	delent is	Legent is	audient is

Цей дієприкметник має завжди форму, що відмінюється (форму означення) і за значенням відповідає:

1) дієприкметнику, що відмінюється як прикметник на -ючий, -а, -е, а також

2) дієприслівнику на -ячи, -ючи, наприклад, laudans, -ntis хвалючий, а, е або хвалючи.

Participium praesentis відмінюється за III відміною змішаного типу (ablat. sing. -e, nom., acc., voc. plur. neutr. -ia, gen. plur. -ium.). Лексикалізовані форми (у яких втрачається значення дієприкметника) є або іменниками, і тоді вони відмінюються за приголосним типом, або прикметниками і відмінюються за голосним типом, наприклад, sapiens мудрець, abl. sapiente, gen. plur. sapientum; sapiens мудрий, abl. sapienti, gen. plur. sapientium (від sapio, sapere бути мудрим).

Текст

Amicitiam malorum hominum breve tempus solvere solet. Doctrina et omni litterarum genere Graeci Romanos longe superabant. Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Veritatis simplex oratio est. Hannibal, egregius Carthaginensium dux, milites fortes et impavidos habebat, propterea victor magnarum copiarum equestrium et pedestrium Romanorum erat. Imprimis memorabilis est Romanorum clades Cannensis. Hominum utilitati omnes agri et maria omnia patent. Mendaci homini ne verum quidem dicenti credere solemus. Flumen Arar in Rhodanum influit incredibili lenitate. Quare diligenter amicos, sine amicitia enim vita tristis est. Hostes parati erant obsides dare et omnia praecepta perficere.

Nihil tam volucre est quam maledictum. Ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest, sic sine doctrina animus. Nihil est tam simile morti, quam somnus. Terra communis mater est omnium mortalium. Apud antiquos Gallos Druides de omnibus fere controversiis publicis et privatis constituebant. Equites nostri levisque armaturae pedites hostibus occurrebant. Non possunt omnia esse in omnibus hominibus. Vita brevis est, ars longa. Fortes milites nullum periculum communis salutis causa recusant. Amicitiae immortales, inimicitiae mortales esse debent. Natura hominibus omnia ad vitam necessaria praebet. Maiores nostri per aliquot saecula continuis fere proeliis cum hostibus contendebant.

Слова

brevis, e – короткий
solvo, ěre – звільнюю, руйную
soleo, ěre – звикаю
omnis, e – усякий
longe – далеко
praeseptum, i – вказівка

pateo, ěre – відкриваю
mendax, ācis – брехливий
ne...quidem – ані ... навіть
flumen, ĩnis – ріка
Arar, Araris – Арап
Rhodanus, i – Родан

efficax, ācis – вдалиий
veritas, ātis – истина
simplex, ĩcis – простий
oratio, ōnis – мова
Hannibal. ālis – Ганибал
egregius, a, um – видатний
Carthaginiensis, is –
карфагенянин
dux, ducis – вождь
miles, militis – солдат, воїн
impravidus, a, um –
безстрашний
propterea – тому
victor, ōris – переможець
equester, is, e – кінний
pedester, is, e – піший
Imprimis – передовсім
memorabilis, e – пам’ятний
Cannensis, e – під Каннами
utilitas, ātis – користь
somnus, i – сон

communis, e – спільний
mortalis, e – смертний
apud (з акузат.) – у
Druides, um – друїди
controversia, ae – спір
constituo, ěre – постановляю
eques, ĩtis – вершник
lĕvis, e – легкий
armatura, ae – озброєння
pedes, ĩtis – піший
occurro, ěre – нападаю
longus, a, um – довгий

influo, ěre – впадаю
incredibilis, e – неймовірний
lenitas, ātis – повільність
quaero, ěre – шукаю
diligenter – ретельно
tristis, e – сумутний
hostis, is – ворог

paratus, f, um – готовий
do, dāre – даю
perficio, ěre – виконую

volucris, e – швидкий
quamvis – хоча
cultura, ae – обробляння
maledictum – наклеп
fertilis, e – плодючий
similis, e – подібний
fructuosus, a, um – плодючий
causa (з ген,) – заради
recuso, āre – відмовляю,
уникаю
inimicitia, ae – ворожнеча
natura, ae – природа
necessarius, a, um – необхідний
praeebeo, ěre – надаю
maiores, um – предки
aliquot – кілька
saeculum, i – вік, століття
continuus, a, um – тяглий,
неперервний

salus, ūtis – добро, спасіння

Зауваження: 1) лат. ablativus може виражати спосіб (abl. modi) на питання як? Тоді вживається без прийменника cum, якщо цей іменник має означення, і з прийменником cum, якщо означення не має;

2) в do, dāre -а- є коротким (як виняток).

Lectio VII (septima)

Tempus futurum IV дієвідміни. Indicativus futuri – це майбутній час, недоконаний або доконаний вид залежно від контексту. Він утворюється в I і II дієвідмінах та III і IV різним способом.

Indicativus futuri I і II дієвідміни. Утворюється через додавання до основи praesentis суфікса -bo-, наприклад, laudā-re, fut. laudā-bo, delē-re, fut. delē-bo. Форми ці відмінюються так само як praesens III дієвідміни (lego, legis тощо).

Відмінювання таке:

I дієвідміна		II дієвідміна	
1. laudā- bo	буду	delē- bō	буду
2. laudā- bī -s	хвалити,	delē- bī -s	руйнувати,
3. laudā- bī -t	похвалю	delē- bī -t	руйнуватиму
1. laudā- bī -mus		delē- bī -mus	
2. laudā- bī -tis		delē- bī -tis	
3. laudā- bū -nt		delē- bū -nt	

Зауваження: кінцеве -o- у суфіксі -bo- в 1 особі sing. зливається із закінченням -ō-, в наступних формах змінюється на -ī-, і -ū-, як у praesens III дієвідміни.

Indicativus futuri III і IV дієвідміни. Утворюється через додавання до основи *praesentis* суфікса *-ā-* в 1 особі *sing* і *-ē-* в наступних формах. У III дієвідміні перед *-ā/-ē-* кінцева голосна основи зникає. Наприклад *legĕ-re*, *fut. legam*, *legēs*, *audī-re*, *fut. audi-a-m*, *audi-ē-s*. Закінчення ті ж самі що і в *praesens*, зокрема і в 1 особі *sing.*, в *imperfectum*.

Відмінювання таке:

III дієвідміна		IV дієвідміна	
1. <i>leg-a-m</i>	буду	<i>audi-a-m</i>	буду слухати,
2. <i>leg-ē-s</i>	читати,	<i>audi-ē-s</i>	послухаю
3. <i>leg-e-t</i>	почитаю	<i>audi-e-t</i>	
1 <i>leg-ē-mus</i>		<i>audi-ē-mus</i>	
2. <i>leg-ē-tis</i>		<i>audi-ē-tis</i>	
3. <i>leg-e-nt</i>		<i>audi-e-nt</i>	

Indicativus futuri до *sum*

1	<i>erō</i>	я буду	<i>Erimus</i>
2.	<i>eris</i>		<i>Eritis</i>
3.	<i>erit</i>		<i>Erunt</i>

Текст

Alii sementem faciunt, alii metent. Cotumeliam, si dices, audies. Donec eris felix, multos numerabis amicos. Verum amicum pecunia non parabit. Stellas caeli numquam numerabimus. Curis numquam homines vacabunt. Memoria Ciceronis apud viros doctos semper vigebit. Divitiae et honores incerta et caduca semper erunt. Probi homines multos semper habebunt amicos. Quis poterit fortunae stabilitate confidere? Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat. Themistocles imperator bello Persico¹⁾ Graeciam liberavit. Consuetudo est altera natura. Miltiades et antiquitate generis et summa industria maxime florebat.

De viris doctis semper cunctae gentes dicent, nulla umquam obmutescet vetustas. Imperator hostium ad milites

dicit: spectate viri fortes, Italiam, domicilium hostium nostrorum; si fortiter pugnabitis, patriam nostram augebitis et Roma, caput Italiae, praeda vestra erit. Natura hominum novitatis avida semper erit. Quid facietis? Nos librum de antiquorum Graecorum et Romanorum moribus de civitatum fortuna, de clarorum virorum vitiis et virtutibus legemus. Milites neque ordines servare neque firmiter insistere poterant. Patriciis Romanis multi clientes erant. Socrates multa de immortalitate animi disserebat.

Слова:

sementis, is – посів, засів
 meto, ěre – жну
 contumelia, ae – образа
 si – якщо
 donec – поки
 numero, āre – рахувати
 cura, ae – піклування
 vigeo, ěre – живу, квітну
 incertus, a, um – непевний
 caducus, a, um – минущий,
 тлінний
 probus, a, um – порядний
 quis – хто
 stabilitas, atis – сталість
 confido, ěre – довіряю
 doctus, a, um – учений
 cunctus, a, um – цілий, увесь
 gens, gentis – народ, плем'я
 umquam – колись
 obmutesco, ěre – замовкаю
 vetustas, ātis – старовина,
 нащадки
 imperator, ōris – вождь, голова

Dumnorix, igis – Думноріг
 gratia, ae – тут: вплив, значення
 largitio, onis – щедрість
 Sequani, ōrum – секвани
 plurimum – дуже багато
 Themistocles, is – Фемістокл
 Persicus, a, um – перський
 libero, āre – звільняю
 consuetudo, ōnis – звичка
 antiquitas, ātis – старожитність
 summus, a, um – найвищий
 industria, ae – старанність
 maxime – дуже багато
 novitas, ātis – новина
 avidus, a, um – жадний
 quid – що
 mos, moris – звичай
 civitas, ātis – держава
 ordo, ōnis – порядок
 firmiter – сильно
 insisto, ěre – наступати,

domicilium, ii – садиба	наполягати
fortiter – мужньо	patricius, ii – патрицій
augeo, ēre – збільшую	cliens, ntis – клієнт
caput, itis – голова, столиця	Socrates, is – Сократ
praeda, ae – здобич, нажива	immortalitas, ātis – безсмертя
	dissero, ěre – розмірковувати

Зауваження: 1) іменники, які означають самі по собі час, відповідають на питання коли? без прийменника. Іменники, які часу не виражають, у разі коли мають означення, вживаються без прийменника; а коли означення не мають, вживаються з прийменником in, наприклад, vere omnia florent навесні все цвіте, bello Panico primo за першої пунійської війни, але in pace під час миру; це ablativus temporis;

2) після деяких дієслів для позначення відділення вживається ablativus без прийменника, напр., careo amicis я позбавлений друзів; це ablativus separationis.

Lectio VIII (octava)

IV відміна. Охоплює тільки іменники (не має прикметників), які закінчуються в генетиві sing. на -ūs. У номінативі sing. іменники ці закінчуються на -us і належать тоді до чоловічого роду (з деякими винятками, див. нижче), або ж на -ū і тоді до середнього.

а) тип на -us (masculina), зразок fructus, ūs плід:

	Singularis		Pluralis
1. Nom.	fructus	плід	fructūs
2. Gen.	fructūs		fructuum
3. Dat.	fructuī		fructibus
4. Acc.	fructum		fructūs
5. Voc.	fructus		fructūs

6. Abl. fructū fructibus

Зауваження: 1) у множині nom., acc. і voc. однакові;

2) до жіночого роду належать: domus, ūs дім, manus, ūs рука, загін, tribus, ūs ділянка, клас, porticus, ūs портик, Idus, uum (plur.) іди, 13 –15 день місяця;

3) іменник domus частково відмінюється за II відміною: ablat. sing. domō, accus. plur. domōs (поряд з domūs). Gen. plur domōrum (поряд із domuum). Запам'ятай: domī дома, domum додому, domō з дому.

б) тип на -ū (neutra), зразок cornū, ūs ріг:

	Singularis	Річ	Pluralis
1. Nom.	cornū		cornuā
2. Gen.	cornūs		cornuum
3. Dat.	cornū		cornibus
4. Acc.	cornū		cornuā
5. Voc.	cornū		cornuā
6. Abl.	cornū		cornibus

Зауваження: 1) Dat. sing. закінчується тут на -ū, на відміну від -uī у masculina.

V відміна. Охоплює тільки іменники (без прикметників), що закінчуються в генетиві sing. на -eī. Nomin. sing. закінчується тут на -ēs. Вони належать до жіночого роду. Відмінюються так:

	Singularis	Річ	Pluralis
1. Nom.	rēs		rēs
2. Gen.	rēī		rērum
3. Dat.	rēī		rēbus
4. Acc.	rem		rēs
5. Voc.	rēs		rēs
6. Abl.	Rē		rebus

Зауваження: 1) голосний *-ē-* перед голосним підлягає скороченню тоді, коли вона йде за приголосний, наприклад, *rēī*, але *diēt* (до *diēs* день). В *accusat. sing.* перед *-m* голосний *-ē-* підлягає скороченню, як завжди у вимові перед іншим, ніж *-s*, приголосною (порівняй сторінка 14);

2) винятково чоловічого роду слова *diēs*, *diēt* день, і *meridiēs*, *meridiēt* полудень.

Текст

Sine imperio nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum universum genus stare potest. Caprae inter se cornibus pugnant. In bello saepe parva momenta in spem metumque impellunt animos hominum. Doctrina est fructus dulcis radicis amarae. Ex ungue leonem, e fructu arborem cognoscimus. Ut populo praesunt magistratus, ita magistratibus leges. Gaudia post luctum veniunt, post gaudia iterum luctus. In domibus antiquorum Romanorum in vestibuli pavimento inscriptio saepe erat: cave canem. Cimon Atheniensis satis eloquentiae habebat et magnam prudentiam sic iuris, ut etiam rei militaris. Corpora caelestia mirabili celeritate cursus suos perficiunt. Militibus laborantibus equitatus auxilio venit.

Pueri et mulieres Gallorum manus tendentes e muribus urbis Romanos pacem rogabant. Memoria nobilium rerum a maioribus nostris gestarum semper apud nos vigebit. Rem publicam quaestui habere non solum turpe sed etiam scelestum et pravum est. Milites nostri frustra prohibebant impetum hostium undique in munitiones nostras irrumpentium. Diebus festis pueri Romani, sicut nostri, in scholam non veniebant, sed in Campo Martio cum aequalibus suis pila ludebant. E summo monte, ubi requiescebamus, pulcher prospectus in vicum in valle cubantem, in campum et florida prata patebat. Germanorum equites cursum equorum adaequabant. Veneti reliquos Gallos scientia atque usu nauticarum rerum antecedeabant.

Слова

imperium, ii – влада
universus, a, um – весь, цілий
sto, stāre – стою
capra, ae – коза
inter (з Acc.) – між
se (acc. sing. звор.
займенника) – себе
momentum, i – момент, чинник
spēs, spei – надія
metus, ūs – страх, побоювання
impello, ěre – штовхати,
спонукати
dulcis, e – солодкий
radix, icis – корінь
amarus, a, um – гіркий
unguis, is – пазур
arbor, ģris – дерево
cognosco, ěre – пізнаю
praesum, esse – стою на чолі
magistratus, ūs – уряд, урядовець
gaudium, ii – радість
post (з Acc.) – після
luctus, ūs – смуток
iterum – знову
vestibulum, i – передпокій
pavimentum, i – підлога
frustra – даремно
impetus, ūs – напад
prohibeo, ěre – забороняю
irrumpro, ěre – вторгаюсь
undique – звідусіль
munitio, ģnis – укріплення
festus, a, um – святковий

inscriptio, onis – напис
caveo, ěre – бережусь
Cimon, ģnis – Кімон
Atheniensis, is – афінянин
satis – досить
eloquentia, ae – красномовство
prudentia, ae – розсудливість
ius, iuris – право
militaris, e – військовий
caelestis, e – небесний
mirabilis, e – дивний
celeritas, ātis – швидкість
cursus, ūs – біг
equitatus, ūs – кіннота
auxilium, ii – допомога
mulier, ěris – жінка
tendo, ěre – стягую
pax, cis – мир
nobilis, e – славетний
gestus, a, um – здійснений
quaestus, ūs – вигода
quaestui haběre – наживатися
turpis, e – ганебний
scelestus, a, um – злочинний
pravus, a, um – злий, негідний
vallis, is – долина
cubo, āre – лежу
floridus, a, um – квітучий
pratum, i – мука
pateo, ěre – відкриваюсь
adaequo, āre – дорівнюю

Martius, a, um – Марсовий
aequalis, is – одноліток
mons, montis – гора
requiesco, ěre – відпочиваю
prospectus, us – вид
vicus, i – село

Veneti, ěrum – венети
reliquus, a, um – решта, інший
scientia, ae - знання
nauticus, a, um – морський
usus, ūs – застосування
antecedo, ěre – перевищую

Зауваження: 1) у звороті: mulieres Romanos расем rogabant є два додатки (Romanos, расем), один із яких є ближчим (Romanos) і називає особу, а другий (расем) є дальшим і називає річ, це так званий подвійний аккузатив особи і речі;

2) у звороті auxilio venire dat. auxilio виражає мету (dativus finalis).

Lectio IX (nona)

Рід іменників. Іменники, які позначають особу, є такого роду, що й особа; це так званий природний рід. Рід іменників, що позначають речі (а також тварин), визначається за пізнається по закінченням; це так званий граматичний рід.

Граматичний рід (Genus)

1) загальні правила, які стосуються іменників усіх відмін:

а) назви річок, вітрів і місяців – чоловічий рід, наприклад, Tiberis, is Тибр, Vistula, ae Вісла, Aquilo, ěnis Аквілон, Aprilis, is квітень;

б) назви дерев, міст, країн і островів, які закінчуються на -us- жіночого роду, наприклад, fagus, ĩ бук, Corinthus, ĩ Коринф, Aegyptus, ĩ Єгипет, Delus, i Делос (острів);

в) невідмінювані слова – середній рід, наприклад, *fas* дозволене, *pondo* фунт.

2) окремі правила, які стосуються окремих відмін:

I відміна: всі назви речей – жіночий рід.

II відміна: іменники на **-us** і **-er** – чоловічий рід, іменники на **-um** – середній, за винятком: *humus*, і земля *fem*; а також *vulgus*, і натовп, *virus*, і отрута і *pelagus*, і море середнього роду.

III відміна: *Masculina* – це іменники, що закінчуються в *nominat. sing.* на:

-ō, -or, -ōs, -er, imparisyllaba -es, наприклад *sermō, ōnis* розмова, *labor, ōris* праця, *flōs, ōris* квітка, *agger, ěris* гребля, *rēs, pedis* нога. З цього правила винятки такі:

на *-ō*: слова на *-dō, -gō, -iō* – жін. роду, наприклад, *valetudō, ĩnis*, здоров'я, *origō, ĩnis* початок, *oratiō, ōnis* промова,

крім: *ordō, ĩnis* порядок, *cardō, ĩnis* вісь і *scipiō, ōnis* жезл, патериця, які є *masculina*; *caro, carnĭs* м'ясо *fem*.

на *-or*: *arbor, ōris* дерево *fem*.

cor, cordis, серце *marmor, ōris* мармур і *aequōr, ōris* море – середній рід;

на *-ōs*: *dōs, dōtis* посаг *fem.*;

на *-er*: *linter, lintris* човен *fem.*;

iter, itinĕris дорога, *ver, vĕris* весна, *rapaver, ěris* мак, *acer, ěris* клен, *piper, ěris* перець, *uber, ěris* вим'я і *cadaver, ěris* труп – середній рід;

на *-ēs*: *(re)quies, ětis* відпочинок, *segēs, ětis* засів, *mercēs, ědis* платня *feminine*;

aes, aeris мідь, бронза – *neutrum*.

Feminina – це іменники, що закінчуються в номінативі *sing.* :

на -х, -ās, -aus, -is, parisyllaba на -ēs, приголосний + -s, наприклад, рах, pacis мир, civitas, civitatis держава, laus, laudis хвала, avis, is птах, nubes, is хмара, pars, partis частина. З цього правила є винятки:

на -х: codex, icis книга, grex, gregis череда – чоловічого роду;

на -ās: ās, assis ас (римська монета) – чоловічого роду;

vās, vāsis посуд (plur. vasa, vasorum) – середній рід.

на -is: слова на -cis, -guis, -nis наприклад, piscis, is риба, sanguis, sanguinis кров, finis, finis кінець – чоловічий рід, а також collis, is пагорб, lapis, idis камінь, orbis, is круг, mensis, is місяць, pulvis, ěris пил, ensis, is меч – також чоловічого роду, пригол. + -s: dens, dentis зуб, mons, montis гора, pons, pontis міст і fons, fontis джерело – чоловічий рід.

Neutra – іменники, що закінчуються на: -l, -a, -n, -c, -e, -t, -ar, -ur, -us наприклад, animal, alis тварина, роѐма, atis поема, nomen, inis ім'я, lac, lactis молоко, mare, is море, caput, capitatis голова, calcar, aris шпора, fulgur, uris блискавка, tempus, ĳris час, genus, ěris рід. З цього правила є винятки:

на -l: sol, solis сонце, sal, salis сіль – чоловічий рід.

на -us: слова, які в генетиві sing. не мають закінчення -ĳris або -ěris (як tempus, ĳris і genus, ěris), бо вони належать до жіночого роду, наприклад, salus, salūtis спасіння, tellus, ūris земля, pecus, ūdis худоба, sus, suis свиня.

lepus, lerĳris заєць і mus, mŭris миша – чоловічий рід.

IV відміна: іменники на -us – чоловічий рід (крім manus, domus, porticus, tribus, Iduš порівняй с. 41), іменники на -ŭ – середнього роду.

V відміна: всі іменники жіночого роду, крім dies і meridiēs, пор. с.??

Текст.

Victoriae Romanis saepe multo sanguine et vulneribus stabant¹⁾. Milites clamorem alacres gaudio repente tollunt. Segetes fecundae non solum fruges, verum etiam herbas effundunt inimicas frugibus. Mel in ore, verba lactis, fel in corde, fraus in actis. Homini semper mortis²⁾ in mentem venire debet. Milites patriae salutis causa suum periculum neglegunt. Domitores animalium non verbera solum adhibent, sed etiam saepe cibum dant. Sapiens legibus paret. Britanni olim frumenta non serebant, sed lacte et carne vivebant. Avaro omnia desunt, sapienti nihil. Germani nullis adversus Romanos auxilia denegabant.

Aestate et homines et bestiae umbram libenter quaerunt. Virtus nullam mercedem postulat. Dareus, Persarum rex, Lacedaemoniis pecuniam suppeditabat. Ariovisti crudelitatem Sequani horrebant. Phaëthon currum paternum in diem rogat. Hominum generi cultura agrorum salutaris est. Omnes homines natura libertati student.³⁾ Bonus vir utilitati omnium plus quam suae consulit. Graeci hostiarum sanguine aras aspergebant. Magno malo est hominibus avaritia. Labienus nostros exspectabat proelioque abstinebat. Sapientis est vera a falsis distinguere. Helvetii omnibus Gallis virtute praestabant.³⁾ Cornibus tauri, apri dentibus se defendunt.

Слова:

vulnus, ěris – рана
sto, āre – тут: коштую
clamor, ōris – крик
alacer, eris, ere – охочий
repente – раптом
tollo, ěre – піднімаю

inimicus, a, um – ворог
mel, mellis – мед
fel, fellis – жовч
fraus, dis – брехня
actum, i – чин, дія
neglego, ěre – зневажаю

fecundus, a, um – багатий, рясний	domitor, ōris – приборкувач
fruges, um (plur.) – плоди	verbera, um (plur.) – бичування
effundo, ěre – виливаю	adhibeo, ěre – застосовую
do, dāre – даю	cultura, ae – оброблення
pareo, ěre – підкоряюсь	salutaris, e – рятівний
frumentum, i – збіжжя	studeo, ěre – прагну (з Dat.)
sero, ěre – сію	utilitas, ātis – користь
avarus, a, um – скупий	plus– більше
desum, -esse – мені не вистачає	consulo, ěre – стараюсь (з Dat.)
adversus – проти	ara, ae – вівтар
denego, āre – відмовляю	aspergo, ěro – кроплю
aestas, ātis – літо	avaritia, ae – жадібність
quaero, ěre – шукаю	Labienus, i – Лабієн
postulo, āre – вимагаю	exspecto, āre – очікую
suppedito, āre – допомагаю	abstineo, ěre – утримуюсь
Ariovistus, i – Аріовіст	falsus, a, um – хибний
crudelitas, ātis – жорстокість	distinguo, ěre – відрізнати
horreo, ěre – лякаюсь	praesto, āre – перевищую
Phaëthon, ntis – Фаетон	taurus, i – бик
currus, ūs – колісниця	defendo, ěre – захищаю
paternus, a, um – батьківський	

Зауваження: 1) лат. аблятив може зокрема виражати ціну після слів, які означають: купую (emo), продаю (vendo), коштую (sto, sum), наймаю (loco); особа, якій щось коштує, стоїть у дативі, і звідси зворот: Romanis victoriae multo sanguine stabant. Це так званий ablativus pretii (ціни);

2) після слів, що означають пригадує комуś щось, або забуваю про щось (verba memoriae et oblivionis) стоїть додаток (річ, що пригадується або забувається) у генетиві; подібно і у звороті: homini mortis in mentem venit;

3) слова, що означають перевищувати (*praecedere, antecedere, praestare*), з'єднуються з акузативом або дативом, звідси зворот *Helvetii Gallis praestabant*. Після *consulere, studere* піклуватися, старатися стоїть *dativus*.

Lectio X (decima)

Займенники, *pronomina*.

Pronomen personale, особовий займенник

Відмінювання:

	1 особа		2 особа	
	Sing.	Plur.	Sing.	Plur.
1. Nom.	ĕgŏ я	nŏs ми	tŭ ти	vŏs ви
2. Gen.	meĭ	noſtri, noſtrum	tuĭ	veſtrĭ, veſtrum
3. Dat.	mĭhĭ	nŏbis	tĭbĭ	Vŏbis
4. Acc.	mĕ	nŏs	tĕ	Vŏs
6. Abl.	mĕ	nŏbĭs	tĕ	Vŏbĭs
	3 особа			
	Singularis		Pluralis	
1. Nom.	ĭs, ea, ĭd	він, вона,	eĭ (ĭĭ, ĭ)	eae, eĭ
2. Gen.	eĭŭs	воно	eŏrum, eĭrum, eorum	
3. Dat.	eĭ		eĭs (ĭĭs, ĭs)	
4. Acc.	eum, eam, id		eŏs, eĭs, eĭ	
6. Abl.	eŏ, eĭ, eŏ		eĭs (ĭĭs, ĭs)	

Зауваження: 1) форми *noſtrum* і *veſtrum* в genet. plur. вживаються як частковий родовий відмінок (*genetivus partitivus*), наприклад, *quis noſtrum* хто з нас тощо, а *noſtri* і *veſtri* є нормальним родовим відмінком;

2) *is, ea, id* може виконувати вторинну функцію вказівного займенника цей, ця, це;

3) подібно до *is, ea, id* відміннюються *idem, eadem, idem* цей самий, ця сама, це саме. Флексія полягає у

відмінюванні *is, ea, id*, а суфікс *-dem* у незмінній формі приєднується до кожної форми, наприклад, *eiusdem, eidem* тощо, і тільки в *accus. sing.* і в *genet. plur.* кінцеве *-m* перед *-d* переходить у *-n*, порівняй, *eundem, eandem, eorundem, earundem*.

Pronomen reflexivum, зворотний займенник

Відмінювання:

Singularis i pluralis

1. Nom.	—	
2. Gen.	<i>suī</i>	себе
3. Dat.	<i>sībī</i>	собі
4. Acc.	<i>sē</i>	себе
6. Abl.	<i>sē</i>	собою

Зауваження: 1) зворотний займенник вживається, на відміну від польської мови, тільки при 3 особі, порівняй, *lavo me* миюся, *lavas te* миєшся, *lavat se* миється, *lavamus nos* миємося, *lavatis vos* миєтеся, *lavant se* миються;

2) прийменник *cum* + *ablat* особового (крім *is, ea, id*) і зворотного займенників вживається постпозитно: *tecum, tecum, nobiscum, vobiscum, secum*.

Pronomen possessivum, присвійний займенник

Відмінювання:

<i>meus, a, um</i>	мій, я, є	<i>noster, tra, trum</i>	наш, а, е
<i>tuus, a, um</i>	твій, я, є	<i>vester, tra, trum</i>	ваш, а, е
<i>Eius</i>	його, її	<i>eōrum, eārum, eōrum</i>	їх

Pronomen possessivum reflexivum, присвійний зворотний займенник.

suus, sua, suum свій, я, є.

Pronomen interrogativum i relativum, питальний і відносний займенник:

а) іменниковий:

Singularis i pluralis

1. Nom.	quis, quīd	хто, що
2. Gen.	cuiūs	кого, чого
3. Dat.	cuī	кому, чому
4. Acc.	quem, quīd	кого, що
6. Abl.	quō	ким, чим

б) прикметниковий:

Singularis

Pluralis

1. Nom.	qui, quae, quod	котрий	qui, quae, quae
2. Gen.	cuiūs		quōrum, quārum, quōrum
3. Dat.	cuī		quibūs
4. Acc.	quem, quam, quod		quōs, quās, quae
6. Abl.	quō, quā, quō		quibūs

Зауваження: також і тут прийменник cum вживається постпозитно, порівняй, quosum, quibuscum.

Текст

Qui amicitiam e vita tollit, solem e mundo tollit. Ubi nunc estis tu et amici tui? Ego et soror mea cum amicis nostris in horto ambulamus. Non est dives is, qui magnam pecuniam habet, sed cuius mens est segura et contenta. Stulti sunt, qui voluptatem, honores et alia id¹⁾ generis poscunt, virtutem autem neglegunt. Eorum, qui misericordiam nostram non supplicant saepe nos magis miseret²⁾, quam eorum, qui eam postulant. Quis non videt, quam saepe homines discordia³⁾ et levitate graves poenas dant? Non dignus est amore⁴⁾ parentum filius, qui officia sua neglegit. Oppidani tamdiu hostibus resistebant, quamdiu eis tela et res frumentaria erant⁶⁾. Haec est pugna Cannensis.

Quis nobis in rebus adversis auxilio veniet? Verus amicus numquam ab amico flagitabit id, quod honestum non est. Quis nescit quam pulchra oppida et amoenas regiones

praeterfluit⁵⁾ Vistula, nostrorum fluviorum regina? Natura hominibus omnia, quae eis ad vitam necessaria sunt, praebet. Qui die diligenter laborat, is nocte bene dormit. Epicurus obiurgat non minus eos, qui mortem concupiscant, quam eos, qui eam timent. Nemo amat, quos timet. Quod licet Iovi, non licet bovi. Patria communis parens est omnium nostrum. Pictor videt, quae nos non videmus. Omnes in eo, quod sciunt, satis sunt eloquentes. Libenter homines id, quod cupiunt, credunt. Caesar Alesiam⁶⁾, quod est oppidum Mandubiorum, oppugnat.

Слова

mundus, i – світ	res adversae – нещастя
soror, ōris – сестра	flagito, āre – вимагаю
ambulo, āre – прогуляюся	honestus, a, um – порядний
dives, itis – багатий	amoenus, a, um – приємний
securus, a, um – спокійний	regio, ōnis – регіон, край
stultus, a, um – дурний	praeterfluo, ěre – пропливаю
posco, ěre – вимагаю	Vistula, ae – Вісла
neglego, ěre – зневажаю	regina, ae – цариця
misericordia, ae – милосердя	fluvius, ii – ріка
supplico, āre – прошу, благаю	dormio, ĩre – сплю
miseret me – мені жаль	Epicurus, i – Епікур
postulo, āre – вимагаю	obiurgo, āre – засуджувати
discordia, ae – незгода	minus – менше
levitas, ātis – легковажність	concupisco, ěre – прагну
poena, ae – покарання	timeo, ěre – боюся
officium, ii – обов'язок	licet, ěre – дозволено
oppidanus, i – міщанин	Iuppiter, Iovis – Юпітер
tamdiu – так довго	bos, bovis – бик, віл
resisto, ěre – опираюся	parens, entis – тут: мати
quamdiu – як довго	pictor, ōris – художник
telum, i – стріла	scio, scĭre – знаю
res frumentaria – провіант	eloquens, entis – красномовний
dingus, a, um – гідний	

Зауваження: 1) *id generis* цього роду, *id* – це акузатив займенника у функції прислівника;

2) безособові слова типу *miseret me* мені жаль, що означає неприємне почуття, має особу в акузативі і особу або річ, яка збуджує дане почуття в генетиві;

3) *Roenam dare* отримати покарання з аблятивом (за щось);

4) *dignus* гідний, *indignus* негідний, керує аблятивом;

5) *praeterfluo* пропливаю біля, керує акузативом. Слова, що означають рух або спокій, з'єднані з префіксами *circum*, *praeter*, *trans*, керують акузативом;

6) займенник (вказівний, відносний або питальний), який є підметом при іменному присудку, узгоджується з останнім.

Lectio XI (undecima)

Ступені порівняння прикметників. *Comparatio adiectivorum*

1. Рівний ступінь, *positivus*, поданий у словнику.

2. Вищий ступінь, *comparativus*, прикметників утворюється заміною закінчення генітива *sing. masculini -ī* в II відміні і *-is* у III відміні на суфікс *-ior* для чоловічого і жіночого роду, і на суфікс *-ius* для середнього роду. Наприклад:

Positivus	genet. mascul.	comparativus
<i>clarus</i> , a, un славний	<i>clar - ī</i>	<i>clar-ior, clar-ius</i>
<i>pulcher</i> , a, um красивий	<i>pulchr - ī</i>	<i>pulchr-ior, pulchr-ius</i>
<i>acer, acris</i> , e гострий	<i>acr-is</i>	<i>acr-ior, acr-ius</i>
<i>fort-is</i> , e хоробрий	<i>fort-is</i>	<i>fort-ior, fort-ius</i>
<i>felix</i> щасливий	<i>felic-is</i>	<i>felic-ior, felic-ius</i>

Comparativus відмінюється за III відміною як прикметник із двома закінченнями, але за приголосним типом. Відмінювання таке:

	Singularis	Pluralis
1. Nom.	clarior, clarius	clariores, clariora
2. Gen.	clarioris	clariorum
3. Dat.	clariori	clarioribus
4. Acc.	clariorem, clarius	clariores, clariora
6. Abl.	clariore	clarioribus

3. Найвищий ступінь, superlativus, прикметників утворюється заміною закінчення генітива sing. masculini -ī в II відміні, і -is в III відміні на суфікс -issimus, a, um.

positivus	genet. sing. mascul.	Superlativus
clarus, a, um	славний clar - i	clarissimus, a, um
fortis, e	хоробрий fort-is	fortissimus, a, um
felix	щасливий felic-is	felicissimus, a, um

Прикметники, що закінчуються в nominativ. sing. на -er (відміна II або III), утворюють superlativus заміною закінчення -er на -errimus, a, um. наприклад:

pulcher, a, um	красивий, superlativus:	pulcherrimus, a, um
acer, is, e	гострий, superlativus:	acerrimus, a, um

Кілька прикметників на -ilis утворюють superlativus заміною цього закінчення на -illimus, a, um, це такі як:

facilis, e	легкий, faciliior, ius, facillimus, a, um
difficilis, e	важкий, difficilior, ius, difficilimus, a, um
similis, e	подібний, similior, ius, simillimus, a, um
dissimilis, e	неподібний, dissimilior, ius, dissimillimus, a, um
humilis, e	низький, humilior, ius, humillimus, a, um

Але, наприклад, *nobilis*, є знаменитий, має ступені порівняння: *nobilior*, *ius*, *nobilissimus*, а, ум.

Прикметники на *-dicus*, *-ficus*, *-volus* утворюють *comparativus* заміною закінчення *-us* на *-entior*, *-entius*, а *superlativus* на *-entissimus*, а, ум, наприклад:

maledicus, а, ум зломовний, *maledicentior*, *ius*, *maledicentissimus*

magnificus, а, ум чудовий, *magnificentior*, *ius*, *magnificentissimus*

benevolus, а, ум зичливий, *benevolentior*, *ius*, *benevolentissimus*

Нерегулярні ступені порівняння (суплетивні)

bonus, а, ум добрий, *melior*, *melius*, *optimus*, а, ум

malus, а, ум злий, *peior*, *peius*, *pessimus*, а, ум

magnus, а, ум великий, *maior*, *maius*, *maximus*, а, ум

parvus, а, ум малий, *minor*, *minus*, *minimus*, а, ум

multi, ае, а численний, *plures*, *plura*, *plurimus*, а, ум

propinquus, а, ум близький, *propior*, *propius*, *proximus*, а, ум

superus, а, ум високий, *superior*, *superius*, *supremus*, а, ум або *summus*, а, ум

inferus, а, ум низький, *inferior*, *inferius*, *infirmus*, а, ум або *imus*, а, ум

Ступені порівняння через опис. Прикметники, що закінчуються на *-eus*, *-ius*, *-uus* утворюють *comparativus* і *superlativus* за допомогою прислівників *magis* більше і *maxime*, найбільше, наприклад:

idoneus, а, ум зручний, *magis idoneus*, *maxime idoneus*

necessarius, а, ум необхідний, *magis necessarius*, *maxime necessaries*

arduus, а, ум крутий, *magis arduus*, *maxime arduus*

Текст

Bona facta maiorem gloriam nobis comparant, quam pulcherrima verba. Amicitia res secundas pulchriores, adversas leviores reddit. Alexander Magnus carmina Homeri pretiosissimum monumentum animi humani existimabat. In bello hominibus maxima mala eveniunt. Vilius est argentum auro, aurum virtute. Bonus dux militum vitam sua salute graviorem habet. Firmissima est inter pares amicitia. Aliis temporibus hominibus alii mores sunt. Sibi imperare maximum imperium est, sibi servire gravissima servitus. Nullus locus tibi dulcior esse debet patria. Peior est periculo timor ipse periculi. Facta sunt verbis difficiliora.

Maximum remedium irae mora est. Pueri carmina Homeri legunt, quem maximum poetam antiquorum Graecorum putamus. Cupidissimi amicorum sumus, sine amicis enim vita plena insidiis et timore est. Homines varias res cupiunt, sed plurimi sunt tales, qui divitiarum magis quam sapientiae cupidi sunt. Beati sunt, qui contenti sunt eis quae possident, neque invident eis, qui plura habent. Dux locum ad castra maxime idoneum deligit. Graviore animi morbi sunt, quam corporis. Quo plura habemus, eo maiores curae nos vexant. Homines quo plura habent, eo cupiunt ampliora. Themistoclis consilium plerisque civitatibus displicebat.

Слова

factum, ī – дія	ipse – сам
comparo, āre – приготвую	puto, āre – вважаю
res secundae – щастя	cupidus (з ген.) – жадібний
reddo, ěre – повертаю	plenus, a, um (з abl.) – повний
pretiosus, a, um – цінний	insidiae, ārum – засідка
monumentum, ī – пам'ятник	talis, e – такий
existimo, āre – вважаю, думаю	possideo, ěre – володію
evenio, ĩre – відбуваюсь	invideo, ěre – заздрю
vilis, e – дешевий	castra, ōrum – табір

argumentum, i – срібло
aurum, i – золото
gravis, e – важкий
habeo, ēre – маю

firmus, a, um – міцний
par, paris – рівний
servitus, ūtis – рабство
locus, i – місце
debeo, ēre – повинен
timor, ōris – страх

deligo, ěre – вибираю
morbus, i – хвороба
vexo, āre – мучу
amplus, a, um – широкий,
великий
consilium, ii – рада, постанова
plerique, pleraeque, pleraque –
більшість
displiceo, ēre – не подобаюся

Зауваження: 1) після вищого ступеня прикметників і прислівників у латинській мові для виразу порівняння ставиться або quam із nominat. (accusat.) як у польській мові, або сам аблятив, наприклад, argentum vilius est quam aurum або argentum vilius est auro; це так зване ablativus comparativus;

2) після дієслів, що означають: вважаю когось за щось у латині стоять два акузативи, один із яких є ближчим додатком, а другий стосовно нього – присудком, наприклад, Numerum maximum roetam putamus; це так званий подвійний акузатив додатка і присудка.

Lectio XII (duodecima)

Прислівники, adverbia.

Утворення прислівників

а) від прикметників I і II відмін прислівники утворюються через заміну закінчення генетиву sing. masculini -i на суфікс -ē.

altus, a, um високий, gen sing.m. alt-i, прислівник altē.

pulcher, a, um гарний, gen. sing. m. pulchr-i, прислівник pulchrē;

б) від прикметників III відміни прислівники утворюються через заміну закінчення gen. sing. Masculine -is на -iter, наприклад:

acer, -is, e гострий gen.sing.m acr-is прислівник acr-iter

fortis, e хоробрий -//- fort-is -//- fort-iter

felix щасливий -//- felic-is -//- felic-iter

Прикметники III відміни, що закінчуються на -ns, утворюють прислівники через заміну закінчення nomin. sing. -ns на -nter, наприклад,

sapiens мудрий, прислівник sapie-nter

vehemens палкий, -//- veheme-nter

У функції прислівників нерідко вживаються:

а) Accusativus sing. neutr. (на -um, або -e), наприклад: multum багато (до multus), facile легко (до facilis)

б) Ablativus sing. neutr. (на -o), наприклад: rarō рідко (до rarus).

Ступені порівняння прикметників (Comparatio adverbiorum)

Comparativus прислівника тотожний до компаратива прикметника середнього роду, наприклад:

alte високо, comparat. altius;

pulchre гарно, comparat. pulchrius;

fortiter хоробро, comparat. fortius;

feliciter щасливо, comparat. felicius.

Superlativus прислівника тотожний до суперлатива прикметника, що закінчується на -ē, наприклад:

alte високо, comp. altius, superlat. altissimē

pulchre гарно, comp. pulchrius, superlat. pulcherrimē

fortiter хоробро, comp. fortius, superl. fortissimē

feliciter щасливо, comp. felicius, superlat. felicissimē.

Нерегулярні ступені порівняння прислівників (суплетивні)

	Positivus	Comparativus	Superlativus
magnopere	дуже	magis	maxime
multum	багато	plus	plurimum
parum	мало	minus	minime
Diu	довго	diutius	diutissime

Синтаксис назв місцевостей. Назви місцевостей (і малих островів) вживаються в певних випадках інакше, ніж у польській мові, без прийменника. Це здійснюється на питання куди? (quō), звідки? (unde?) і де? (ubi?):

а) на питання куди? ставиться завжди сам accusativus (порівняй польський do Krakowa);

б) на питання звідки? ставиться завжди сам ablativus (порівняй польський z Krakowa);

в) на питання де? ставляться назви місцевостей, уживані в singularis I і II відміни в генетиві, всі інші назви (тобто уживані в pluralis I і II відмін, а також у III відміні) ставляться в аблятиві. Наприклад:

	Roma,	Athenae,	Corinthus,	Delphi,	Carthago,
	ae	arum	i	orum	inis
куди?	Romam	Athenas	Corinthum	Delphos	Carthaginem
звідки?	Romā	Athenis	Corintho	Delphis	Carthagine
де?	Romae	Athenis	Corinthi	Delphis	Carthagine

Зауваження: 1) порівняй domi дома, domō з дому, domum до дому; запам'ятай: ruri на селі, rure із села, rus на село від rus, ruris п село; а також humi на землі (або на землю) від humus, і земля.

Текст

Nomines magis oculis quam auribus credunt. Canis timidus vehementius latrat, quam mordet. Omnes libentius

reprehensionem aliorum quam laudes excipiunt. Aliena melius vident homines et diiudicant quam sua. Amicus Plato, sed magis amica veritas. Fortes non modo fortuna adiuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis etiam ratio. Turpe est rem bene coeptam male finire. Locupletes Romani semper partem anni in urbe Neapoli transigebant. Aestate iucundius est habitare ruri, quam in urbe. Apud bonum iudicem argumenta plus quam testes valent. Homines hominibus plurimum prodesse et obesse possunt. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat.

Facilius est currentem incitare, quam ignavum movere. Diutius nostrorum militum impetum hostes sustinere non possunt et terga vertunt. Quo iucundius est iter facere, utrum Athenas, in clarissimam urbem Graeciae, an Romam, in nobilissimam urbem Italiae? Aenēas post longos errores Carthaginem ad Didonem venit. Ibi tamen non diu manet, sed Iovis iussu Carthagine fugit et in Italiam venit. Aestate libenter humi in prato ad rivum aut in silva iacemus. Nostri milites pontem fortiter defendebant. Vitam saepius regit fortuna, quam sapientia. Nilus praecipitat ex altissimis montibus. Omnium Gallorum fortissimi sunt Belgae. Athenienses omnia sua partim Salamina, partim Troezena transportant.

Слова

auris, is – вухо	proverbium, ii – прислів'я
timidus, a, um – боязливий	ratio, ōnis – розум
latro, are – гавкаю	coeptus, a, um – розпочатий
mordeo, ēre – кусаю	finio, īre – закінчую
libens, ntis – охочий	locuples, ētis – заможний
reprehensio, onis – осуд	Neapolis, is – Неаполь
excipio, ěre – приймати	transigo, ěre – проводжу
diiudico, āre – обговорювати	argumentum, i – підстава, доказ
veritas, ātis – істина	Dido, ōnis – Дідона
vetus, ěris – старий	iussū – за наказом

valeo, ēre – значу	rivus, i – потік, ручей
prosum, prodesse – допомагаю	iaceo, ēre – лежу
obsum, obesse – перешкоджаю	rego, ěre – керую
Dionysius, ii – Діонісій	fortuna, ae – доля
tyrannus, i – тиран	Nilus, i – Ніл
Syracusaе, ārum – Сиракузи	praecipito, āre – спадаю
expulsus, a, um – вигнаний	partim – частково
incito, āre – збуджую	Salamis, inis – Саламін
ignavus, a, um – лінивий	Troezen, enis – Трезен
tergum, i – спина, хребет	transporto, āre – перенешу
verto, ěre – повертаю	
utrum ... an – чи ... чи	
error, ōris – помилка,	
поневіряння	

Зауваження: 1) Aestate, ablativus temporis, дививись сторінка 41.

2) дієслово prosum допомагаю є поєднанням prod + sum; у процесі відмінювання -d- перед -s- зникає, пор. prosum, prodes, prodest, prosumus, prodestis, prosunt; imperf. proderam тощо; fut. prodero тощо;

3) слова грецького походження, зараховані до III відміни, можуть мати в акузативі закінчення -a (запозичене з грецької мови), звідси Salamina, Troezena. У I відміні назви осіб чоловічого роду (статі), запозичені з грецької мови, можуть мати закінчення -ās, порівняй Aenēās, але Aenēae тощо.

Lectio XIII (tertia decima)

Числівники, Numeralia.

Кількісні числівники (Cardinalia)

Від 1 до 20:

I ūnus, a, um	} відмінюються	XI undecim
II duo, duae, duo		XII duodecim
III tres, tria		XIII trēdecim
IV quattuor		XIV quattuordecim
V quinque		XV quindecim
VI sex		XVI sēdecim
VII septem		XVII septendecim
VIII octō		XVIII duodeviginti
IX novem		XIX undeviginti
X decem		XX viginti

Десятки

X decem	LX sexāgintā
XX viginti	LXX septuāgintā
XXX trīgintā	LXXX octōgintā
XL quadrāgintā	XC nonāgintā
L quinquāgintā	C centum

Сотні

C – centum	DC – sescentī, ae, a
CC – ducentī, ae, a	DCC – septingentī, ae, a
CCC – trecentī, ae, a	DCCC – octingentī, ae, a
CD – quadringentī, ae, a	DCCCC – nongentī, ae, a
D – quingentī, ae, a	M – mille, plur. milia.

Десятки зв'язують з одиницями або називають спочатку десятки, а потім одиниці (як у польській мові) наприклад, viginti unus, viginti duo etc, або називають

спочатку одиниці, а потім десятки, але тепер зі сполучником *et* (зокрема як у німецькій) наприклад, *unus et viginti, duo et viginti*. Сполучення, у яких одиницями є 8 або 9, виражаються через віднімання 1 або 2 від наступної десятки, наприклад, 38 *duodequadraginta*, 39 *undequadraginta* (порівняй також *duodeviginti, undeviginti*). Сотні з десятками зв'язують, називаючи спочатку сотні; так само зв'язують тисячі із сотнями. Порівняй: 1959 *mille nongenti undesexaginta*.

Флексія кількісних числівників. Кількісні числівники від 1 до 3 відмінюються, 4–100 – незмінні, 200–900 відмінні, 1000 – невідмінні в *singularis*, відмінюються в *pluralis*.

Відмінювання: *ūnus, duo i trēs*

1. Nom.	<i>ūnus, ūna, ūnum</i>	<i>duō, duae, duō</i>	<i>trēs, tria</i>
2. Gen.	<i>ūnūs</i>	<i>duōrum, duārum, duōrum</i>	<i>trium</i>
3. Dat.	<i>ūnī</i>	<i>duōbus, duābus, duōbus</i>	<i>tribus</i>
4. Acc.	<i>ūnum, ūnam, ūnum</i>	<i>duos, duās, duō</i>	<i>trēs, tria</i>
6. Abl.	<i>ūnō, ūnā, ūnō</i>	<i>duōbus, duābus, duōbus</i>	<i>tribus</i>

Сотні від *ducenti, ae*, а до *nongenti, ae*, а відмінюються як прикметники I і II відмін у *pluralis* (порівняй *boni, ae, a*).

Mille в *singularis* не відмінюються, а в *pluralis* відмінюються як *plur.* до *mare: milia, milium, milibus, milia, milibus*.

Синтаксичне вживання кількісних числівників. Кількісні числівники від 1 до 4 у польській мові синтаксично є означеннями і як такі узгоджуються з іменниками, до яких належать, порівняй один кінь, два коні, три коні, чотири коні; починаючи від 5, польські числівники є іменниками і як такі керують генітивом іменника, з яким з'єднуються, пор. п'ять коней, сто коней, тисяча коней. У латині всі числівники від 1 до 1000 є означеннями, порівняй. *unus equus, quattuor equi, quinque*

equi, centum equi, mille equi; тільки pluralis milia є іменником і як такий керує генетивом, порівняй. duo milia equorum.

Порядкові числівники (Ordinalia)

Від 1 до 20

1. primus, a, -um	11. undecimus, a, um
2. secundus, a,-um
(-alter, -era, -erum)	12. duodecimus, a, um
3. tertius, a, um	13. tertius decimus, a, um
4. quartus, a,um	14. quartus decimus, a, um
5. quintus, a, um	15. quintus decimus, a, um
6. sextus, a, um	16. sextus decimus, a, um
7. septimus, a, um	17. septimus decimus, a, um
8. octāvus, a, um	18. duodevicesimus, a, um
9. nōnus, a, um	19. undevicesimus, a, um
10. decimus, a, um	20. vicesimus, a, um

Десятки

10. decimus, a, um	60. sexagesimus, a, um
20. vicesimus, a, um	70. septuagesimus, a, um
30. tricesimus, a, um	80. octogesimus, a, um
40. quadragesimus, a, um	90. nonagesimus, a, um
50. quinquagesimus, a, um	100. centesimus,a, um

Сотні: формуються через заміну кінцевого -i, -ae, -a в кількісних числівниках суфіксом -essimus, a, um, наприклад, ducentessimus, a, um тощо аж до millesimus.

Відмінювання. Порядкові числівники відмінюються як прикметники II і I відміни, наприклад, bonus, a, um.

Зауваження: у латині існують також такі числівники: 1) розділові (distributiva) на питання «по скільки?» наприклад, singuli, bini, terni тощо;

2) прислівникові (adverbia numeralia) на питання «скільки разів?» наприклад, *semel, bis, ter* etc.

Текст

Castra nostra ab oppido hostium circiter tria milia passum distabant. Graeci decem annos Troiam oppugnabant. Milites extra castra aggerem quingentos pedes longum, septuaginta altum, viginti duos latum exstruebant. Saguntum, opulentissimum oppidum Hispaniae, mille passus a mari distabat. Caesar in summo monte duas legiones collocat, reliquum autem exercitum in plano in aciem educit. Dux quarta vigilia signa movet et omnem equitatum praemittit. Cras Varsoviam veniam, ubi tres dies manebo. In legione Romana decem erant cohortes, in cohorte tres manipuli, in manipulo duae centuriae; primo centuria centum milites habebat, deinde modo quinquaginta.

Castra Romana in colle leniter acclivi erant, qui ad fluvium vergebat circiter tres pedes altum. Tres faciunt collegium. Septem horas dormire sat iuvenique senique. Mensis est duodecima pars anni. Mensis dies triginta aut triginta unum, solus Februarius duodetriginta aut undetriginta continet. Hora est vicesima pars diei. Apud Romanos antiquissimis temporibus annus decem tantum menses continebat. Pueri Lacedaemoniorum usque ad septimum annum sub cura matrum manebant. Quattuor sunt tempora anni: ver, aestas, autumnus, hiems. Marathon abest ab Athenis circiter milia passuum viginti. Sacer mons tria ab urbe milia passuum est.

Слова

<i>circiter</i> – біля	<i>centuria, ae</i> – центурія
<i>passus, ūs</i> – крок	<i>deinde</i> – потім
<i>disto, āre</i> – бути віддаленим	<i>modo</i> – тільки
<i>extra</i> (з асс.) – поза	<i>lenis, e</i> – повільний
<i>exstruo, ěre</i> – будую	<i>acclivis, e</i> – похилий

Saguntum, i – Сагунт	vergo, ěre – повертаю
opulentus, a, um – багатий	altus, a, um – високий, глибокий
Hispania, ae – Іспанія	collegium, ii – товариство, група,
legio, ōnis – легіон	sat – досить
colloco, āre – розміщую	solus, a, um – сам, один
reliquus, a, um – решта	Februarius, ii – лютий
planus, a, um – плоский, рівний	contineo, ěre – обіймаю
acies, ei – шик	hora, ae – година
educio, ěre – виводжу	usque – аж до
vigilia, ae – сторожа	autumnus, i – осінь
signum, i – знак	hiems, is – зима
praemitto, ěre – висилаю вперед	Marathon, onis – Марафон
cras – завтра	sacer, tra, crum – священний
Varsovia, ae – Варшава	absum, esse – я віддалений
cohors, tis – когорта	ver, veris – весна
manipulus, i – маніпула	

Зауваження: 1) Accusativus у латині може означати розтягнеш й відстань у просторі або часі, на питання: який довгий? (широкий, глибокий тощо), як далеко? як довго?

2) Summus mons означає вершина гори, так само як media urbs означає середмістя.

Lectio XIV (quarta decima)

Пасивний стан, genus passivum, в індикативі praesentis, imperfecti i futuri. Активний стан називається (genus) activum. Пасивний стан трьох часів, з якими ми вже познайомилися, утворюється через заміну закінчень активного стану, які в усіх згаданих часах однакові, відповідними пасивними закінченнями.

	Закінчення activi:		Закінчення passivi:	
	Sing	Plur	Sing	Plur
1.	-o, -m	-mus	-or, -r	-mur
2.	-s	-tis	-ris	-mini
3.	-t	-nt	-tur	-ntur

Indicativus praesentis passivi

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	laudor	dele-or	Legor	audi-or
2.	laudā-ris	delē-ris	legē-ris	audī-ris
3.	laudā-tur	delē-tur	legī-tur	audī-tur
1.	laudā-mur	delē-mur	legī-mur	audī-mur
2.	laudā-mini	delē-mini	legī-mini	audī-mini
3.	laudā-ntur	delē-ntur	legu-ntur	audī-untur

Зауваження: У формах laudor і legor кінцевий голосний основи і голосна закінчення зливаються в одне ціле. У 2 особі sing. III дієвідміни перед -r- виникає -ē-, lege-ris (в активі legī-s). У 3 особі plur IV дієвідміни закінчення -untur, таке саме як в activum (audi-unt).

Indicativus imperfecti passivi

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	laudāba-r	delēba-r	legēba-r	audiēba-r
2.	laudābā-ris	delēbā-ris	legēbā-ris	audiēbā-ris
3.	laudābā-tur	delēbā-tur	legēbā-tur	audiēbā-tur
1.	laudābā-mur	delēbā-mur	legēbā-mur	audiēbā-mur
2.	laudābā-mini	delēbā-mini	legēbā-mini	audiēbā-mini
3.	laudāba-ntur	delēba-ntur	legeba-ntur	audiēba-ntur

Indicativus futuri passivi

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	laudābor	delēbor	lega-r	audia-r

2.	laudābē- ris	delēbē- ris	legē- ris	audiē- ris
3.	laudābī- tur	delēbī- tur	legē- tur	audiē- tur
1.	laudābī- mur	delēbī- mur	legē- mur	audiē- mur
2.	laudābī- mini	delēbī- mini	legē- mini	audiē- mini
3.	laudābu- ntur	delēbu- ntur	lege- ntur	audiē- ntur

Зауваження: 1) Futurum типу laudabor i delebor (I і II дієвідміни) відмінюється як praesens legor (якщо мова йде про закінчення);

2) для дієслів III дієвідміни типу capīō, capere passivum наступний: capior, caperis, capitur, capimur, capimini, capiuntur; imperf. capiebar тощо, fut. capiar, capiēris тощо.

Imperativus praesentis passivi

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
2 oc. sing.	laudā- re	delē- re	legē- re	audi- re
2. oc. plur.	laudā- mini	delē- mini	legī- mini	audi- mini

Infinitivus praesentis passivi

laudā- ri	delē- ri	legī	audi- ri
------------------	-----------------	------	-----------------

Зауваження: у формі legī кінцевий короткий голосний основи є непомітним перед -ī.

Текст

Amicus certus in re incerta cernitur. Multa evitari possunt, mortem tantum effugere nullo modo possumus. Virtus et sapientia neque dono dari, neque accipi possunt; quisque sibi eas suo labore parat. Syracusis est fons dulcis aquae prope mare, qui Arethusa vocatur. Tribus Romanae, quae triginta et quinque erant, in urbanas et rusticas dividebantur. Nonnulli homines sapientiores et meliores videntur quam re vera sunt. Animi fortis est in rebus adversis non perturbari. Bella semper

magnam multitudinem hominum rapiunt, attamen usque ad nostra tempora geruntur. Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur.

Ut Romae consules, sic Carthagine bini reges quotannis creabantur. Antiquitas plurimis viris abundabat, qui hodie quoque summo honore digni putantur. Liberi plurimis beneficiis a parentibus suis cotidie afficiuntur. Cicero in exilio magis familiae suae casu, quam suo vexabatur. Vestigia imperii Romani ubique in Europa inveniuntur. Vere terra viridi herba et floribus vestitur, plures aves cantu silvas et hortos implent. Tempora mutantur nos et mutamur in illis. Themistocles absens proditoris accusatur. Daedalus Atheniensis a Minoe Cretae rege in labyrintho cum filio Icaro clauditur. Erat in carcere Romano locus, qui Tullianum appellabatur, duodecim pedes humi depressus.

Слова

cerno, - ěre – пізнаю
evito, -āre – уникаю
effugio, -ĕre – біжу, уникаю
prope (з Acc.) – біля
urbanus, - a, -um – міський
divido, -ĕre – поділяю
nonnullus, -a, -um – деякий
re vera – у дійсності
perturbo, -āre – турбувати
multitudo, -inis – множина
rapio, -ĕre – схоплюю, беру
attamen – однак
consulto, -āre – радити
viridis, -e – зелений
vestio, -īre – одягаю
cantus, -ūs – спів
impleo, -ĕre – наповнюю

vis – сила
oppugno, -āre – облягаю
bini, -ae, -a – по два
quotannis – щорічно
abundo, -āre – бути багатим
liberi, - ōrum – діти
beneficium, -ii – добротність
afficio, -ĕre – наповнюю
exsilium, -ii – вигнання
casus, -us – занепад
vexo, -āre – мучаю
vestigium, -ii – слід
ubique – всюди
accuso, -āre – звинувачую
Minos, -is – Мінос
Creta, -ae – Крит
labyrinthus, -i – лабіринт

muto, -āre – змінюю
in illis – в них
absens, -ntis – відсутній
proditio, -ōnis – зрада

Icarus, -i – Ікар
claudio, -ēre – замикаю
carcer, -ēris – в'язниця
depressus, -a, -um – знижений

Зауваження: 1) Esse з genet. означає бути притаманним, обов'язком тощо, порівняй с. 25.

2) Dare dono, dat. мети, порівняй с. 45.

3) Accuso proditionis, genet. тут означає провину або злочин, це так звагий Gen criminis.

Lectio XV (quinta decima)

Відміна. Доповнення і зауваження

а) іменники

I відміна. Запам'ятай: pater (mater) familias батько (мати) родини. Грецькі власні імена на -ē, як Niobe – Ніоба можуть мати в gen. sing. -ēs, в acc. sing. -en, voc. і ab. sing. -ē: Niobēs, Nioben, Niobē. Грецькі імена чоловічі на -ās як Aenēas можуть мати в acc. sing. -an, в voc. sing. -a: Aenēan, Aenēa; masculina на -ēs можуть мати acc. sing. на -en, наприклад, Philocteten (від Philoctetēs).

II відміна. Vocativus sing. до deus – це deus, nom plur. dei, dii, di.

Імена власні на -ius мають voc. sing. на -i: Horatius, Horati; до meus voc. mi, до filius voc. fili.

Грецькі імена на -eus мають gen. sing. на -ei, acc. sing., можуть мати на -ea, voc. sing. на -eu: Orpheus, Orphei, Orphea, Orpheu.

Деякі грецькі власні імена мають у nom. sing. – os, в acc. sing. -on, наприклад, Delos, Delon.

Gen. plur. може закінчуватися на -um замість на-
ōrum, наприклад, deum (= deorum), virum (= viro-
rum).

III відміна. Рівноскладні назви річок і місцевостей на is як Tiberis, -is, Neapolis, -is мають в асс. sing. закінчення -im і належать до голосного типу. Так само відмінюються: puppis, -is корма, turris, -is вежа, securis, is сокира, sitis, is спрага; іменник vis сила має тільки асс. і abl. sing. vim, vi, у plur. відмінюється: vires, virium, viribus тощо.

Грецькі іменники aēr, aeris, повітря і aether, -eris ефір мають в асс. sing. -a: aëra, aethera. В асс. plur. у словах грецького походження може з'явитися -as: Cyclopas, Aethiopus. Власні імена типу Socrates можуть мати в асс. sing. закінчення -en: Socraten.

IV відміна. Двоскладові іменники на -cus мають у dat. і abl. plur. закінчення -ubus: arcus, -us лук arcubus; так само до artus, -us член – artubus, до tribus, -us триб – tribubus. Про domus порівняй с. 41–42.

V відміна. Повне відмінювання тут мають тільки rēs і diēs, інші ж відмінюються лише в singularis.

Іменники з неповною відміною (defectiva).

(ops) підтримка gen. opis, асс. orem, abl. ore; plur. opes, opum ітощо; (prex) прохання abl. prece; plur. preces, precum, precibus; fors випадок abl. forte; (spons) вживається тільки в abl. sing. із присвійним займенником: mea (tua, sua, nostra, vestra) sponte добровільно; (frux) frugis плід, користь.

Відмінні значення в singularis і pluralis мають

соріа, -ae запас;	соріае, -arum військо
літера, -ae літера;	літерае, -arum лист, література

castrum, -i укріплення;	castra, -orum табір
opera, -ae праця;	operae, -arum працівники
finis, -is кінець;	fines, -ium край, кордони
aedes -is храм;	aedes, -ium дім

Паралельні форми мають

locus, і місце, у plur. loci місця у книзі і loca місця на землі.
 vesper, -eri вечір, ablat. vesperi і vespere, acc. vesperum і vesperam.

requies, -ētis відпочинок, acc. requietem і requiem, abl. requiete і requie.

vas, vasis посуд, plur. vasa, vasorum, vasis тощо.

ficus, -i, а також -ūs фікус

plebs, plebis і plebes, plebei народ

iocus, -i жарт, plur. ioci і iosa.

б) прикметники

У III відміні за приголосним типом (-e, -a, -um) відмінюються, крім вищого ступеня, також прикметники: vetus, -ēris старий, pauper, -ēris бідний, dives, -ītis багатий, princeps, -īpis перший, particeps, -īpis той, що бере участь, compos, -ōtis той, що володіє.

У III відміні за змішаним типом, але інакше, ніж іменники: в abl. -i, в gen. plur. -ium, відмінюються celer, -eris швидкий, memō, -ōris той, що пам'ятає, inops, -is бідний, supplex, -īcis покірний.

в) райменникові прикметники

Група слів у функції прикметника із закінченням займенника. Вони відрізняються від прикметників I та II відміни (крім, можливо, пом. sing.) тільки в gen. і dat. sing; genetivus мають на -īus, dativus на -ī:

solus, -a, -um єдиний	alter, -era, -erum інший, другий
totus, -a, -um весь, цілий	alius, -a, -ud інший (gen. alterius, dat. alteri)
ullus, -a, -um якийсь	
nullus, -a, -um жоден	uter, utra, utrum котрий із двох

unus, -a, -um один

neuter, -tra, -trum жоден із двох

uterque, utraque, utrumque обидва, наприклад, uterque miles обидва воїни. Сюди належать також ipse, ipsa, ipsum сам (особисто), genet. ipsius, dat. ipsi, acc. ipsum, ipsam, ipsum тощої т.д.

Текст

Multo difficilium est se ipsum quam hostem vincere. Vera virtus nullam appetit mercedem laborum et periculorum praeter gloriam. Nullus antiquus dux tot secunda bella gerebat, quam Caesar. Periculosum est exiguis viribus cum hoste alieno loco contendere. Antiqui Germani filios suos a pueris assuefaciebant omnes labores sustinere. Hostes parati erant obsides dare et omnia praecepta conficere. In opere, quod inscribitur “Laelius sive de amicitia” Cicero inducit Laelium de vera amicitia disputantem. Hominibus mendacibus etiam vera dicentibus credere non solemus. Nulla aetas officii vacat, habent sua officia senes, viri et pueri. Natura aliud alii iter ostendit. Mea mihi conscientia pluris est, quam omnium sermo. Helvetiorum fines in longitudinem, milia passuum ducenta in latitudinem centum et octoginta patebant.

Слова

multo – набагато

vinco, -ĕre – перемагаю

appeto, -ĕre – прагну

secundus, -a, -um – сприятливий

exiguus, -a, -um – недостатній, малий

alienus, -a, -um – чужий, негідний

inscribo, -ĕre – надписую, титулую

Laelius. -ii – Лелій

sive – або

induco. -ĕre – впроваджую

assuefacio, -ĕre – при звичаю

paratus, -a, -um – готовий

obses, -ĭdis – заручник

conficio, -ĕre – виконую

opus, -ĕris – твір

ostendo, -ĕre – вказую

conscientia, -ae – переконання

pluris – більше

pateo, -ĕre – простягаюсь

disputo, -āre – розмірковую
vaco, -āre – бути вільним

Зауваження: 1) Ablativus у функції місцевого відмінка вживається без прийменника in: а) якщо іменник має означення totus цілий, весь, або якщо маємо слово locus із означенням, наприклад, totā Italiā в усій Італії, alieno loco в чужому місці;

б) якщо відповідає на питання, яким шляхом, кудю, наприклад, recta via прямою дорогою; це так званий ablativus loci

2) vacare officiis – це ablativus separationis, порівняй с. 41;

3) pluris esse бути більшим, більше означати, gen. pluris означає тут вартість у загальний спосіб, це так званий genetivus pretii (порівняй abl. pretii на с. 49).

Частина друга – pars altera

Lectio XVI (sexta decima)

Минулий доконаний час, *tempus perfectum*.

Загальні зауваження

Indicativus perfecti activi утворюється для всіх дієвідмін однаково – і стосовно основи, і щодо закінчень. Різниця між дієвідмінками, що існують в *praesens* і в часах, утворених від основи *praesentis*, – як у *perfectum*, так і в часах, утворених від основи *perfecti* – взагалі перестають існувати. Отже, відтепер ми будемо мати справу не з чотирма, а з одним кон'югаційним типом.

Закінчення *perfectum* повністю відрізняються від закінчень уже відомих часів (*praesens*, *imperfectum* і *futurum*). Вони такі:

	Singularis	Pluralis
1.	-ī	-imus
2.	-istī	-istis
3.	-it	-ērunt

Головну складність в утворенні *perfectum* становить будова основи, яка в різноманітний спосіб відрізняється від основи *praesentis*. Хоча кількість морфологічних типів тут обмежена, складність полягає в тому, що знаючи це дієслово в *praesens*, зазвичай не можна передбачити, як виглядатиме його основа в *perfectum*. Звідси висновок, що форму *perfectum* треба зачувати із словника, де вона завжди подається нарівні з *praesens* і інфінітивом.

Приклади морфологічної структури *perfectum*:

- а) *perfectum* на *-vi*: laudo, *-āre*, laudavi, audio, *-īre*, audivi, peto, *-ēre*, petīvi, deleo, *-ēre*, delēvi.
- б) *perfectum* на *-ui*: domo, *-āre*, domui приборкую, moneo, *-ēre*, monui нагадую, rapio, *-ēre*, rapui захоплюю.

- в) perfectum із подовженням кореневого голосного: *sēdeo, -ēre, sēdī* сиджу, *ēmō, -ēre, -ēmī* беру, *vēnio, -īre, venī* прибуваю, *lēgo, -ēre, lēgī* читаю.
- г) perfectum із подовженням і зміною кореневого голосного: *āgo, -ēre, ēgī* жену, роблю, *fācio, -ēre, fēcī* роблю, *cāpio, -ēre, cepī* схоплюю.
- д) perfectum на -si: *gēro, -ēre, gessi* веду, проводжу, *rideo, -ēre, risi* сміюся, *sentio, -īre, sensi* відчуваю.
- е) perfectum із подвоєнням (редуплікацією): *pendo, -ēre, rependī* зважую, *curro, -ēre, cucurri* біжу, *spondeo, -ēre, sporondī* присягаю.
- є) perfectum із випадінням інфікса: *rumpo, -ēre, rupī* ламаю, *relinquo, -ēre, reliquī* залишаю.
- ж) perfectum із кількома комбінованими рисами: *tango, -ēre, tetigi* дотикаюсь, *cano, -ēre, cecini* співаю.
- з) perfectum із основою, тотожною до презентної: *verto, -ēre, verti* обертаю.
- и) perfectum суплетивний: *fero, ferre, tuli* несучу.

Indicativus perfecti activi. Відмінювання

	Singularis		Pluralis
1.	laudav -ī	похвалив	laudav -imus
2.	laudav -istī		laudav -istis
3.	laudav -it		laudav -erunt

Plusquamperfectum, час давньоминулий.

Indicativus plusquamperfecti activi утворюється від основи perfecti через заміну закінчення perfectum -ī на суфікс -eram. Відмінювання:

	Singularis	Pluralis
1.	laudav -eram	laudav -erāmus
2.	laudav -erās	laudav -erātis
3.	laudav -erat	laudav -errant

Futurum II (exactum), майбутній попередній час.

Indicativus futuri exacti утворюється від основи perfecti activi через заміну закінчення -ī на суфікс -erō. Відмінювання:

	Singularis	Pluralis
1.	laudav -erō	laudav -erimus
2.	laudav -eris	laudav -eritis
3.	laudav -erit	laudav -erint

Perfectum, plusquamperfectum і futurum II до sum:

	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum II
1.	fu -ī	fu -eram	fu -erō
2.	fu -isti	fu -erās	fu -eris
3.	Fu -t	fu -erat	fu -erit
1.	fu -us	fu -erāmus	fu -erimus
2.	fu -stis	fu -erātis	fu -eritis
3.	fu -ērunt	fu -erant	fu -erint

Infinitivus perfecti activi. Утворюється через заміну закінчення perfecti -ī на суфікс -isse.

laudav -i	laudav -isse	fu -i	fu -isse
-----------	--------------	-------	----------

Функція часових форм у дійсному способі (indicativus). Система латинських часів є результуючою перетинання двох протилежностей: 1) часів: теперішній,

минулий, майбутній, а також 2) видів: доконаний, недоконаний. Внаслідок цього перетинання: praesens = теперішній недоконаний час,

imperfectum = минулий недоконаний час,

perfectum = минулий доконаний час,

futurum I = майбутній доконаний або недоконаний час.

Поза цією системою стоять plusquamperfectum і futurum II як часи відносні, що означають:

1) plusquamperfectum: минула дія, яка випереджає іншу минулу дію;

2) uturum II: майбутня дія, яка випереджає іншу майбутню дію.

Звідси випливає, що обидва ці часи з'являються у принципі не самостійно, а у зв'язку з іншим минулим або майбутнім часом.

Текст

Hannibal, Carthaginiensium dux, Alpes cum exercitu superavit, quod antea nemo perfēcit. Scipio duas Romae infestas urbes cepit, Carthaginem et Numantiam. Postquam hostes propius accesserunt, nostri celeriter arma ceperunt. Post Numam Pompilium Romani Tullum Hostilium regem¹⁾ creaverunt, cuius proavus in bello Sabino se fortissimum ducem¹⁾ praestiterat. Philippus, Macedonum rex, Alexandro Aristotelem philosophum magistrum adsumpsit¹⁾, quem eruditissimum¹⁾ ducebat. Epaminondas non prius bellare destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit. Caesar praedam militibus donavit. Mille Plateenses Atheniensibus adversus Persas auxilio venerunt. Dumnorix equitibus²⁾ praeerat, quos Aedui Romanis auxilio miserant. Rex legatis respondit: «Si damna, quibus nos et socios nostros affeceratis, sarseritis, pacem vobiscum faciemus».

Demosthenes orator acerrimus defensor¹⁾ libertatis Graeciae se praebuit. Alexander Poro, Indorum regi victo, maiorem regnum, quam adhuc habuerat, dedit. Secundo bello Persico nulla civitas Atheniensibus praeter Plateenses auxilio venit. Carthaginenses Hannibali Hasdrubalem fratrem auxilio miserunt. Venit mihi in mentem amici³⁾ qui mihi multa bona fecerat. Pythagoras homines sapientiae studiosos philosophos appellavit. Tarquinius Romanorum regum septimus admodum severus fuit, unde etiam cognomen Superbus accepit. In pugna cum Gallis multi equites ceciderunt, inter quos Piso Aquitanus, iuvenis nobili genere⁴⁾ natus. Post pugnam Marathoniam classem septuaginta navium⁵⁾ Athenienses Miltiadi dederunt. Pericles quadraginta annos rei publicae praefuit. Lacedaemonii Agin⁶⁾ regem, quod numquam ante apud eos acciderat, necaverunt.

Зауваження:

1) подвійний акузатив додатка і іменної частини присудка (порівняй с. 58) після *creo*, *me praebeo*, *me praesto* виявляюсь, *appello* називаю, *duco* вважаю за щось, *adsumo* беру когось за щось тощо;

2) дієслова, складені з префіксами: *ad*, *ante*, *in*, *inter*, *ob*, *post*, *prae*, *sub*, *super* застосовуються у принципі з давальним відмінком;

3) після *venit mihi in mentem* генетив, порівняй с. 49;

4) аблятив без прийменника в поєднанні з дієприкметником *natus* або *ortus* народжений, який походить виражає походження, *ablativus originis*;

5) *Classis septuaginta navium* – це родовий відмінок якості, *genetivus qualitatis*, порівняй *vir magni ingenii* муж великого таланту;

6) *Agin* – акузатив за грецьким зразком.

Lectio XVII (septima decima)

Supinum. Це віддієслівний іменник (*substantivum verbale*), уживаний тільки в акузативі – форма на *-um* і в аблятиві форма на *-ū*, тобто за IV відміною. Він має у всіх дієвідмінах закінчення *-tum (-tū)* або *-(s) sum (- (s) sū)*, причому не можна заздалегідь передбачити, як буде в конкретному випадку побудована передсуфіксальна частина слова, як це було в *ind. perfecti*. Звідси впливає, що цю форму треба вчити напам'ять із словника, де вона завжди подається нарівні з іншими основними часами. Ця форма є підставою для утворення дієприкметника dokonаного видуминулого часу пасивного стану, який свого часу становить інтегральну частину *perfecti*, *plusquamperfecti* і *futuri II* пасивного стану.

Приклади:

laudo, -are, -avi, laudatum, laudatu хвалю;
peto, petere, -ivi, petitum, petitu добиваюся;
venio, -ire, veni, ventum, ventu прибуваю;
sentio, -ire, sensi, sensum, sensu відчуваю;
mitto, -ere, misi, missum, missu посилаю.

Отже при кожному дієслові необхідно давати 4 основні форми: 1) *praesens*, 2) *infinitivus*, 3) *indicativus perfecti*, 4) *supinum* (на *-um*), бо лише завдяки всіх цих форм множені пізнання повної флексії цього дієслова, наприклад, *laudō, -āre, -avi, -atum* хвалю тощо.

Supinum на -um. Виражає мету при дієсловах, що означають рух, керує тим самим відмінком, що і дане дієслово, окреслюється супін прислівником, наприклад, *mitto rogatum auxilium* я посилаю, щоб просити допомогу.

Supinum на -ū. Стоїть при деяких прикметниках, як наприклад *facilis* легкий, *difficilis* складний, важкий, *turpis* ганебний, *incredibilis* неймовірний, *optimus* найліпший; після виразів *fas est* дозволяється, *nefas est* не дозволяється,

opus est необхідно; для вираження обмеження цієї риси, на питання «з якого погляду?» Наприклад, *difficilis auditu* важко почути, *optimus factū* найкраще зробити тощо.

Зауваження: 1) трапляються також форми на -ū, які репрезентують з огляду на це давальний відмінок мети, наприклад *facilis divisū* легкий до поділу;

2) у класичних письменників *supinum* трапляються відносно рідко.

Participium perfecti passivi, дієприкметник минулого часу пасивного стану. Утворюється в усіх 4 дієвідмінах від супіна через заміну закінчення -um на -us, -a, -um, наприклад:

laudat -um → *part. perf. pass.:* *laudat -us, laudat -a, laudat -um* похвалений, -a, -e; *mitto, -ere, misi, missum* посилаю → *part. perf. passivi missus, -a, -um* посланий, -a, -e.

Indicativus perfecti passivi. Утворюється в усіх 4 дієвідмінах однаково через додання до *part. perf. passivi* допоміжного дієслова *sum* в індикативі *praesentis*. Відмінювання (для 4 дієвідмін):

	Singularis		Pluralis	
1.	<i>laudatus, -a, -um</i>	sum	<i>laudati, -ae, -a</i>	sumus
2.	-//-	es	-//-	estis
3.	-//-	est	-//-	sunt

Зауваження: *laudatus sum* тощо не означає «я похвалений», а «я був похвалений» тощо

Indicativus plusquamperfecti passivi. Утворюється в усіх 4 дієвідмінах однаково через додавання до *part. perf. passivi* допоміжного дієслова *sum* в індикативі *imperfecti*.

Відмінювання (для 4 дієвідмін):

	Singularis		Pluralis	
1.	laudatus, -a, -um	eram	laudati, -ae, -a	eramus
2.	-//-	eras	-//-	eratis
3.	-//-	erat	-//-	erant

Indicativus futuri II (exacti) passivi. Утворюється в усіх дієвідмінах однаково через додавання до форми part. perf. passivi допоміжного дієслова sum в індикативі futuri I. Відмінювання (для 4 дієвідмін):

	Singularis		Pluralis	
1.	laudatus, -a, -um	ero	laudati, -ae, -a	erimus
2.	-//-	eris	-//-	eritis
3.	-//-	erit	-//-	erunt

Infinitivus perfecti passivi. Утворюється в усіх дієвідмінах однаково через додавання до part. perf. pass. в акузативі або в номінативі допоміжного дієслова sum в інфінітиві praesentis, наприклад:

laudatum, -am, -um	} esse що я був похвалений
laudatos, -as, -a	

Текст

Divitiacus Romam ad senatum venit auxilium postulatum. Totius fere Galliae legati ad Caesarem gratulatum convenerunt. Bituriges ad Aeduos legatos mittunt subsidium rogatum. Quod optimum factu videbitur, facies. Quid est tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis ornata oratio? Humanus animus nullo cum alio nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Aristides unus post hominum memoriam cognomine iustus appellatus est¹⁾. Themistocles absens prodicionis accusatus est. In pugna ad Thermopylas commissa trecenti Lacedaemonii ceciderunt. Post

Romulum Numa Pompilius rex creatus est. Caesar ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno ad montem Iuram murum fossamque perducit²⁾. Caesar maturius paulo, quam anni tempus postulabat, in hiberna exercitum deduxit.

Aegyptus ab Augusto imperio Romano adiecta est. Plebs novarum rerum studio³⁾ Catilinae incepta probavit. Dionysius tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros docebat. Quamquam excellebat Aristides abstinentia, tamen exilio decem annorum⁴⁾ multatus est. Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt,⁵⁾ legatos ad eum mittunt. Alexander dum inter primores pugnabat, sagitta ictus est. Propter victorias a Iugurtha reportatas Romani Metello cognomen Numidicus dederunt. Cn. Martio cognomen Coriolanus datum est, quoniam oppidum Coriolos virtute sua ceperat. Helvetii oppida vicosque, quos incenderant, restituerunt. Disce diligenter, puer, quod enim puer non didiceris, id etiam vir non disces. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis erant Aedui, alterius Sequani. Solis occasu Ariovistus exercitus suos in castra reduxit.

Зауваження: 1) подвійний акузатив додатка та іменної частини присудка типу *appello te amicum* стає в пасивній конструкції подвійним номінативом підмета і іменної частини присудка, порівняй *Aristides iustus appellatus est*;

2) у живій розповіді про минулі події іноді вживається *praesens*, це так званий *praesens historicum*, який із точки зору синтаксису трактується у принципі як минулий час;

3) *Ablat. studio* виражає причину (*ablat. causae*);

4) *exsilium decem annorum* – родовий відмінок якості (*gen. qualitatis*);

5) *certiorem facio* – повідомляю.

Lectio XVIII (duodevicesima)

Вказівні і неозначені займенники, pronomina demonstrativa et indefinita.

Pronomina demonstrativa (вказівні займенники)

	Singularis	Pluralis
1. Nom.	hīc, haec, hōc	hi, hae, haec
2. Gen.	Huiūs	hōrum, hārum, hōrum
3. Dat.	Huic	hīs
4. Acc.	hunc, hanc, hoc	hōs, hās, haec
6. Abl.	hōc, hāc, hōc	hīs
1. Nom.	istē, istā, istūd	istī, istae, istā
2. Gen.	Istūs	istōrum, istārum, istōrum
3. Dat.	Isti	istīs
4. Acc.	istum, istam, istud	istōs, istās, istā
6. Abl.	istō, istā, istō	istīs
1. Nom.	illē, illa, illud	illī, illae, illā
2. Gen.	Illūs	illōrum, illārum, illōrum
3. Dat.	Illī	illīs
4. Acc.	illum, illam, illud	illōs, illās, illā
6. Abl.	illō, illā, illō	illīs

Займенник *hic, haec, hoc* цей, ця, це вказує на особу або річ біля 1 особи, тобто мовця (необов'язково у володінні), наприклад *hic liber* ця (біля мене або моя) книжка. Займенник *iste, ista, istud* цей, ця, це вказує на особу або річ, яка знаходиться біля 2 особи, тобто слухача, напр., *iste liber* ця (біля тебе або твоя) книжка. Займенник *ille, illa, illud* той, та, те, який вказує на особу або річ поза мовцем і слухачем, наприклад, *ille liber* та (поза нами)

книжка. У польській мові є подвійна система: цей (на 1 та 2 особу) і той, тамтий (на 3 особу).

Pronomina indefinita (неозначені займенники)

Вони побудовані на підставі відносно-питального займенника *quis, quid* (форма іменника) і *qui, quae, quod* (форма прикметника) через додавання відповідних афіксів (порівняй польська *ktoś, coś i któryś, -aś, -eś* стосовно *kto, co i który, -a, -e*). Відмінюється займенник, а суфікс або префікс залишається без змін.

а) *aliquis, aliquid* хтось, щось, *aliqui, aliqua, aliquod* якийсь.

Форма іменника Singularis i pluralis

1. Nom.	<i>aliquis, aliquid</i>
2. Gen.	<i>alicuius</i>
3. Dat.	<i>alicui</i>
4. Acc.	<i>aliquem, aliquid</i>
6. Abl.	<i>aliquo</i>

Форма прикметника Singularis

Pluralis

1. Nom.	<i>aliqui, aliqua, aliquod</i>	<i>aliqui, aquae, aliqua</i>
2. Gen.	<i>alicuius</i>	<i>aliquorum, aliarum, aliquorum</i>
3. Dat.	<i>alicui</i>	<i>aliquibus</i>
4. Acc.	<i>aliquem, aliquam, aliquod</i>	<i>aliquos, aliquas, aliqua</i>
6. Abl.	<i>aliquo, aliqua, aliquo</i>	<i>aliquibus</i>

б) *quisque, quidque*
quisque, quaeque,
quodque

кожний, все форма іменника
кожний, а, е, форма прикметника

в) quidam, quiddam	певний, щось	форма іменника
quidam, quaedam, quoddam	якийсь	форма прикметника

Зауваження: -m- перед -d- переходить в -n-,
наприклад quendam, quandam, quogundam, quagundam

г) unusquisque, unumquidque	кожний окремо	форма іменника
unusquisque, unaquaeque, unumquodque		форма прикметника

Зауваження: відмінюється unus і quis, наприклад,
uniuscuiusque, unicuique тощо

д) quivis, quidvis	будь-хто, будь-що	форма іменника
quivis, quaevis, quodvis	будь-який	форма прикметника

е) quilibet, quidlibet	хто-небудь, що-небудь	форма іменника
quilibet, quaelibet, quodlibet	який-небудь	форма прикметника

ж) окремо відмінюються: nemo ніхто і nihil ніщо.

1. Nom.	nemo,	nihil
2. Gen.	nullius,	nullius rei
3. Dat.	nemini,	nulli rei
4. Acc.	neminem,	nihil
6. Abl.	nullo,	nulla re

Текст

Praestat nemini imperare, quam alicui servire. Suae quisque fortunae faber est. Quaelibet vulpes caudam suam

laudat. Amicus meus carissime vendidit domum, quam ante duos annos vilissime emerat. Oppidum Britanni vacabant, cum silvas impeditas vallo atque fossa muniverant. Ciceronis temporibus multi cives Romani ex aere alieno laborabant quos sibi Catilina socios adsumpsit. Ariovistus milia passuum sex a Caesaris castris consedit. Tyrii Alexandro Magno coronam auream magni ponderis dono dederunt. Formica ora trahit quodcumque potest atque addit acervo, quem struit. Omnium rerum, ex quibus aliquid acquiritur nihil est agricultura melius, nihil homine libero dignius.

Errant, qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectant. Sui cuique mores fingunt fortunam homini. Nescire quaedam magna pars sapientiae est. Recordationem malorum fugimus, quae quasi morsu quodam dolorem efficiunt. Non quivis, qui pellem tigridis gestat, audax est. Vir sapiens idem semper dicere solet de eadem re, non tum hoc, tum illud. Beatus esse sine virtute nemo potest. Quidquid nobile et praestantius Romani apud illos populos, quibuscum bellum gerebant, invenerant, id Romam importabant. Triginta milites, quos Caesar speculatum miserat, ab hoste capti et crudeliter necati sunt.

Зауваження: 1) Laborare ex aere alieno бути боржником (aes alienum борг);

2) nihil omnium rerum genetivus partitivus, родовий відділювальний.

Lectio XIX (undevicesima)

Деякі доповнення до дієвідміни:

а) разом із закінченням -ēgunt в 3 ос. plur. у перфекті постає -ēre, наприклад, laudavēgunt || laudavēre, monuēgunt || monuēre тощо;

б) поряд із закінченням *-ris* 2 ос. *sing. pass.* (окрім *praes*) з'являється *-re*, наприклад, *laudaberis* || *laudabere*, *legēris* || *legere* тощо;

в) у формах *perfectum* і часів, утворених від *perfectum* із суфіксом *-v-*, можуть випасти: *-vī-*, перед *-s-* або *-ve-* перед *-r-* наприклад, *laudasti* замість *laudavisti*, *laudasse* замість *laudavisse*, *laudarunt* замість *laudaverunt*, *laudarint* замість *laudaverint*; у формах на *-īvi* (*audivi*) може випасти *-v-* перед *-e-* наприклад, *audierim* замість *audiverim*.

Participium futuri activi, дієприкметник майбутнього часу активного стану. Утворюється за допомогою заміни закінчення *supinum -um* на *-ūrus, -a, -um* однаково в усіх дієвідмінах.

Supinum: *laudat -um* (до *laudo*), *miss -um* (до *mitto*);

Participium fut.act.: *laudat -ūrus, -a, -um* той, що має хвалити; *miss -ūrus, -a, -um* той, що має посилати.

Цей дієприкметник означає не час, а майбутню дію, яка має відбутися після дії особового дієслова.

Participium futuri activi вживається:

а) як означення (як *participium praesentis* і *perfecti*) з тим, що у вторинний спосіб воно може виражати мету, замінюючи підрядне обставинне речення мети, наприклад, *Hannibal in Etruriam exercitum duxit eam quoque gentem aut vi aut voluntate adiuncturus* (щоб приєднати);

б) як присудок у поєднанні з дієсловом *sum*, утворюючи так звану описову дієвідміну активного стану, *coniugatio periphrastica activa*, яка служить для виразу наміру, бажання або призначення. Ця дієвідміна спостерігається в усіх часах, як і дієслово *sum*, порівняй *scripturus sum* (*eram, ero, fui* etc.) *bellum, quod populus*

Romanus cum Iugurtha gessit маю намір писати про війну.
т.д.

Participium futuri passivi, дієприкметник майбутнього часу пасивного стану, інакше gerundivum. Утворюється через додавання суфікса -(e) ndus, -a-, -um до основи теперішнього часу.

I дієвідм. II дієвідм. III дієвідм. IV дієвідм.

Infinitivus laudā-re delē-re legē-re audī-re

Part. fut. pass.: lauda -ndus, -a, -um той, що має бути хваленим

Або dele -ndus, -a, -um той, що має бути руйнованим

Gerundivum leg -endus, -a, -um той, що має бути читаним

audi -endus, -a, -um той, що має бути чути

Participium futuri passivi, або gerundivum
уживається:

а) як означення, виражаючи дію дієприкметника, а також: повинність, необхідність або можливість, наприклад, vir colendus муж гідний поваги (від colo шаную), facinus laudandum вчинок, гідний похвали;

б) як обставинне означення мети після деяких дієслів do даю, trado передаю, mitto посилаю, permitto надаю, relinquo залишаю, suscipio розпочинаю, curo наказую, accipio приймаю тощо. Наприклад: Caesar pontem in Arari faciendum curat. Цезар наказує, щоб міст на р.Арар був збудований;

в) як присудок у поєднанні з допоміжним дієсловом sum, утворюючи так звану описову дієвідміну пасивного стану, coniugatio periphrastica passiva, яка виражає необхідність, примус. У цій конструкції особа або річ, яка має що дію виконати, тобто так звану логічний підмет, стоїть завжди в дативі (dativus auctoris, давальний діючої

особи), на противагу звичайному пасивному стану, де логічний підмет стоїть у аблятиві з прийменником *a, ab* (*ablativus auctoris*). Порівняй батько є любимий сином – *pater a filio amatur*, але батько повинен бути любимим сином (або син повинен любити батька) *pater amandus est filio*.

Описова дієвідміна пасивного стану вживається подвійним способом: 1) підметово, коли дане дієслово є перехідним, пор. син повинен любити батьків – *parentes filio amandi sunt*; 2) безпідметово, тобто у 3 особі *sing. neutrum*, коли це дієслово є неперехідним, порівняй син повинен мовчати – *filio tacendum est*. Звичайно, *dativus auctoris* може бути завжди пропущений, порівняй *parentes amandi sunt i tacendum est*.

Gerundium. Це віддієслівний іменник (*nomen verbale*), який із формального погляду дорівнює *neutrum gerundivi (participii futuri passivi)*. Герундій не вживається у функції підмета і прямого додатка, у зв'язку з чим не має номінативу, а в акузативі вживається тільки як обставина мети з прийменником *ad* «до».

Відмінювання:

1. Nom. (laudare)
2. Gen. laudandī хвали
3. Dat. Laudandō
4. Acc. (laudare)
ad laudandum до хвали
6. Abl. Laudandō

Герундій, як і супін, керує тим самим відмінком, що і це дієслово, а визначається прислівником, а не прикметником, пор. *patienter tolerare, tolerandi* тощо *iniurias* «терпляче перенесення кривд».

Заміна герундія на герундив. У певних випадках виникає потреба замінити герундій на герундив, тобто зміст, виражений у польській мові віддієслівним іменником, замінюється в латині віддієслівним прикметником. Це відбувається засадничо тоді, коли в герундії має вживатися перехідне дієслово разом із прямим додатком, наприклад, *consilium condendi urbem* намір заснування міста. У такому разі акузатив додатка замінюється на відмінок, у якому стоїть герундій, а герундій замінюється на герундив, який узгоджується з цим іменником у роді, числі і відмінку, наприклад:
consilium condendi urbem → *consilium urbis condendae*
ad liberandum patriam → *ad patriam liberandam*.

Особливі правила:

а) заміна герундія на герундив, описана вище, є необхідною, якщо герундій стоїть у дативі або залежить від прийменника (з акузативом або аблятивом) наприклад:
locum capere muniendo castra → *locum capere castris muniendis*
або *ad liberandum patriam* → *ad patriam liberandam*
або *de servando vitam* → *de vita servanda*

б) заміна герундія на герундив не відбувається, якщо додатком герундія є займенник або прикметник, ужитий як іменник у *neutrum*, наприклад, *studium aliquid cognoscendi*.

Зауваження: герундив як дієприкметник майбутнього часу з'являється тоді, коли йдеться про дію пізнішу (або принаймні одночасну) щодо дії присудка, дія ж попередня виражається за допомогою *participium perfecti passivi*, який у польській мові може мати також значення віддієслівного іменника. Порівняй *pugnare pro recuperanda libertate* боротися за здобуття свободи (у майбутньому) і *pugnare pro recuperata libertate* боротися за здобуту свободу (у минулому).

Текст

Romani sui colligendi hostibus facultatem non dederunt. Iustitia et amicitia per se ipse expetendae sunt. Orgetorix suae civitatis imperium obtenturus erat. Homerus erat ante Romam conditam. Legendi semper occasio est, audiendi non semper. Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. Senatus ad causam Catilinae diiudicandam frequens convenit. Apes cum evoluturae sunt consonant vehementer. Multa dicta sunt ab antiquis de contemnendis rebus humanis. Fabricius ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus est orator. De gustibus non est disputandum. Themistoclem non deterruit a re publica defendenda Miltiadis calamitas. Nihil est difficilius, quam in plurimorum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi. Tacitae magis et occultae inimicitiae timendae sunt, quam indictae et apertae. Antigonus Eumenem mortuum propinquis sepeliendum tradidit.

Imperare sibi maximum est imperium. Apud Pythagoram discipulis quinque annos tacendum erat. Acerrimus ex omnibus sensibus est sensus videndi. Nulla aetas ad discendum sera est. Homines nulla re magis a ceteris animalibus separati sunt, quam dicendi facultate. Nihil agendo homines male agere discunt. Parsimonia est scientia vitandi sumptus supervacuos. Nulla causa iusta cuiquam esse potest contra patriam arma capiendi. Cyprus abundat materia utili ad naves aedificandas. Nulla possessio, nulla vis auri et argenti pluris quam virtus aestimanda est. Numquam scelus scelere vincendum est. Urbs militibus diripienda tradita est. Regulus bellum in Africa gerendum suscepit. Amicitia nobis magna pietate colenda est.

Зауваження: colere magna pietate – ablativus modi на питання як? без прийменника, див. с. 37.

Infinitivus futuri passivi. Це форма невідмінювана і дорівнює *supinum* на – *um* + *iri*, наприклад, *laudatum iri* що буду похвалений.

Verba deponentia. Це група дієслів, які мають форму тільки пасивну (*passivum*), а значення тільки активне (*activum*). Ці дієслова цитуються у трьох формах: *praesens, infinitivus, perfectum*.

I дієвідміна: *hortor, hortāri, hortatus sum* – спонукаю, схиляю

II дієвідміна: *vereor, verēri, veritus sum* – боюсь

III дієвідміна: *patior, pati, passus sum* – страждаю
loquor, loqui, locutus sum – говорю

IV дієвідміна: *largior, largīri, largītus sum* – дарую

Verba semideponentia. Це дієслова, які, як і *deponentia*, функціонують або тільки в *praesens* і часах, утворених від основи *praesentis*, або тільки в *perfectum* і часах, утворених від основи *perfectum*:

a) *deponentia* від основи *praesentis*:

revertor, reverti, reverti повертаюсь;

б) *deponentia* від основи *perfecti*:

soleo, solere, solitus sum звикаю

fido, fidere, fisis sum довіряю.

Активну форму і активне значення мають *deponentia* в:

a) *partic. praes. act.* наприклад, *hortans, -ntis* той, що спонукає;

б) *partic. fut. act.* наприклад, *hortaturus, -a, -um* той, що має спонукати.

Форму пасивну і пасивне значення мають *deponentia* в:

a) *partic. fut. pass (gerundivum)*, напр., *hortandus, -a, -um* той, що має бути спонуканим (той, кого потрібно спонукати).

Зауваження: у депоненційних дієсловах part. perf. pass., маючи значення активне, відповідають польському дієприкметнику на -szy, котрий поза цим не має відповідника в латинській мові, наприклад, hortatus спонукавши.

Текст

Regio imperio duo sumto, militia summum ius habento, nemini parento, illis salus rei publicae suprema lex esto. Virgines Vestales in Urbe custodiunto, ignem loci publici sempiternum. Ubi quisque locus frigidissimus aquosissimusque erit, ibi primum serito. Ignoscito semper alteri numquam tibi. Crebras a nobis litteras exspectato plures etiam ipse mittito. Labienus Lutetiam, quod est oppidum Parisiorum, proficiscitur. Nemo nascitur dives, multi moriuntur pauperes. Brutus Ciceroni recuperatam libertatem gratulatus est. Gloria virtutem tamquam umbra sequitur Principes Galliae communem suorum fortunam miserabantur. Milites abditi in tabernaculis fatum suum querebantur. Diogenes cuidam, convicianti sibi: «At nec mihi» inquit, «credit quisquam te laudanti, nec tibi me vituperanti».

Caesar Helvetios inopinantes aggressus est. Aristidis in re publica consiliis vehementer adversatus est Themistocles. Omnibus hominibus moriendum est. Labienus castris Belgarum potitus est. Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur. Helvetii victoria sua insolenter gloriabantur. Plato uno et octogesimo anno scribens est mortuus. Qua nocte natus est Alexander eadem Dianae Ephesiae templum deflagavit. Alexander Macedonum rex, Pellae natus, Babylone mortuus est. Magna multitudo undique ex Gallia convenerat, quos spes praedandi ab agricultura revocabat. Naturam si sequemur ducem, numquam aberrabimus. Numidae plerumque lacte et carne ferina vescebantur.

Зауваження: 1) Ablativus може виражати якість (означення якості) і тоді стоїть завжди з означенням і вживається або атрибутивно, наприклад, homo humili statura людина низької статури, або предикативно, наприклад, esse regio imperio мати царську владу; це так званий ablativus qualitatis; порівняй genetivus qualitatis с. 79;

2) Potiri керує аблятивом або (рідше) генетивом.

Lectio XXI (vicesima prima)

Еквіваленти речень

I. Accusativus cum infinitivo. Це синтаксична конструкція, яка є еквівалентом цілого речення і полягає в тому, що член, який функціонально відповідає підметові, стоїть в акузативі, а член, що функціонально відповідає присудку, стоїть в інфінітиві. Ця конструкція є еквівалентом деяких підрядних речень, і тому застосовуються infinitivus praesentis для одночасності дії, infinitivus perfecti для попередньої дії, infinitivus futuri для наступної дії. У такий спосіб у латині розрізняють:

1) Підрядні додаткові речення, які стоять після дієслів, що означають:

а) мислити, споглядати, говорити – verba dicendi et sentiendi;

б) стани почуття – verba affectus (тішуся, сумую тощо);

в) змісти вольових актів – verba voluntatis (наказую, забороняю, дозволяю, хочу тощо).

2) Підрядні підметові речення, що стоять після неособових виразів, які мають вищевказані значення.

Наприклад: 1) а) я бачу, що землероби орудують землею
video agricolas arare;

б) я тішуся, що ти прибуваєш *gaudeo te venire*;
в) я наказую, щоб хлопець читав *iubeo puerum legere*;

2) відомо, що Сократ був мудрецем
contat Socratem sapientem fuisse.

Зауваження: Особовий займенник 3 особи, що належать до підмета головного (керівного) речення, стоїть у зворотній формі, наприклад, *Caesar cognovit se a Gallis metui*. В *accusativus cum infinitivo* підмет повинен бути виражений явно, порівняй я стверджую, що я знаю – *dico me scire*.

II. Nominativus cum infinitivo. Це відповідник конструкції *accusativus cum infinitivo* в ситуації, коли дієслово, яке керує цією конструкцією (присудок головного речення), вживається в пасивному стані. Тоді акузатив підмета стає номінативом, інфінітив присудка залишається без змін, а керівне дієслово, вжите в пасивному стані, узгоджується з номінативом щодо роду, числа і особи. Наприклад:

Acc s. inf. *iubeo puerum legere*.

Nom s. inf. *puer legere iubetur*.

Зауваження: керівне дієслово (*dicor, putor, iudicor, existimor, audior* у різних особах, а *traditur, traduntur* тільки в 3 ос.), вжите в *passivum*, перекладається безособовим зворотом або за допомогою зворотного дієслова, наприклад, кажуть що; здається; начебто.

Текст

Thales dixit aquam esse initium rerum. Thucydides ossa Themistoclis clam in Attica ab amicis sepulta esse memoriae tradidit. Zeno in sola virtute positam esse beatam

vitam putat. ·Caesar legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum¹⁾. ·Milites recordabantur se labore et patientia maximum bellum confecisse. Errunt, qui in in prosperis rebus impetus fortunae in omne tempus se putant fugisse. Plerique amicos eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Caesar Helvetios oppida vicosque restituere iussit²⁾. Germani vinum ad se importari non sinunt²⁾. Alcibiades Athenas Lacedaemoniis servire non poterat pati. ·Caesar a Gergovia discessisse auditur. Homerus caecus fuisse dicitur. Pausanius prodicionis accusatus est, quod Helotas sollicitare spe libertatis existimabatur. Ariovistus respondit se prius in Galliam venisse quam populum Romanum.

Dionysius fulgentem gladium e lacunari demitti iussit. Caesar pontem iubet rescindi. Galli suos ab se liberos abstractos¹⁾ obsidum nomine dolebant. Verum est amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Fuit fama Themistoclem venenum sua sponte sumpsisse. Considius dixit montem ab hostibus teneri. Remi dicebant plurimum Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere. Dico te Aeacida Romanos vincere posse³⁾. Caesar Labienum summum iugum montis ascendere iubet. Belgae Teutonos intra fines suos ingredi prohibuerunt. Caesar memoria tenebat L.Cassium consulem ab Helvetiis esse occisum. Placuit Caesari Avaricum incendi. Tissaphernes Cariam defendendam putavit. Disciplina Druidum in Britannia reperta esse existimatur. Non videmur esse victuri. Promunturium Miseni a Miseno, Aeneae comite nomen habere dicitur, qui eo loco mortuus et sepultus est. In Romanorum acie Castor et Pollux pugnare visi sunt.

Зауваження: 1) у складених дієслівних формах може іноді опускатися допоміжне дієслово *esse*, особливо в індикативі *perfecti pass.*, інфінітива *perf. pass. i fut. act.*; це

можливо також в описових дієвідмінах активного і пасивного станів;

2) після *verba voluntatis* (*iubeo* тощо) повинен бути *infinitivus passivi*, якщо наказ тощо стосується речі, а не особи, наприклад, *Caesar pontem rescindi iubet* – *Caesar milites pontem rescindere iubet*;

3) якщо виникає двозначність у разі, коли при акузативі підмета стоїть акузатив додатка, то її можна уникнути через застосування пасивного стану (тоді додаток переходить у номінатив).

Lectio XXII (*vicesima secunda*)

Еквіваленти речень

III. Ablativus absolutus. Це синтаксична конструкція, яка є еквівалентом цілого підрядного речення у такий спосіб, що член, функціонально відповідний до підмету, стоїть у аблятиві, а член, функціонально відповідний присудку, є *participium (praesentis* для одночасності, *perfecti* – для випередження дії), який узгоджується з підметом у роді, числі, відмінку. У такий спосіб можуть (але не повинні) бути рівноважно замінені обставинні речення переважно часу, але також причини, допущення і умови. Умовою ж застосування цієї конструкції є те, що підмет підрядного речення не має бути в складі головного речення. Якщо б ця ситуація виникала, її можна було б уникнути через заміну цього підрядного речення на пасивний стан. У польській мові *ablativus absolutus* часто перекладається відповідним дієприкметниковим або прийменниковим зворотом.

Приклад:

Коли Троя була здобута, Еней прибув до Італії.
Troia capta Aeneas in Italiam venit.

Особовий займенник 3 особи, який належить до підмета головного речення, стоїть і тут у зворотній формі.

Якщо в реченні, яке відповідає абсолютному аблятиву, присудок не дієслівний, а іменний, то замість аблятива дієприкметника у ньому стоїть аблятив того іменника або прикметника, який є присудком (дієсловозв'язка не має відповідника, бо не має дієприкметника). Наприклад, *Cicerone et Antonio consulibus Augustus natus est*.

Подвійний акузатив. Акузатив може мати два додатки, один із яких є додатком ближчим (= що переходить у пасивній конструкції у підмет), а другий – додатком дальшим.

Розрізняють:

1. Подвійний акузатив особи і речі, після слів:

а) *doceo* (навчаю), *celo* (приховую) *aliquem aliquid*,

б) *posco*, *perosco*, *flagito*, *postulo* (вимагаю) *aliquem aliquid*.

Наприклад: *Doceo te linguam Latinam. Dei homines res futuras celaverunt. Caesar cotidie Haeduos frumentum flagitabat.*

2. Подвійний акузатив додатка і присудка, після слів:

а) *video*, *puto*, *iudico*, *duco* вважаю когось за щось;

б) *appello*, *dico*, *ponino*, *voco* називаю когось чимось;

в) *creo*, *eligo*, *declaro*, *designo* призначаю когось чимось;

г) *facio*, *efficio*, *reddo*, *fungo* роблю когось чимось,

д) *me praebeo*, *me praesto* показую себе чимось.

Наприклад: *Populus Romanus Ciceronem consulem creavit. Bonum te praesta. Appello te amicum.*

3. Подвійний акузатив особи і перешкоди, після слів із префіксом trans-, таких як traduco, traicio, transporto переводжу тощо.

Наприклад: Agesilaus copias Hellespontum traiecit.

Подвійний номінатив. Подвійний акузатив додатка і присудка, у разі якщо дієслово, що ним керує, вживається в пасивному стані, переходить у подвійний номінатив підмета і присудка.

Наприклад: Populus Romanus Ciceronem consulem creavit, у пасиви: Cicero a populo Romano consul creatus est.

Текст

Duobus litigantibus tertius gaudet. ·Cyrus bellum clam parabat Lacedaemoniis adiuvantibus. ·Hieme imminente plurimae aves avolant. ·Graeci advenientibus Persis Thermopylas ceperunt. Agesilaus magna praeda militibus locupletatis Ephesum exercitum reduxit. Regibus exactis Romae consules creabantur. ·Omnibus desperantibus vir audax animum non demittit. Populus Romanus socios de se optime meritos non deserit. Tiberio regnante multi cives proditionis¹⁾ accusati et capitis¹⁾ damnati sunt. ·Caesar hostibus fugatis in castra se recepit. Quod deo teste promiseris, id tenendum est. Athenienses Themistocle auctore urbem muris muniverunt. Exigua parte aestatis relicta Caesar in Britanniam proficiscitur. Romani Hannibale vivo numquam se sine insidiis fore existimabant.

Germani pellibus²⁾ utuntur magna corporis parte nuda. Magis auctoribus Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur. Sereno quoque caelo aliquando tonat. Roma Ciceronem patrem patriae dixit. Themistocles mare tutum reddidit. ·Themistosles se Argis non satis tutum videbat. Post Numam Pompilium Romani Tullum Hostilium regem creaverunt, cuius proavus in bello se fortissimum ducem praestiterat. Carthaginienses a

Romanis pacem petebant, postquam apud Zamam victi sunt. Xerxes Persarum rex ingentes exercitus mare traiecit. Indignum est propter unum omnes esse in metu. Caesar cognovit Gallos adversus se esse ingratos. Helvetii copias flumen Ararim traduxerunt. Constat ad salutem civium inventas esse leges. Hostes nostros praesidia deducturos esse credebant.

Зауваження: 1) Gen. criminis, який означає провину або покарання після так званого *verba iudicialia* (accuso, arcesso звинувачую, damno, condemno засуджую, absolvo, libero звільняю, coargo, convinco переконую тощо);

2) Ablativus instrumenti (знаряддя) стоїть після слів: utor вживаю, fruor користуюсь, fungor виконую, nitior опираюсь, potior захоплюю, vescor харчуюсь.

Lectio XXIII (vicesima tertia)

Coniunctivus. Умовний спосіб. Активний стан

Coniunctivus praesentis activi. Утворюється через додавання до основи praesentis суфікса -ē- в I дієвідміні, а також суфікса -ā- в II, III, IV дієвідмінах. Відмінювання:

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	laude-m	dele-a-m	lega-m	audi-a-m
2.	laudē-s	dele-ā-s	legā-s	audi-ā-s
3.	laude-t	dele-a-t	lega-t	audi-a-t
1.	laudē-mus	dele-ā-mus	legā-mus	audi-ā-mus
2.	laudē-tis	dele-ā-tis	legā-tis	audi-ā-tis
3.	laude-nt	dele-a-nt	lega-nt	audi-a-nt

Зауваження: кінцевий приголосний основи в I (-ā-) і III дієвідмінах (-ě-) зникає перед суфіксом кон'юнктива.

Coniunctivus imperfecti activi. Утворюється в усіх дієвідмінах однаково через додавання до основи praesentis суфікса -rē-. Закінчення ті ж самі, що і в praesens.

I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1. laudā-re-m	delē-re-m	legě-re-m	audī-re-m
2. laudā-rē-s	delē-rē-s	legě-rē-s	audī-rē-s
3. laudā-re-t	delē-re-t	legě-re-t	audī-re-t
1. laudā-rē-mus	delē-rē-mus	legě-rē-mus	audī-rē-mus
2. laudā-rē-tis	delē-rē-tis	legě-rē-tis	audī-rē-tis
3. laudā-re-nt	delē-re-nt	legě-re-nt	audī-re-nt

Зауваження: 1) Coniunctivus функціонально і формально близький до futurum (порівняй суфікс -ā-/-ē-, такий самий, як і у futurum I, III і IV дієвідмін), звідси походить відсутність часів fut. I і II в кон'юнктиві;

2) дієслова типу cario, -ēre мають con. praes. cariam, -ās тощо; con.imperf. carerem, -ēs тощо.

Coniunctivus perfecti activi. Утворюється для всіх чотирьох дієвідмін однаково від основи perfecti через додавання замість закінчення indic. perfecti -ī- суфікса -eri-, наприклад, laudav-I → laudav -erim. Відмінювання:

	Singularis	Pluralis
1.	laudav -erim	laudav -erimus
2.	laudav -eris	laudav -eritis
3.	laudav -erit	laudav -erint

Зауваження: крім 1 ос. sing, цей час формально ідентичний до fut. II.

Coniunctivus plusquamperfectum activi.

Утворюється також однаково для всіх чотирьох дієвідмін від основи perfecti через додавання замість закінчення indic. perfecti \bar{i} → суфікса $-isse-$, наприклад, laudav-i laudav -issem. Відмінювання (для чотирьох дієвідмін):

	Singularis	Pluralis
1.	laudav -issem	laudav -issēmus
2.	laudav -issēs	laudav -issētis
3.	laudav -isset	laudav -issent

Coniunctivus до допоміжного дієслова sum

	Sing.	Plur.		Sing.	Plur.
Praesens	1. sim	sīmus	Imperfec- -tum	1. essem	essēmus
	2. sīs	sītis		2. essēs	essētis
	3. sit	sint		3. essēt	essent
Perfec- tum	1. fu -erim	fu - erimus	Plusquam- perfec- tum	1. fu -issem	fu -issēmus
	2. fu -eris	fu - eritis		2. fu -issēs	fu -issētis
	3. fu -erit	fu - erint		3. fu -isset	fu -issent

Зауваження: у coniunc. imperf., крім essem і т.д., існують форми: forem, -ēs. -et, forēmus, -ētis, -ent.

Уживання кон'юнктивуа. З погляду зору значення спосіб – це категорія, яка виражає стосунок мовця до змісту висловлювання. Індикатив (дійсний спосіб) виражає нейтральне об'єктивне ставлення, яке обмежується

позитивним або негативним судженням (можна сказати, що це – відсутність способу, оскільки відсутнє ставлення мовця до змісту висловлювання). Кон'юнктив і імператив виражають суб'єктивне ставлення мовця до сказаного – емоційне або вольове (і тому це способи *sensu stricto*). З погляду синтаксису кон'юнктив може виконувати функцію суто формальну, синтаксичну як показник залежності речення, у якому він уживається, від головного речення.

Кон'юнктив у латині виконує подвійну функцію:

I. **Семантичну**, яка полягає у вираженні або різних обумовленнях роду, або побажання чи наказу (заборони).

II. **Граматичну** (синтаксичну), що полягає у відзначенні синтаксичної залежності речення, у якому є кон'юнктив, від головного речення.

Перший рід кон'юнктива перекладається польським умовним або наказовим способами, а другий – дійсним способом. Розподіл цих обох функцій полягає в тому, що кон'юнктив у семантичній ролі постає насамперед у головних реченнях, але й у підрядних, якщо зміст речень вимагає його застосування. Кон'юнктив у синтаксичній функції спостерігається тільки у реченнях підрядних, і то не в усіх, бо тут можливий також індикатив або кон'юнктив у семантичній функції.

I. **Кон'юнктив у семантичній функції**. Тут існують 2 групи значень, і це впливає з того факту, що в латинському кон'юнктиві зливаються в одну морфологічну категорію два первісні (праіндоевропейські) способи:

а) власне-кон'юнктив, який виражає обумовлення або припущення;

б) оптатив, спосіб, що формально в латині зникає (але відомий, наприклад, у грецькій мові). Обидві ці функції, в межах яких існує подальше розрізнення, ми розпізнаємо переважно з контексту.

II. Кон'юнктив, який виражає **обумовленість** або **вагання**:

а) **Coniunctivus potentialis** (можливості) виражає можливість цієї дії і вживається в *praesens* і *perfectum* щодо теперішнього або (рідше) щодо минулого в *imperfectum*, але тільки у виразах безособового характеру в 2 ос. *sing.* як, наприклад, *crederes, putares, diceres* тощо. Наприклад: *Quis hoc credat? Haud facile dixerim;*

б) **Coniunctivus irrealis** (недійсності) виражає нереальність цієї дії і вживається в *imperfectum* щодо теперішнього і у *plusquamperfectum* щодо минулого. Наприклад: *Sine amicis vita tristis esset;*

в) **Coniunctivus dubitativus** (*deliberativus*), кон'юнктив сумніву виражає непевність, розмірковування мовця і вживається в питальних реченнях у *praesens* щодо теперішнього, в *imperfectum* – щодо минулого. Наприклад: *Quid faciam? Quo me vertam? Quid facerem? Quid agerem?*

Зауваження: В усіх вищезазначених відмінюваннях кон'юнктива заперечення *non*.

2. Кон'юнктив, який виражає **побажання (наказ)**. У цьому характері кон'юнктив взаємно доповнюється з імперативом, який виражає наказ, якщо йдеться про *praesens*, найчастіше вживаний в 2 особі. Заборону взагалі не може виразити.

а) **Coniunctivus optativus** (побажання) виражає побажання, яке мовець вважає або можливим до виконання, і тоді застосовується *praesens* щодо теперішнього і *perfectum* щодо минулого, або неможливим до реалізації, і тоді застосовується *imperfectum* щодо теперішнього і *plusquamperfectum* щодо минулого. На початку речення в першому випадку може, а у другому випадку повинна стояти частка *utinam* як би (або ж у 1 випадку може бути *velim, nolim, malim*, а в 2 випадку має

вживатися *vellem, nollem, mallet*, форми *con. praes. i imperf.* від *volo* хочу, *nolo* не хочу, *mallo* волю, див. с. 115). Наприклад: *servare potuisses*. Заперечення *-ne*. Можливе це побажання чи ні, залежить від настрою мовця;

б) **Coniunctivus hortativus** (заклику) виражає заклик у 1 ос. *pluralis* у *praesens*. Наприклад: *Gaudeamus igitur*;

в) **Coniunctivus iussivus** (наказу) виражає наказ у 3 ос. *sing* і *plur.* у *praesens*. Наприклад: *Videant consules, ne quid respublica detrimenti capiat* (нехай слідкують консули, аби республіка не зазнала якоїсь шкоди);

г) **Coniunctivus prohibitivus** (забори) виражає заборону в 1 особі *plur.*, а також в 3 особі *sing.* і *plur.* у *praesens*, а в 2 особі *sing* і *plur.* у *perfectum*; заперечення **ne**. Наприклад: *Ne timeamus mortem. Ne dixeris, quod verum non est*;

д) **Coniunctivus concessivus** (припущення) означає припущення і вживається в *praesens* щодо теперішнього, в *perfectum* щодо минулого. Заперечення *-ne*. Наприклад: *Omnia possideat, non possidet aëra Minos*.

Текст

Fortunam citius reperias, quam retineas. Haud facile discerneres, utrum Hannibal imperatori, an exercitui carior esset. Hoc sine ulla dubitatione confirmaverim eloquentiam rem esse omnium rerum difficilliam. Sine auxilio amici servatus non esses. Quis putavisset suam Aristidi iustitiam esse nocituram? Vincat utilitas rei publicae. Moriar, si verum non dico. Amemus patriam. Donis impii ne placare audeant deos. Libenter haec cum summis et clarissimis viris disputarem. Qui dedit beneficium taceat, narret, qui accepit. Utinam quietis temporibus haec inter nos studia exercere possemus. Utinam hostis omnes secum suas copias eduxisset. Amemus parentes nostros. Quis non assenserit Ciceroni, qui dixerat veram amicitiam sempiternam esse. Naturam expellas furca, tamen

usque recurret. Sine auxilio Johannis III Polonorum regis Vindobona superata et a Turcis capta esset. Quisque ingenium suum cognoscat et severus iudex suorum vitiorum et virtutum sit. Rem tene, verba sequentur. Caesar, quos laborantes viderat, his subsidium misit.

Lectio XXIV (vicesima quarta)

Coniunctivus praesentis passivi. Утворюється через заміну в кон'юнктиві praesentis activi активних закінчень на пасивні (-r, -ris, -tur, -mur, -mini, -ntur). Відмінювання:

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	laude-r	dele-a-r	lega-r	audi-a-r
2.	laudē-ris	dele-ā-ris	legā-ris	audi-ā-ris
3.	laudē-tur	dele-ā-tur	legā-tur	audi-ā-tur
1.	laudē-mur	dele-ā-mur	legā-mur	audi-ā-mur
2.	laudē-mini	dele-ā-mini	legā-mini	audi-ā-mini
3.	laude-ntur	dele-a-ntur	lega-ntur	audi-a-ntur

Coniunctivus imperfecti passivi. Утворюється, як і con. praes. pass., через заміну в кон'юнктиві imperfecti activi активних закінчень пасивними. Відмінювання:

	I дієвідм.	II дієвідм.	III дієвідм.	IV дієвідм.
1.	lauda-re-r	delē-re-r	lega-re-r	audī-re-r
2.	laudā-rē-ris	delē-rē-ris	legē-rē-ris	audī-rē-ris
3.	laudā-rē-tur	delē-rē-tur	legē-rē-tur	audī-rē-tur
1.	laudā-rē-mur	delē-rē-mur	legē-rē-mur	audī-rē-mur
2.	laudā-rē-mini	delē-rē-mini	legē-rē-mini	audī-rē-mini
3.	lauda-re-ntur	delē-re-ntur	legē-re-ntur	audī-re-ntur

Зауваження: дієслова III дієвідміни типу *capio* мають *con. praes. pass.:* *capiar, -aris etc., con. imperf. pass. caperer, -ēris* тощо.

Coniunctivus perfecti passivi. Утворюється для всіх 4 дієвідмін однаково через додавання до *participium perfecti passivi* кон'юнктива *praesentis* від *sum*. Відмінювання:

	Singularis		Pluralis	
1.	laudatus, -a, -um	sim	laudati, -ae, -a	sīmus
2.	-//-	sīs	-//-	sītis
3.	-//-	sit	-//-	sint

Coniunctivus plusquamperfecti passivi. Утворюється аналогічно до *coniunctivus perfecti passivi* через додання до *participium perfecti passivi* кон'юнктива *imperfecti* від *sum*. Відмінювання:

	Singularis		Pluralis	
1.	laudatus, -a, -um	essem	laudati, -ae, -a	Essēmus
2.	-//-	essēs	-//-	Essētis
3.	-//-	esset	-//-	Essent

В. Кон'юнктив у синтаксичній функції. Він не виражає жодного змісту вищевказаних значень, але служить для позначення синтаксичної залежності речення, у якому він уживається. Вживання однієї з 4 часових форм кон'юнктива залежить тут від двох чинників: а) часу в головному реченні; б) відношення, у якому перебуває дія підрядного речення (яке має отримати кон'юнктив), до дії головного речення: чи вона одночасна, чи попередня, чи наступна. Правила, які регулюють вживання кон'юнктива в підрядних реченнях за названими критеріями, називаються *consecutio temporum* (правила послідовності часів).

1. Якщо в головному реченні стоїть один із головних часів (*praesens, futurum I, futurum II*), то в підрядному реченні, яке вимагає кон'юнктива, стоїть:

а) для одночасної дії – *coniunctivus praesentis*,

б) для дії попередньої – *coniunctivus perfecti*.

2. Якщо в головному реченні стоїть один із історичних часів (*imperfectum, perfectum, plusquamperfectum*), то в підрядному реченні, яке вимагає кон'юнктива, стоїть:

а) для одночасної дії – *coniunctivus imperfecti*,

б) для дії випереджальної – *coniunctivus plusquamperfecti*.

З огляду на це *con. praesentis* і *imperfecti* служать для вираження одночасності, а *con. perfecti* і *plusquamperfecti* для вираження попередньої дії.

3. Для вираження дії пізнішої (яка має настати) вживаються:

а) після головних часів – *coniunct. praes.* описової дієвідміни активного стану (форми на *-ūrus sim* тощо),

б) після історичних часів – *coniunct. imperf.* описової дієвідміни активного стану (форми на *ūrus essem*).

Однак якщо з контексту, тобто із значення головного речення випливає, що в підрядному реченні йдеться про майбутнє (або ж якщо не можна утворити описової дієвідміни активного стану, бо відсутній *part. perf. passivi*, або речення перебуває в пасивному стані), то в такому разі можна вжити:

а) після головних часів – *coniunct. praes.* для звичайного майбутнього (*fut. I*), *coniunct. perf.* для попереднього майбутнього (*fut. II*);

б) після історичних часів – *coniunct. imperf.* для звичайного майбутнього (*fut. I*), *coniunct. plusquamperf.* для попереднього майбутнього (*fut. II*).

Отже, *coniunct. present. i imperfecti* означають одночасність (див. вище) або *fut. I* (після головних або історичних часів), а *coniunct. perfecti i plusquamperf.* виражають випередження (див. вище) або *fut. II*.

Приклади:

video, quid	[facias	vidi, quid	[faceres
		feceris			fecisses
		facturus sis			facturus esses

Зауваження: 1) якщо речення з кон'юнктивом залежить від неособових форм дієслова (*verbum infinitum = infinitivus, participium, gerundium* або *supinum*), то час кон'юнктива визначає особова форма (*verbum finitum*) речення, ієрархічно найближчого; тільки *infinitivus perfecti* трактується як минулий час;

2) так званий *praesens historicum* (див. с. 83) трактується зазвичай як минулий час;

3) у реченнях із кон'юнктивом особовий займенник 2 особи, що належить до підмета головного речення, стоїть у зворотній формі;

4) як видно з вищесказаного, кон'юнктив у синтаксичній функції не виражає ані часу, ані модальності (способу), а тільки відношення дії.

Текст

Pythagorei, quid quoque die dixerint, audiverint, egerint, commemorant vesperi. Romani timebant, ne ab hoste circumvenirentur. Nescio, quidnam¹⁾ causae sit, cur nullas ad me litteras des. Labienus litteras Caesari mittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset. Galli, quae Caesar imperaret se facturos esse polliciti sunt. Caesar eis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit. Caesar, quid hostes consilii caperent, exspectabat. Helvetii constituerunt

sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret. Dionysius cum in communibus suggestis consistere non auderet, contionari ex alta turri solebat. Pythagoras cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolavisse dicitur. Miltiades accusatus est, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus infectis rebus discessisset. Themistocles persuasit populo²⁾, ut pecunia publica classis centum navium aedificaretur.

Sulla iussit malo poetae praemium tribui ea condicione, ne quid postea scriberet. Dionysius tyrannus, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Conon cum urbem patriam obsideri audivisset, non quaesivit, ubi ipse tuto viveret, sed unde praesidio posset esse civibus suis. Athenienses miserunt Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis. Diogenes disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. Caesar cohortatus est Aeduos ut controversiarum³⁾ obliviscerentur. Vercingetorix Gallos hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant (caperent). Aristides, cum animadvertisset quendam scribentem ut patria⁴⁾ pelleretur, quaesisse⁵⁾ ab eo dicitur, quare id faceret. Negat Aristides quidquam utile esse, quod cum honestate pugnet.

Зауваження: 1) Quid causae – genet. partitivus;

2) на відміну від польської мови, дієслова insidior підстерігаю, irascor гніваюся, medeor лікую, nubo виходжу заміж, parco милую, persuadeo переконую, studeo стараюсь, supplico благаю вимагають давального відмінка;

3) Obliviscor керує генетивом (порівняй генетив після verba memoriae et oblivionis);

4) після pello виганяю стоїть ablativus separationis (пор. с. 41) без прийменника;

5) Quaero питаю когось про щось вживається з: aliquid ex (a, de) aliquo або ex (a, de) aliquo ut.

Lectio XXV (vicesima quinta)

Неправильні дієслова (Verba anomala).

Відмінюються нерегулярно тільки в praesens (indicat.) і, зважаючи на обставини, в часах, утворених від praesens:

а) Sum, esse, fui – див. вище; подібно до sum відмінюються possum, posse, potui можу, див. с. 28 і prosum, prodesse, profui допомагаю, див. с. 62.

б) fero, ferre, tuli, latum несу:

Indicativus:

Praesens	1.	ferō	Praesens	Feror
activum:	2.	fer-s	passivum:	fer-ris
	3.	fer-t		fer-tur
	1.	feri-mus		feri-mur
	2.	fer-tis		feri-mini
	3.	feru-nt		feru-ntur

Imperfectum: act. ferēbam, -ās тощо, pass. ferebar, -āris тощо.

Futurum: act. feram, -ēs тощо, pass. ferar, -eris тощо.

Perfectum: act. tuli, -isti тощо, pass. latus, -a, -um тощо.

Coniunctivus:

Praesens: act. feram, -ās тощо, pass. ferar, -āris тощо.

Imperfectum: ferrem, -ēs тощо, pass. ferrer, -eris тощо.

Imperativus:

Praesens: act. fer, ferte; pass. ferre, ferimini.

Futurum: act. ferto, ferto, fertote, ferunto.

Participium: praes. ferens, ferentis, perfecti: latus, -a, -um

Infinitivus: praes. ferre, perf. Tulisse

Зауваження: як і fer, мають imperativus дієслова dicō, ducō і facio. тобто: dic, duc, fac (pl. dicite тощо).

в) Eo, ire, ii, itum йду:

Indicativus:		Coniunctivus:	
Praesens:	1. eo imus	eam Eāmus	
	2. is itis	eās Eatis	
	3. it eunt	eat Eant	
Imperfectum:	ibam, -ās тощо	irem, -ēs тощо	
Futurum:	ibo, -is тощо		
Perfectum:	ii, iisti тощо	ierim, -is тощо	
Imperativus:	praes. i, ite;	fut. itō, itō, itōte, euntō	
Participium:	praes. iens, euntis	fut. iturus, -a, -um	
Infinitivus:	Ire		

Gerundium: eundi, -o і т.д. Gerundivum: eundus, -a, -um;

г) Fio, fieri, factus sum стаю:

Indicativus		Coniunctivus	
Praesens:	1. fio Fimus	fiam fiāmus	
	2. fis fitis	fiās fiātis	
	3. fit fiunt	fiat fiant	
Imperfectum:	fiebam, -as тощо	fierem, -es тощо	
Futurum:	fiam, fiēs тощо		
Perfectum:	factus, -a, um sum (pass. до facio).		
Imperativus:	praes. fi, fite		
Participium:	–	perf. factus, -a, -um; fut. futurus, -a, -um.	
Infinitivus:	fieri, perf. factum esse, fut. futurum esse (fore).		

Зауваження: *fiо* відіграє роль *passivum* до *faciо* в часах, утворених від *praesens*;

д) *Volo, velle, volui* хочу:

	Indicativus		Coniunctivus
Praesens:	1. volo	volumus	velim velimus
	2. vis	vultis	velis velitis
	3. vult	volunt	velit velint
Imperfectum:	volebam, -as тощо		vellem, -es тощо
Futurum:	volam, voles тощо		
Perfectum:	volui тощо		voluerim тощо
Infinitivus:	Velle		

е) *Nolo, nolle, nolui* не хочу:

	Indicativus		Coniunctivus
Praesens:	1. Nolo	nolumus	nolim nolimus
	2. non vis	non vultis	nolis nolitis
	3. non vult	nolunt	nolit nolint
Imperfectum:	nolebam, -as тощо		nollem, -es тощо
Futurum:	nolam, noles тощо		
Perfectum:	nolui тощо		noluerim тощо
Imperativus:	praes. noli, nolite;		fut. nolitote, nolunto (plur.)
Infinitivus:	nolle;		

ж) *Malo, malle, malui* надаю перевагу.

	Indicativus		Coniunctivus
Praesens:	1. malo	Malumus	malim malimus
	2. mavis	Mavultis	malis malitis
	3. mavult	Malunt	malit malint
Imperfectum:	malebam, -as тощо		malle, -es тощо

Futurum:	malam, males тощо	
Perfectum:	malui тощо	maluerim тощо
Infinitivus:	malle;	

и) Edo, ēdēre, ēdī, ēsum ім:

	Indicativus		Coniunctivus
Praesens:	1. Edō	edimus	edam, edās тощо
	2. edis (ēs)	editis (ēstis)	
	3. edit(ēst), pass. ēstur	edunt	
Imperfectum:	edebam тощо	ederem тощо: або essem і т.д.	
Futurum:	edam, edes тощо		
Imperativus:	ede (ēs), edite (ēste); fut. edito (ēsto), editote (ēstote), edunto.		
Infinitivus:	edere (ēsse)		

Дієслова з неповною парадигмою відмінювання (Verba defectiva)

а) дієслова: coepi, coepisse почав, odi, odisse ненавиджу, meminī, meminisse пам'ятаю відмінюються тільки в perfectum і в часах, утворених від perfectum, маючи, однак, значення презенсне;

б) інші: Inquam кажу, praes.: inquam, inquis, inquit, – inquit, fut.; inquires, inquiet; perf. inquit.

aio говорю; praes.: aio, ais, ait, – aiunt;

imperf.: aiebam, aiebas, aiebat, – aiebant.

Текст

Se ipsum vincere, quod difficile factu est, pauci possunt. Recte odimus errorem, quae avaritia vocatur. Idem

velle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Notum est, quod Archimedes ad militem Romanum dixit, noli¹⁾ tangere circulos meos. Miltiades in carcerem publicum coniectus est, ubi diem supremum²⁾ obiit. Maiores nostri pro patria maxima pericula subibant. Abi in malam partem. Si velim Hannibalis proelia omnis describere, dies me deficiat. Homines hoc uno a bestiis differunt, quod rationem habent. Delibera hoc, dum ego redeo. Ager, cum multos annos quievit, uberiores fruges effere solet. Hannibal iam scalis subibat muros²⁾, cum repente porta patefacta Romani erumpunt. Socrates cum facile posset educi e custodia, noluit. Quidquid id est timeo Danaos et dona ferentes. Fieri potest, ut quis id, quod sentit, eloqui non possit. Accipere praestat quam inferre iniuriam. Tempus est me hinc abire. Belgae Germanos diutius in Gallia versari nolebant. Belgae populi Romani exercitum hiemare in Gallia moleste ferebant. Epicurus voluptatem summum bonum esse vult.

Зауваження: 1) заборону можна виразити в 2 особі описовими формами: *noli, nolite* з інфінітивом, *cave* з *coniunct. praes.* (*cave hoc facias*), *fac ne* з *coniunct. praes.* (*fac ne hoc dicas*);

2) дієслова з префіксами *circum, praeter, trans* завжди керують акумулятивом, а дієслова з префіксами *ad, cum, in, ob, per, sub* часто.

Lectio XXVI (vicesima sexta)

Синтаксис речень. Речення – це висловлення, що містять у собі особову форму дієслова, тобто присудок. Речення, як і будь-які висловлювання, класифікуються залежно від того, яку позицію має мовець стосовно висловленого ним змісту. Для вираження цього, як відомо,

служить категорія способу. Якщо ця позиція нейтральна, об'єктивна, то ми маємо справу з реченням дійсного способу, сутність якого становить зміст інтелектуальний. Якщо ж позиція ця суб'єктивна і мовець зацікавлений у висловленні, то тоді маємо справу з реченням або питальним, сутність якого становить чинник емоційний (цікавість), або наказовим, у якому слово забирає вольовий настрій мовця.

Складні речення класифікуються за взаємним відношенням речень. Відношення це може бути сурядним або підрядним. І тому ми маємо справу з реченнями головними, а також надрядними і підрядними. Надрядне речення може бути, але не повинно бути, головним реченням.

Головні речення. У головних реченнях присудок уживається в такому способі і часі, яких вимагає зміст речення.

Підрядне речення. Виконує синтаксичну функцію окремих членів надрядного речення. Унаслідок цього підрядні речення поділяються за основними елементами речення на такі: підметові, додаткові, означальні, обставинні (часу, причин, допустові, умовні, наслідку тощо), присудкові.

У підрядних реченнях стоїть або 1) в індикативі або кон'юнктиві зі смисловою функцією; або 2) в кон'юнктиві з функцією синтаксичною (за принципом *consecutionis temporum*).

I. Підрядні речення з присудком в індикативі або кон'юнктиві зі смисловою функцією. Уживання способу залежить тут від змісту речення так як у головних реченнях. Що ж стосується кон'юнктива, то він має

сміслову функцію так, як у головному реченні, і відповідно до того повинен бути тлумаченим. Сюди належать підрядні речення, які починаються з таких сполучників:

1. Займенники відносні і неозначені. Відкривають відносно-означальні речення і мають присудок у такому способі, як цього вимагає їхній зміст. Наприклад: *Quem di diligunt adulescens moritur*.

2. *Quia, quoniam, quod, quando (quandoquidem, siquidem)* «оскільки, що». Відкривають підрядні речення причини і присудок мають в індикативі. Про *cum causale* с. 129. Наприклад: *Sapiens legibus paret, quia id salutare maxime putat*.

3. *Quod* «що». Підрядні речення додаткові і підметові виражаються в латині за допомогою *accusativus cum infinitivo* тільки після певних груп слів, пор. с. 96. В інших випадках вони розпочинаються сполучником *quod* (або *ut*, порівняй с. ??). Сполучник *quod* уживається:

а) після *verba affectus*, якщо мова йде радше про причину ніж додаток, порівняй *Dolebam, quod socium amiseram*;

б) після займенників або вказівних прислівників, які розкривають підрядні речення: *hoc, id, illud, ex eo, inde*, наприклад: *Homines hoc plurimum a bestiis differunt, quod rationem habent*;

в) після виразів, які містять судження про зміст підрядного речення: *bene, male, fit, accidit, venit* тощо, наприклад: *Bene accidit, quod legati Allobrogum Romam venerunt*.

4. *Si* якщо, коли, *nisi* якщо не і тощо. Відкривають умовні підрядні речення. Умовне підрядне утворює разом із головним реченням умовний період, у якому підрядне речення (умовне) є попередником (*protasis*), а надрядне (головне) – наступником (*apodosis*). У латині існують три

умовні періоди залежно від відношення, у якому, на думку мовця фіксується умова того, що відбувається насправді.

а) дійсний період, якщо умова узгоджується з дійсністю (*modus realis*). У обох реченнях присудок уживається в індикативі потрібного часу (в наступнику може бути *imperativus*). Наприклад: *Naturam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus. Si vis pacem, para bellum;*

б) можливий період (*modus²⁾ potentialis*), коли мовець хоче показати, що висловлена ним умова може конкретно відбутися. В обох реченнях вживається присудок у кон'юнктиві *potentialis*, тобто *coniunctivus praesentis* для теперішнього і майбутнього часів, і *coniunctivus perfecti* для минулого. Наприклад: *Si velim Hannibalis proelia omnia describere, dies me deficiat;*

в) недійсний період (*modus irrealis*), коли мовець трактує що умову як таку, що не узгоджується з дійсністю. В обох реченнях стоїть у цьому разі в латині *coniunctivus irrealis*, тобто *coniunctivus imperfecti* для теперішнього і майбутнього часів, і *coniunctivus plusquamperfecti* для минулого. Наприклад: *Medici, si omnibus morbis mederi possent, felicissimi essent hominum.*

Зауваження: 1) може статися, що попередник і наступник належать до різних періодів (змішаний умовний період), наприклад: *Memoria minuitur, nisi eam exerceas;*

2) у польській мові можливий і недійсний періоди не розрізняються.

5. *Dum, modo, dummodo* «тільки б, аби тільки», заперечення *ne*. Відкривають умовні речення, наступником яких є речення побажальне. Наприклад *Oderint, dum metuant*. Нехай ненавидять, аби тільки боялись (= якщо тільки бояться).

Текст

Caesar ea legione quam secum habebat militibusque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno ad montem Iuram murum fossamque perducit. Quaecumque ad oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Germaniae moribus proponere. Gaudeo, quod vales. Voluptas semovenda est, quando ad maiora quaedam nati sumus. Quamcumque in partem milites nostri impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens, officium sit non reddere. Hercules numquam ad deos abisset, nisi, cum inter homines esset, eam viam sibi virtute munivisset. Parvi sunt foris arma, nisi est consilium domi. Quis hoc credat, nisi sit pro teste vetustas? Si Conon non advenisset, Agesilaus Asiam regi eripuisset. Desines timere, si sperare desineris. Catilina nihil cogitavit, nisi caedem, rapinas, incendia. Multi omnia recta et honesta neglegunt, dummodo potentiam consequantur. Summas laudes merentur Athenienses dummodo ne tam leves fuissent. Gallorum fortissimi sunt Belgae propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt. Si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Si fuerit occasio manu, si minus, locis nos defendemus. Hanc viam si asperam esse negem, mentiar. Nisi fortiter coërcebis cupiditates, facile voluptatum illecebris irretieris. Homo miser est nisi virtutem colit. Si feceris, quod ostendis, magnam habebō gratiam, si non feceris, ignoscā. Solem e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt.

Зауваження: 1) Nisi після заперечення означає «мабуть»;

2) Si non або si minus вводить другу, заперечну версію умовного речення.

Lectio XXVII (vicesima septima)

I. Підрядні речення з присудком в індикативі або кон'юнктиві зі смисловою функцією – продовження.

6. Означальні займенники і прислівники такого типу: *quantus* «який великий» – (*tantus* «настільки великий»), *qualis* «який» – (*talis* «такий»), *quot* «скільки» – (*tot* «стільки»), *quam* «як» – (*tam* «так»), *ut* «як» – (*ita* «так») тощо, або порівнювальні частки *atque*, *ac*, які стоять після прикметників, що означають подібність або рівність (*similis*, *ac* «подібний, як», *alius*, *ac* «інший, ніж» тощо) виражають дійсне порівняння і мають присудок в індикативі потрібного часу. Наприклад: *Tantum scimus, quantum memoria tenemus. Miltiades cum totidem navibus, atque erat profectus, Athenas rediit.*

7. Сполучники: *tamquam*, *quasi*, *ut si*, *velut si*, *ac si* «якби, начебто» виражають мислиме порівняння, недійсне і поєднуються з кон'юнктивом *irrealis* або на підставі *consecutio temporum*. Наприклад: *Sequani Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrebant.*

8. *Quamquam* «хоча» відкриває допустове речення, яке має присудок в індикативі потрібного часу. Напр.: *Quamquam Aristides abstinentia excellebat, tamen exsilio decem annorum multatus est.*

9. *Etsi*, *etiamsi*, *tametsi* «хоча, хоча б» також відкривають допустові речення і керують синтаксисом умовних речень, тобто для дійсного вживається *indicativus*, для можливого *coniunctivus potentialis*, для недійсного *coniunctivus irrealis*, наприклад: *Caesar, etsi nondum hostium consilia cognoverat, tamen fore id, quod accidit, suspicabatur. Honestum etiamsi a nullo laudetur, natura est laudabile.*

10. Сполучники: *licet*, *ut*, заперечення *ne*, «хоча б», відкривають допустове речення і постулюють присудок у

кон'юнктиві *praesentis* або *perfecti* (*con.potentialis*).
Наприклад: *Non est magnus pumilio licet in monte constiterit.*

Зауваження: про сполучник *quamvis* і *cum concessivum* див. с. 129.

11. Сполучники: *ut, ubi, ut primum, ubi primum, cum primum, simul, simulac, simulatque, postquam, posteaquam* «коли, як тільки» відкривають часове речення, яке виражає попередню дію щодо дії головного речення і має присудок в індикативі *perfecti*. Наприклад: *Ubi de Caesaris adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt.*

Якщо це дія в минулому повторювалася (*iterativum*), то після цих сполучників уживається *indic. perfecti, plusquamperfecti* або *futuri II* залежно від того, що є в головному реченні – *praesens, imperfectum* або *futurum I*. Наприклад: *Ut quisque Verris animum aut oculos offenderat, in lautumias coniciebatur.*

12. *Dum* «поки, тоді як» відкриває підрядне речення часу з дією, одночасною стосовно дії головного речення виражаючи перебіг дії. Поєднується з індикативом *praesentis*. Наприклад: *Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur.*

13. *Dum, donec, quoad, quamdiu* «поки, доти, поки» відкривають також підрядне часу з дією одночасною, виражаючи перебіг дії, але поєднуються з індикативом усіх часів. Наприклад: *Donec eris felix, multos numerabis amicos.*

14. *Dum, donec, quoad* «доки (не)» відкривають підрядне часу з одночасною дією, але із зазначенням закінчення дії. Ці сполучники поєднуються: а) для вираження дійсної дії з індикативом *praesentis, perfecti* або *futuri II*; б) для вираження мислимої дії (очікуваної або можливої) з кон'юнктивом *praesentis* (після головних часів), *imperfecti* (після історичних часів). Наприклад:

Delibera hoc dum ego redeo. Rusticus exspectat, dum defluat amnis.

15. *Antequam, priusquam* (часто розділювані *ante – quam, prius – quam*) «перш ніж, перед тим як» відкривають підрядне часу, яке виражає наступну дію стосовно дії головного речення. У такому разі присудок стоїть: а) для дійсної дії в індикативі *praesentis, perfecti* або *futuri II* (*praesens* має значення *fut.I*); б) для очікуваної або можливої дії в кон'юнктиві. Наприклад: *Priusquam de ceteris rebus respondeo, de amicitia pauca dicam. Caesar, priusquam se hostes ex fuga reciperent, in fines Suessionum exercitum duxit.*

16. *Cum* (*temporale*) «коли» відкриває підрядне речення часу, не виражаючи, який зв'язок постає між діями підрядного часу і головного речення (мова йде лише про обставину часу без зазначення, про що йдеться – про одночасність, передування чи наступність. Поєднується з індикативом, наприклад: *Cum Caesar in Italiam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani.*

17. *Cum* (*explicativum*) «коли» відкриває також підрядне речення часу без зазначення відношення дії, у тому разі, коли йдеться про вираження ідентичності змісту обох речень через їхній збіг у часі (звідси один і той самий підмет і той самий час в обох реченнях), наприклад: *Cum tacent, clamant.*

18. *Cum* (*iterativum*) «усякий раз як» відкриває підрядне часу з багаторазовою дією і поєднується з індикативом. Наприклад: *Oracula Graeci consulebant, cum bella erant inituri.*

19. *Cum* (*inversum*) «тоді як, тимчасом коли» тощо. Виражає одночасність або попередню дію як сполучник, що логічно впроваджує надрядне речення, тоді як у формально головному реченні є означення часу (зазвичай у поєднанні з *iam, vix, aegre, nondum* «вже, ледь, ледве, ще

не»). Речення, що починається з cum, має в такому разі присудок в індикативі perfecti або praesentis historici, а головне речення (що виражає de facto обставину часу) має тоді indicativus imperfecti для одночасності або plusquamperfecti для попередньої дії, наприклад: *Iam dilucebat, cum consul signum dedit.*

Текст

Ut sementem feceris, ita metes. Plerique talem amicum habere volunt, quales ipsi esse non possunt. Aliud dicis ac sentis. Iniurias etiamsi ulcisci possem, tamen oblivisci mallet. Ut desint vires tamen est laudanda voluntas. Ne sit summum malum dolor, malum certe est. Medici quamquam intellegunt saepe, tamen numquam dicunt aegris eos esse morituros. Caesar cum primum per anni tempus potuit, ad exercitus contendit. Lacedaemonii postquam audiverunt muros instrui legatos Athenas mittunt, qui id fieri vetarent. Themistocles, ut Lacedaemonem venit, adire magistratus noluit. Aristides sexto fere anno, postquam erat expulsus, restitutus est. Ubi consulueris mature facto opus est. Dum ea Romani parant consultantque iam Saguntum summa vi oppugnabatur. Lacedaemoniorum gens fortis fuit, dum Lycurgi leges valebant. Cato quoad vixit, virtutem laude crevit. Epaminondas ferrum in corpore usque eo retinuit, quoad renuntiatum est vicisse Boeotios. Horatius Cocles impetum hostium sustinuit, quoad ceteri pontem interromperent. Caesar non exspectandum sibi statuit, dum in Santones Helvetii pervenirent. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli flumen transire non dubitaverunt. Oppidum Britanni vocabant, cum silvas impeditas vallo atque fossa muniverant. Helvetii fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Cum proelium inibitis, memineritis decus, gloriam, libertatem in manibus vestris esse. Epaminondas non prius bellare

destitit, quam urbem Lacedaemoniorum obsidione clausit. De Carthagine non ante vereri desinam, quam illam excisam esse cognovero. Membris utimur, priusquam didicimus cuius utilitatis causa ea habemus. Numidae, priusquam ex castris subveniretur, in proximos colles discedunt. Ager cum multos annos quievit, uberiores fruges effere solet. Confirmantur nostra consilia cum sentimus prudentibus idem videri. Hannibal iam scalis subibat muros, cum repente Romani porta patefacta erumpunt.

Lectio XXVIII (duodetricesima)

II. Підрядні речення з присудком у кон'юнктиві з виключно формальною функцією (coniunctivus obliquus). Як відомо, ця функція полягає у вираженні залежності цього речення від головного, а вживання часових форм зв'язане тут із правилами *consecutio temporum*. У цих реченнях кон'юнктив передається дійсним способом.

1. **Асиндетичні поєднання**, тобто так зване речення безпосереднього зв'язку (безсполучникові). Це підрядні речення, що найчастіше виражають мету або умову і не мають сполучника, а їхніх залежність виражена наявністю кон'юнктива. Наприклад: *Moneo te, videas, quid agas.*

2. **Ut, uti, ne** «щоб не». Сполучники, з яких починаються обставинні речення мети. Мають присудки в кон'юнктиві за правилами *consecutio temporum* з тим, що оскільки мета ніколи не передуює (а є або одночасною, або наступною в часі), то на практиці ніколи не ставиться *coniunctivus perfecti* або *plusquamperfecti*, а після головних часів завжди *con. praesentis*, після історичних часів – *con. imperfecti*. Наприклад: *Helvetii constituerunt sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret.*

3. Сполучники **ut, uti, ne** «щоб, щоб не» відкривають додаткові речення після слів, які означають:

а) піклуватися, просити (*verba curandi et postulandi*);

б) причинити, досягнути (*verba efficiendi et assequendi*);

в) заохочувати, радити (*verba hortandi et concedendi*).

Ці речення мають відтінок підрядних речень мети і тому трактуються в латині як речення мети і мають відповідний синтаксис.

4. **Ne, ne non** «щоб не, що не» відкривають додаткові речення після слів, що означають побоювання (*verba timendi*), але в латині трактуються також як речення мети і мають притаманний останнім синтаксис. Наприклад: *Metuo, ne frustra laborem susceperis*.

5. **Ne, quominus** «щоб» відкривають додаткові речення після слів, що означають супротив (*verba impediendi*), але в латині трактуються також як речення мети і мають синтаксис останніх. Наприклад: *Eraminondas non recusavit, quominus roenam subiret*.

6. Сполучники **ut, ut non** «що, що не» відкривають підрядні речення наслідку і мають присудок теоретично у кон'юнктиві за *consecutio temporum* із тим, однак, що після історичних часів може тут також стояти *con. praesentis* або *perfecti*, якщо того вимагає зміст речення. Але ніколи тут не стоїть *con. plusquamperfecti*. Наприклад: *Siciliam Verres ita vexavit, ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit*.

7. **Ut, ut non** «що, що не» відкривають підметові речення, якщо вони стоять після безособових виразів: *est, fit, accidit, contingit* «відбувається, діється», *restat, sequitur, efficitur* «виникає», *accedit* «випадає на долю», *mos est, consuetudo est* «є звичаєм» тощо. Ці речення мають відтінок речень наслідку і як такі трактується в латині. Наприклад: *Saepe fit, ut homines fallantur*.

8. **Quin** «щоб не, щоб, що». Це сполучник, який уживається після заперечних слів у головному реченні і відкриває собою:

а) речення мети після слів, що означають перешкоду (наприклад *temperare mihi non possum, contineri non possum* «не можу втриматися») або оминання, відсутність (*nihil praetermitto, non multum abest* «нічого не омину, не багато бракує»), наприклад: *Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conicerent*;

б) речення наслідку, наприклад *numquam tam male est Siculis, quin aliquid facete dicant*;

в) речення предметні і підметові після слів, що означають сумнів (наприклад *non dubito, non est dubium, quis dubitat* «не сумніваюсь, хто ж має сумнів») (наприклад *nemo dubitat, quin ante Homerum poëtae fuerint*).

У всіх цих реченнях присудок стоїть у кон'юнктиві за правилом *consecutio temporum*.

Текст

Caesar Labieno scribit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Leuctrica pugna immortalis sit necesse est. Huic imperat, quos possit, adeat civitates. Valetudinem tuam velim cures diligentissime. Nollem dixissem. Legibus idcirco omnes servimus, ut liberi esse possimus. Legem brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur. Caesar portas claudi iussit, ne quam oppidani iniuriam acciperent. Divitiacus Caesarem obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem statueret. Decrevit senatus, ut consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Caesar suis imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Dumnorix a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur. Catilina id agebat, ut rem publicam everteret. Themistocles persuasit populo, ut pecunia publica classis centum navium aedificaretur. Caesar milites cohortatus est, uti pristinae virtutis memoriam retinerent neu

perturbarentur animo. Epaminondas perfecit, ut auxilio sociorum Lacedaemonii privarentur. Germani nullum tempus intermiserunt, quin legatos trans Rhenum mitterent. Nemo fere est, quin, quemadmodum captae sint Syracusae, audiverit. Milites contineri non poterant, quin spe praedae in oppidum irrumperent. Trasybulo contigit, ut patriam a triginta tyrannis liberaret. His rebus fiebat, ut minus late Helvetii vagarentur. Verum est, ut bonos boni diligant. Est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus excellere. Epaminondas fuit disertus, ut nemo ei Thebanus par esset eloquentia. Ita vixi, ut non frustra me natum esse existimem. Socratis responso sic iudicas exarserunt, ut hominem innocentissimum capitis condemnarent. Mihi non est dubium, quin legiones venturae sint. Improbi semper sunt in metu, ne poena afficiantur aliquando. Labienus veritus est, ne hostium impetum sustinere non posset. Aetas non impedit, quominus litterarum studia teneamus. Histiaeus Milesius, ne res conficeretur, obstitit.

Lectio XXIX (undetricesima)

II. Підрядні речення з присудком у кон'юнктиві з синтаксичною функцією (продовження).

9. **Cum** (causale) «оскільки» відкриває підрядне речення причини і постулює присудок у кон'юнктиві за правилами *consecutio temporum*, наприклад: Themistocles cum minus esset probatus parentibus, a patre exheredatus est. Про речення причини з індикативом порівняй с. 119.

10. **Cum** (concessivum) і *quamvis* «хоча» відкривають допустові речення і вимагають присудка в кон'юнктиві за правилами *consecutio temporum*. Наприклад: Amicus meus fuit perpetuo pauper, cum divitissimus esse posset. Verba tua, quamvis ridicula essent,

mihī risum non moverunt. Про інші допустові речення див. с. 122.

11. **Cum** (*historicum* або *narrativum*) «коли, щойно». Відкриває часове речення, головне речення якого має присудок у історичному часі; звідси в підрядному реченні (часу) стоїть тут завжди *coniunctivus imperfecti* для одночасності і *coniunctivus pluaquamperfecti* для попередньої дії. Наприклад: *Cum Caesar venisset, Remi ad eum legatos miserunt.* Про інші сполучники підрядного часу див. с. 123.

12. **Питальні займенники і частки** відкривають питальні залежні речення, присудок яких стоїть у кон'юнктиві за правилами *consecutio temporum*. Наприклад: *Oculis iudicari non potest, in utram partem fluat Arar.*

13. **Відносні займенники** можуть відкривати відносні обставинні речення, які виражають мету, наслідок, причину або припущення. Займенник *qui* у цьому разі означає *ut ego* (*tu, is* тощо), коли йде мова про наслідок або мету, а також *cum ego* (*tu, is* тощо), коли йдеться про причину або припущення. Присудок стоїть у кон'юнктиві за *consecutio temporum*. Наприклад: *Dareus pontem fecit in Istro flumine, quo copias traduceret. Nemo est tam senex, qui se annum non putet vivere posse. Magna est vis veritatis, quae facile se ipsa defendat. Egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen Athenis cum doctissimis hominibus disputavi.*

Зауваження: 1) після *sunt, existunt, inveniuntur, reperiuntur, qui* «є такі, що» і заперечень *non desunt, qui; nemo est, qui* тощо стоять у латині також підрядні речення наслідку. Наприклад: *Sunt, qui censeant una animum et corpus interire;*

2) після прикметників: *dingus, indignus* (гідний, негідний), *aptus, idoneus, qui* (пристосований, здатний) стоять також відносно-наслідкові речення. Наприклад: *Nulla videbatur aptior persona, quae de senectute loqueretur.*

Текст

Quod turpe sit, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest. Socrates cum facile posset educi e custodio, noluit. Agesilaus cum ex Aegypto reverteretur, in morbum implicatus decessit. Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent. Omnis dies, omnis hora, quam nihil simus, ostendit. Quid quaeque nox aut dies ferat, incertum est. Lacedaemonii Philippo minitante se omnia, quae conarentur, prohibitorium, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus. Croesus ex Solone quaesivit, nonne se beatissimum putaret. Perturbantur Galli, copiasne adversus hostes ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestaret. Queritur uter maior orator fuerit, Cicero, an Demosthenes. Helvetii legatos ad Caesarem mittunt, qui dicerent sibi esse in animo iter per provinciam facere. Missi sunt delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent. Artaxerxes Themistocli Lampsacum donavit, unde vinum sumeret. Ea est Romana gens, quae victa quiescere nesciat. Nemo est qui sit studio nihil consecutus. Quid est quod minus deceat, quam contra patriam exercitum ducere? Qui modeste paret, videtur, qui aliquando imperat, dignus esse. Maior sum, quam¹⁾ cui possit fortuna nocere. Quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt. Aristides unus post hominum memoriam, quod quidem nos audiverimus, cognomine iustus appellatus est. O fortunate adolescens, qui tuae virtutis praeconem Homerum inveneris.

Зауваження: 1) *Quam qui* після вищого ступеня означає «надто» (*positivus*) «щоб».

Lectio XXX (tricesima)

Підрядні речення, які містять чужу думку (*ex mente aliena*)

Будь-які підрядні речення, що за норми мають присудок в індикативі, отримують *coniunctivus* за правилами *consecutio temporum*, якщо він виражає не думку особи, що висловлює це речення, а думку підмета головного речення (*mens aliena*). Мовець, який вживає кон'юнктив, у такий спосіб ніби абстрагується від змісту, який він висловлює, не посідаючи щодо нього певної позиції і ніби тільки цитує його. В іншому разі, вживаючи індикатив, він солідаризується з тим, що стверджує підмет головного речення. Наприклад: *Athenienses Socratem capitis damnaverunt, quod iuventutem corrumpere* (*quod iuventutem corrumpere*).

Уподібнення способу (*Assimilatio modi*)

Підрядне речення, яке має присудок в індикативі або в кон'юнктиві у смисловій функції, якщо воно залежить:

- 1) від головного речення з кон'юнктивом;
- 2) від підрядного речення з кон'юнктивом;
- 3) якщо становить істотну частину звороту *accusativus cum infinitivo* (*nom. c. inf.*), одержує присудок у кон'юнктиві за правилами *consecutio temporum* на основі уподібнення способу; це саме також відбувається в разі, коли навпаки з присудком цього підрядного речення зв'язаний зворот *acc. c. inf.* Наприклад: *Accidit, ut nonnulli*

milites, qui lignationis causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. Socrates dicebat omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes. Antonius litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit. Di tibi dent, quaecumque optes.

Зауваження: не виникає *assimilatio modi*, якщо це речення не становить істотної частини головного речення, а є окремим зауваженням, зробленим письменником, наприклад: *Caesar Helvetios in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit.*

Непряма мова (*Oratio obliqua*)

Йде мова про головні і підрядні речення у випадках, коли вони повторно входять у зв'язок залежності від іншого речення, щодо них надрядного. На практиці це найчастіше відбувається під час цитування чужих і власних висловлювань у формі, яка залежить від значущого слова говорити, стверджувати тощо (*verba dicendi*) як так зване непряма мова (*oratio obliqua*) на противагу висловлюванням, цитованим безпосередньо, які прямо становлять пряму мову (*oratio recta*). Правила цієї вторинної залежності такі:

1. Якщо головне речення залежить від іншого речення, то:

а) розповідне речення стоїть у *accusat. cum infinitivo*;

б) питальне речення в 1 і 3 особі стоїть також у *accusativus cum infinitivo*;

в) питальне речення в 2 особі стоїть у кон'юнктиві за *consecutio temporum*;

г) речення, що виражає наказ тощо, стоїть у кон'юнктиві за *consecutio temporum*.

Наприклад: *Divitiacus locutus est totius Galliae factiones esse duas. Caesar respondit, si veteris contumeliae*

oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum memoriam deponere posse. Ariovistus Caesarem interrogavit, cur in suas possessiones veniret. Caesar legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum, si quid vellent ad Idus Apriles reverterentur.

2. Якщо залежне речення (разом зі своїм головним реченням) повторно має залежність від іншого речення, то отримує кон'юнктив за *consecutio temporum*. Наприклад: *Histiaeus obstitit dicens non idem ipsis, qui summas imperii tenerent, expedire et multitudini, quod Darei regno ipsorum niteretur dominatio.*

3. Займенник 1 особи прямої мови виражається в непрямій мові зворотними займенниками (*sui, sibi, se; suus*), а в протиставленні – через *ipse*. Займенник 2 і 3 особи виражається через *is, ea, id*, а з логічним наголосом через *ille, -a, -ud*. Наприклад: *Ariovistus respondit si ipse populo Romano non praescriberet quem ad modum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure impediri. Se prius in Galliam venisse, quam illum.*

Зауваження: якщо умовний період входить у зв'язок залежності, то 1) у дійсному і можливому періодах попередник і наступник отримують кон'юнктив за *consecutio temporum*; 2) у недійсному періоді ані попередник, ані наступник не змінюються, а лише, можливо, у наступнику *coniunctivus plusquamperfecti activi* переходить у кон'юнктив *perfecti* описової дієвідміни активного стану (форма на – *urus fuerim*). Наприклад: *Non dubito, quin, si id dixisses, erraturus fueris. Nescio, quid facerem, nisi tu adesses.*

ДОДАТОК А
Таблиця А. 1 – Таблиця відмін

	Тип: rosa троянда					
I відміна	Rosa			Rosāe		
	Rosae			Rosārum		
	Rosae			rosīs		
	Rosam			rosās		
	Rosa			rosae		
	Rosā			rosīs		
	Тип: hortus сад		Тип: puer хлопець		Тип: bellum війна	
II відміна	hortus	Hortī	puer	puerī	bellum	Bella
	hortī	hortōrum	puerī	puerōrum	bellī	Bellōrum
	hortō	Hortīs	puerō	puerīs	bellō	Bellīs
	hortum	Hortōs	puerum	puerōs	bellum	Bella
	horte	Hortī	puer	puerī	bellum	Bella
	hortō	Hortīs	puerō	puerīs	bellō	Bellīs
	Тип: I (приголосний)		Тип: II (голосний)		Тип: III (змішаний)	
III відміна	rex	Regēs	mare	maria	ars	Artēs
	regis	Regum	maris	marium	artis	Atrium
	regī	Regibus	marī	maribus	artī	Artibus
	regem	Regēs	mare	maria	artem	Artēs
	rex	Regēs	mare	maria	ars	Artēs
	regē	Regibus	marī	maribus	artē	Artibus

Продовження таблиці А. 1

	Тип: fructus плід		Тип: cornū ріг	
IV відміна	fructus	Fructūs	cornū	Cornua
	fructūs	Fructuum	cornūs	Cornuum
	fructuī	Fructibus	cornui	Cornibus
	fructum	Fructūs	cornū	Cornua
	fructus	Fructūs	cornū	Cornua
	fructū	Fructibus	cornū	Cornibus
	Тип: rēs річ			
V відміна		Rēs		Rēs
		Reī		Rērum
		Reī		Rebus
		Rem		Rēs
		Rēs		Rēs
		Rē		Rebus

Таблиця А. 2 – Таблиця дієвідмін Indicativus – Activum

Час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
Praesens	laudō хвалю	deleō руйную	legō говорю	audiō слухаю
	Laudās	Delēs	Legīs	Audīs
	Laudat	Delet	Legit	Audit
	Laudāmus	Delēmus	Legīmus	Audīmus
	Laudātis	Delētis	Legītis	Audītis
	Laudant	Delent	Legunt	Audiunt
Imperfectum	Laudābam	Delēbam	Legēbam	Audiēbam
	Laudābās	Delēbās	Legēbas	Audiēbās
	Laudābat	Delēbat	Legēbat	Audiēbat
	Laudābāmus	Delēbāmus	Legēbāmus	Audiēbāmus
	Laudābātis	Delēbātis	Legēbātis	Audiēbātis
	Laudābant	Delēbant	Legēbant	Audiēbant
Fatum I	Laudābō	Delēbo	Legam	Audiam
	Laudābis	Delēbis	Legēs	Audiēs
	Laudābit	Delēbit	Leget	Audiet
	Laudābimus	Delēbimus	Legēmus	Audiēmus
	Laudābitis	Delēbitis	Legētis	Audiētis
	Laudābunt	Delēbunt	Legent	Audient
Perfectum	laudāvī похвалив		Laudāvimus	
	Laudāvistī		Laudāvistis	
	Laudāvit		Laudāvērunt	
Plusquamperfectum	Laudāveram		Laudāverāmus	
	Laudāverās		Laudāverātis	
	Laudāverat		Laudāverant	
Futurum II	Laudāverō		Laudāverimus	
	Laudāveris		Laudāveritis	
	Laudāverit		Laudāverint	

Таблиця А. 3 – Таблиця дієвідмін Indicativus –

Passivum

час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна
Praesens	Laudor	deleor	legor	audior
	Laudāris	Delēris	Legēris	Audīris
	Laudātur	Delētur	Legītur	Auditor
	Laudāmur	delēmur	legīmur	Audīmur
	Laudāmini	delēmini	legīmini	Audimini
	Laudantur	delentur	leguntur	Audiuntur
Imperfectum	Laudābar	delēbar	legēbar	Audiēbar
	Laudābāris	delēbāris	legēbāris	Audiēbāris
	Laudābātur	delēbātur	legēbātur	Audiēbātur
	Laudābāmur	delēbāmur	legēbāmur	Audiēbāmur
	Laudābāmini	delēbāmini	legēbāmini	Audiēbāmini
	Laudābantur	delēbantur	legēbantur	Audiēbantur
Fatum I	Laudābor	delēbor	legar	Audiar
	Laudābēris	delēbēris	legēris	Audiēris
	Laudābitur	delēbitur	legētur	Audiētur
	Laudābimur	delēbimur	legēmur	Audiēmur
	Laudābimini	delēbimini	legēmini	Audiēmini
	Laudābuntur	delēbuntur	legentur	Audientur
Perfectum		sum		Sumus
	laudatus, -a, -um	es	laudati, -ae, -a	Estis
		est		Sunt
Plusquamperfectum		eram		Erāmus
	laudatus, -a, -um	erās	laudati, -ae, -a	Erātis
		erat		Errant
Futurum II		erō		Erimus
	laudatus, -a, -um	eris	laudati, -ae, -a	Eritis
		erit		Erunt

Таблиця А. 4 – Таблиця дієвідмін Coniunctivus і Imperativus – Activum

спосіб	час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна	
Coniunctivus	Praesens	Laudem	deleam	legam	Audiam	
		Laudēs	deleās	legās	Audiās	
		Laudet	deleat	legat	Audiat	
		Laudēmus	deleāmus	legāmus	Audiāmus	
		Laudētis	deleātis	legātis	Audiātis	
		Ludent	deleant	legant	Audient	
	Imperfectum	Laudārem	delērem	legerem	Audīrem	
		Laudārēs	delērēs	legerēs	Audīrēs	
		laudāret	delēret	legerēt	Audīret	
		laudārēmus	delērēmus	legerēmus	Audīrēmus	
		laudārētis	delērētis	legerētis	Audīrētis	
		laudārent	delērent	legerent	Audīrent	
	Perfectum	laudāverim		Laudāverimus		
		laudāveris		Laudāveritis		
		laudāverit		Laudāverint		
	Plusquam-perfectum	laudāvissēm		Laudāvissēmus		
		laudāvissēs		Laudāvissētis		
		laudāvisset		Laudāvissent		
	Imperativus	Praesens	laudā	delē	legē	Audī
			laudāte	delēte	legīte	Audīte
		Futurum	laudātō	delētō	legitō	Audītō
laudātō			delētō	legitō	Audītō	
laudātōte			delētōte	legitōte	Audītōte	
laudantō			delentō	leguntō	Audīuntō	

Таблиця А. 5 – Таблиця дієвідмін Coniunctivus і Imperativus – Passivum

Список	час	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна	
Coniunctivus	Praesens	lauder	delear	legar	Audiar	
		laudēris	deleāris	legāris	Audiāris	
		laudētur	deleātur	legātur	Audiātur	
		laudēmur	deleāmur	legāmur	Audiāmur	
		laudēmini	deleāmini	legāmini	Audiāmini	
		laudentur	deleantur	legantur	Audiantur	
	Imperfectum	laudārer	delērer	legerer	Audīrer	
		laudārēris	delērēris	legerēris	Audīrēris	
		laudārētur	delērētur	legerētur	Audīrētur	
		laudārēmur	delērēmur	legerēmur	Audīrēmur	
		laudārēmini	delērēmini	legerēmini	Audīrēmini	
		laudārentur	delērentur	legerentur	Audīrentur	
	Perfectum		sim		Sīmus	
		laudatus, -a, -um	sīs		laudati, -ae, -a	Sītis
			sit		Sint	
	Plusquamperfectum		essem		Essēmus	
		laudatus, -a, -um	essēs		laudati, -ae, -a	Essētis
			esset		Essent	
	Imperativus	Praesens	laudāre	delēre	legere	Audire
			laudāmini	delēmini	legīmini	Audimini
		Futurum	–	–	–	–

Таблиця А. 6 – Таблиця дієвідмін Participium i Infinitivus Activum i Passivum

спосіб	час	стан	I дієвідміна	II дієвідміна	III дієвідміна	IV дієвідміна	
Participium	Praesens	Act.	laudans,	delens,	legens,	audiens,	
			-ntis	-ntis	-ntis	-ntis	
		Pass.	-	-	-	-	
			-	-	-	-	
	Futurum	Act.	laudatūrus, -a, -um той, хто має хвалити				
		Pass.	Gerundivum:		Gerundium:		
			laudandus, -a, -um	1. laudandi	4. ad audandum		
			той, кого слід похвалити	2. laudando	6. laudando		
	Perfectum	Act.	-				
		Pass.	laudatus, -a, -um похвалений				
Infinitivus	Praesens	Act.	laudāre	delēre	legēre	Audīre	
		Pass.	laudārī	delērī	legī	Audīrī	
	Futurum	Act.	laudatūrum, -am, -um	} Esse			
			laudatūros, -as, -a				
	Pass.	laudatum iri					
	Perfectum	Act.	Laudavisse				
		Pass.	laudatum, -am, -um	} Esse			
	laudatos, -as, -a						

Навчальне видання

Адам Хайнц

ЛАТИНСЬКА МОВА

Навчальний посібник

Переклад із польської мови
О. М. Кобякова, І. К. Кобякової

Художнє оформлення обкладинки Є. В. Нікітюка
Редактор І. О. Кругляк
Комп'ютерне верстання І. К. Кобякової, І. Л. Ткаченко

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 8,37. Обл.-вид. арк. 9,32. Тираж 300 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.